

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 27 (10)

**КИЇВ
2020**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з Педагогіки та Філософії
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкуються за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № 4 від 21.10.2020 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Жалдак М. І., доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Макаренко Л. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матвієнко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарош К., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецька І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Пронтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., доктор історичних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Сущенко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Тимошенко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепиций С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Хижна О. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Ягодзінський С. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Яценко О. Д., кандидат філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Яшанов С. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо). Розрахований на фахівців гуманітарних наук.

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2020. – Випуск 27 (10). – 89 с.

© Редакційна колегія, 2020

© Автори статей, 2020

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2020

© ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2020

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 27 (10)

**KYIV
2020**

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on Pedagogy and Philosophy (order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University

(protocol № 4 from October 21, 2020)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Valentyna Bobrytska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Gavrylenko, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Myroslav Zhaldak, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Acad. of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostiuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Lesia Makarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Matviienko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesarosh, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Saveliev, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Oleksii Tymoshenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Khyzhna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kiev)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

Sergii Yahodzinskyi, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Yatsenko, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Yashanov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.). It is designed for specialists in the humanities.

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2020. – Volume 27 (10). – 89 p.

©Editorial board, 2020

©Authors of articles, 2020

©National Pedagogical Dragomanov

University, 2020

© LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2020

ЗМІСТ

**ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Ковальчук Н.Д. Овсянкіна Л.А.	Проблема діалогу у контексті глобальних процесів сучасності	7
Лобанова К.О.	Парадигмальна концепція мобільностей в умовах глобалізації: філософська експозиція	16
Біденко Є.В.	Толерантність як універсальна компетенція в системі європейської освіти	24

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

Гавриленко Т.Л. Розлуцька Г.М.	Тенденції розвитку підручничко- творення в початковій освіті в перше десятиліття державної незалежності України (1991–2001)	37
---	--	-----------

ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ

Мар'єнко М.В. Носенко Ю.Г. Сухіх А.С.	Розроблення проблеми викорис- тання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі	50
Силадій І. М.	Розвиток освіти в контексті основних викликів глобалізації	60

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Кундеренко І.В.	Вплив духовних навчальних закладів протестантського спрямування у становленні принципів освітньої системи США: уроки для України	70
------------------------	---	-----------

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-1
УДК 316.32

ПРОБЛЕМА ДІАЛОГУ У КОНТЕКСТІ
ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

THE PROBLEM OF DIALOGUE IN CONTEXT
GLOBAL PROCESSES OF MODERNITY

Н. Д. Ковальчук
Л. А. Овсянкіна

Актуальність теми дослідження. Сучасна глобалізація охоплює усі сфери життя людства – соціальну, економічну, політичну, культурну, екологічну, технологічну. З одного боку, вона призвела до футурошоку, розриву часу, коли людина не встигає усвідомити надшвидкі соціальні зміни навколо себе і пристосуватися до них. З іншого боку, взаємозв'язок і комунікація між різними етносами набули планетарного масштабу і утворили світове суспільство, в якому міжкультурний діалог між західною культурою та культурами інших етносів починає відігравати домінуючу роль. Причому західна культура прагне поглинути національну ідентичність різних народів під прапором вестернізації, нав'язуючи решті світу західні інституції та соціально-культурні орієнтації. Це, у свою чергу, призводить до загострення конфронтації культур та стає причиною великої кількості конфліктів. Зазначені обставини актуалізують тему дослідження та важливість розв'язання проблеми міжкультурної комунікації між Заходом та іншими країнами в процесі глобалізації.

Постановка проблеми. Потреба у встановленні міждисциплінарного діалогу та інтеграції людства на вищих духовних засадах в епоху глобалізації є сигналом серйозної затяжної кризи, яка

Urgency of the research. Modern globalization covers all spheres of human life – social, economic, political, cultural, environmental, technological. On the one hand, it has led to future shock, a gap in time when a person does not have time to realize the ultra-rapid social changes around him and adapt to them. On the other hand, the relationship and communication between different ethnic groups has gained a planetary scale and formed a world society in which intercultural dialogue between Western culture and the cultures of other ethnic groups begin to play a dominant role. Moreover, Western culture seeks to absorb the national identity of different peoples under the banner of Westernization, imposing on the rest of the world Western institutions and socio-cultural orientations. This, in turn, exacerbates the confrontation of cultures and causes a large number of conflicts. These circumstances highlight the research topic and the importance of solving the problem of intercultural communication between the West and other countries in the process of globalization.

Target setting. The need to establish intercivilizational dialogue and integration of humanity at the highest spiritual principles in the era of globalization is a signal of a serious protracted crisis that has developed in

склалася у відносинах між представниками західної та східної цивілізації, як головними гравцями на світовій політичній арені. Саме тому проблема пошуку шляхів подолання цієї кризи потребує серйозного соціально-філософського аналізу ролі міжкультурного діалогу у вирішенні сучасних світових конфліктів, а також тих глибинних (архетипних) чинників, що визначають специфіку поведінки представників різних типів культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток сучасної філософії діалогу пов'язаний з такими видатними філософами, як М. Бахтін, М. Бубер, В. Біблер, В. Кучинський, які вивчали природу діалогу – його особливості, структуру та функції. Діалогічність мислення аналізували Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, О. Соколов та інші. Рольова діалогічна взаємодія у комунікації була предметом дослідження А. Доброви́ча, В. М'ясищева, Я. Яноушека. Проблему діалогу в контексті міжкультурної комунікації досліджували С. Гантінгтон, С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов та інші науковці. Дослідженню специфіки сучасного діалогу в умовах глобальної цивілізаційної кризи присвячені праці А. Єрмоленка, В. Паніотто, С. Йосипенка, М. Михальченка, Л. Губерсько-го та інших вчених, які наголошують на необхідності формування культури діалогу і виробленні готовності до ефективної комунікації навіть з ідеологічними опонентами.

Постановка завдання. Розкрити роль та евристичний потенціал діалогу в контексті глобальних проблем сучасності. Проаналізувати головні ідеї С. Гантінгтона щодо сутності діалогу в контексті міжкультурної комунікації. Показати евристичний потенціал методу архетипів для дослідження менталітету різних етносів.

Виклад основного матеріалу. В статті аналізуються глобальні багатополярні процеси, до яких

relations between Western and Eastern civilizations as major players in the world political arena. That is why the problem of finding ways to overcome this crisis requires a serious socio-philosophical analysis of the role of intercultural dialogue in resolving modern world conflicts, as well as those deep (archetypal) factors that determine the specific behaviour of different types of cultures.

Actual scientific researches and issues analysis. The development of modern philosophy of dialogue is associated with such outstanding philosophers as M. Bakhtin, M. Buber, V. Bibler, V. Kuchinsky, who studied the nature of dialogue - its features, structure and functions. The dialogical nature of thinking was analyzed by L. Vygotsky, A. Leontiev, S. Rubinstein, A. Sokolov and others. Role-based dialogical interaction in communication was the subject of research by A. Dobrovich, V. Myasishchev, J. Yanoushek. The problem of dialogue in the context of intercultural communication was studied by S. Huntington, S. Krymsky, Y. Pavlenko, Y. Pakhomov and other scientists. The works of A. Ermolenko, V. Paniotto, S. Osipenko, M. Mikhalchenko, L. Gubersky and other scientists are devoted to the study of the specifics of modern dialogue in the context of the global civilizational crisis, who emphasize the need to form a culture of dialogue and develop readiness for effective communication even with ideological opponents.

The research objective. Evaluate the role of this euristic potential for dialogue in the context of global problems of participation. Analyze S. Gantington's ideas about the day-to-day dialogue in the context of the multicultural community. To show the euristic potential to the method of archetypes for the development of the mentality of different ethnic groups.

The statement of basic materials. The article analyzes the global multipolar processes, to which

сьогодні задіяні представники усіх культур світу. Доводиться думка про те, що лише міжкультурний діалог у найближчій перспективі має допомогти у створенні світового солідарного суспільства, дійсно вільного та справедливого для всіх народів, націй та країн, а не лише для "золотого мільярда". У цьому контексті головна задача діалогу – примирити представників різних культур та узгодити їхні зусилля у спільній діяльності щодо розв'язання політичних, екологічних, соціально-економічних та демографічних проблем, сприяти усім цивілізаціям у досягненні соціальної стабільності та соціально-економічного зростання. Особливу увагу приділено аналізу ідей С. Гантінгтона про конфронтацію, яка існує в міжкультурній комунікації між Заходом та іншими країнами, а також визначальні фактори культурної ідентичності (кров і віра, мова, релігія і родина). Люди об'єднуються із тими, у кого вони спільні, та дистанціюються від тих, у котрих вони інші. У статті також проаналізований метод архетипів (запропонований С. Кримським) як механізм вирішення конфліктів, що виникають в міжкультурній комунікації різних етносів. Суть його зводиться до того, що у етнічних колізіях, які торкаються архетипного рівня ментальності певного народу, представників різних культур треба розводити. Етносам, які історично вже мають спільний позитивний досвід (у вирішенні економічних та політичних проблем) набагато простіше зрозуміти один одного та вирішувати будь-які майбутні конфлікти на шляху інтеграції.

Висновки. Вирішення проблеми діалогу між західною та східною культурою залежить від пошуку глобальної ідеї, заради якої представники цих культур зможуть об'єднати свої актуальні потреби, інтереси та цінності. Така спільна мета, як бажання досягнути стабільності та соціально-економічного зростання, сьогодні

representatives of all cultures of the world are involved today. There is an opinion that only intercultural dialogue in the near future should help to create a world solidary society, truly free and fair for all peoples, nations and countries, and not only for the "golden billion". In this context, the main task of the dialogue is to reconcile the representatives of different cultures and coordinate their efforts in joint activities to resolve political, environmental, socio-economic and demographic problems, to help all civilizations achieve social stability and socio-economic growth. Special attention is paid to the analysis of S. Huntington's ideas about the confrontation that exists in intercultural communication between the West and other countries, as well as the determining factors of cultural identity (blood and faith, language, religion and family). People associate with those with whom they are in common and seek those with whom they are different. The article also analyzes the method of archetypes (proposed by S. Krymsky) as a mechanism for resolving conflicts arising in the intercultural communication of various ethnic groups. Its essence boils down to the fact that in ethnic conflicts that relate to the archetypal level of mentality of a certain people, representatives of different cultures should be bred. Ethnic groups, historically already have a common positive experience (in solving economic and political problems), it is much easier to understand each other and resolve any future conflicts on the way of integration.

Conclusions. The solution to the problem of dialogue between Western and Eastern cultures lies in the search for a global idea, for the sake of which representatives of these cultures will be able to unite their actual needs, interests and values. Such a common goal as the desire to achieve stability and socio-economic growth, today can become an incentive for intercultural

датна стати стимулом до міжцивілізаційного діалогу, який зможе об'єднати зусилля на подолання системної кризи в умовах глобалізації. У сучасному глобалізованому світі має сформуватися психологічна готовність людей до діалогу, примирення й злагоди. Головним учасником цих процесів може стати світова політична еліта, яка має чітко усвідомлювати відповідальність перед своїми громадянами.

Ключові слова: глобалізація, діалог, міжкультурна комунікація, метод архетипів, архетипи української ментальності.

dialogue, which can unite efforts to overcome the systemic crisis in the context of globalization. In the modern globalized world, the psychological readiness of people for dialogue, reconciliation and harmony must be formed. The world political elite, which is clearly aware of its responsibility to its citizens, can become the main participant in these processes.

Keywords: globalization, dialogue, intercultural communication, the method of archetypes, archetypes of the Ukrainian mentality.

Актуальність теми дослідження. Однією з найважливіших характеристик сучасного світу є процес глобалізації, який охоплює основні сфери життя людства – соціальну, економічну, політичну, культурну, екологічну, технологічну. З одного боку, найважливішою ознакою глобалізації є прискорення соціального часу, що призвело до футурошоку, тобто розриву часу, коли люди просто не встигають усвідомити соціальні зміни навколо себе і пристосуватися до них. З іншого боку, взаємозв'язок і комунікація між різними етносами набувають планетарного характеру і утворюють світове суспільство. У цьому контексті не останню роль починає відігравати міжкультурна комунікація між західною культурою та культурами інших етносів. На цьому фоні західна культура здійснює приховане намагання поглинути національну ідентичність різних народів під прапором вестернізації. По суті, ми є свідками активного нав'язування решті світу західних інституцій та соціально-культурних орієнтацій. Одночасно процес глобалізації загострює конфронтацію різних культур в процесі міжкультурної комунікації, що є причиною великої кількості конфліктів. Зазначені обставини актуалізують тему дослідження та важливість розв'язання проблеми міжкультурної комунікації між Заходом та іншими країнами в процесі глобалізації.

Постановка проблеми. Потреба у встановленні міжцивілізаційного діалогу та інтеграції людства на вищих духовних засадах в епоху глобалізації є сигналом серйозної затяжної кризи, яка склалася у відносинах між представниками західної та східної цивілізації. Саме тому проблема пошуку шляхів подолання цієї кризи потребує серйозного соціально-філософського аналізу ролі міжкультурного діалогу у вирішенні сучасних світових конфліктів, а також тих глибинних (архетипних) чинників, що визначають специфіку поведінки представників різних типів культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим в історії філософської думки концепцію діалогу створив Сократ, який зрозумів його важливість для пошуку вічної істини рівноправними партнерами. Розвиток сучасної філософії діалогу пов'язаний з такими видатними філософами, як М. Бахтін, М. Бубер, В. Біблер, В. Кучинський, які вивчали природу діалогу – його особливості, структуру та функції. Діалогічність

мислення аналізували Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, О. Соколов та інші. Рольова діалогічна взаємодія у комунікації була предметом дослідження А. Добровича, В. М'ясищева, Я. Яноушека. Проблему діалогу в контексті міжкультурної комунікації досліджували С. Гантінгтон, С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов та інші науковці. На сучасному етапі розвитку людства виникає широке коло питань щодо сучасного змісту діалогу та специфіки його розв'язання в контексті глобалізаційних процесів. Дослідженню специфіки сучасного діалогу в умовах глобальної цивілізаційної кризи присвячені праці А. Єрмоленка, В. Паніотто, С. Йосипенка, М. Михальченка, Л. Губерського та інших вчених, які наголошують на необхідності формування культури діалогу і виробленні готовності до ефективної комунікації навіть з ідеологічними опонентами.

Метою статті є висвітлення актуального кола питань, що формують сутність і зміст діалогу в контексті глобальних проблем сучасності, та окреслення шляхів їх розв'язання. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити наступні **завдання**: розкрити роль та евристичний потенціал діалогу в контексті глобальних проблем сучасності; проаналізувати головні ідеї С. Гантінгтона щодо сутності діалогу в контексті міжкультурної комунікації; показати евристичний потенціал методу архетипів для дослідження менталітету різних етносів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний глобалізований світ – це величезний мультикультурний простір, єдине світове господарство (за втіленим в світову реальність прогнозом С. Булгакова), в якому на засадах рівноправної участі співіснують представники двох цивілізацій – Заходу та Сходу. Слід зазначити, що за останній час цей новий світоустрій активно перейшов від системи однополярності до багатополярності, за якої безпека населення планети може опинитися під загрозою. На фоні економічного, технологічного розвитку та стрімкого зростання конкуренції між державами ми є свідками антропологічної катастрофи, наслідки якої є ще небезпечнішими. Як стверджував свого часу С. Гантінгтон, великі світові цивілізації, збагачені досягненнями у релігії, мистецтві, літературі, філософії, науці, технології, моралі та співчутті мають триматися разом, інакше вони загинуть поодиноці [6]. На наш погляд, не лише об'єднання проти спільного ворога має поєднувати цивілізації, але й інтеграція на духовно-моральних засадах та засадах світової солідарності рано чи пізно має виробити спільну цивілізаційну свідомість, так важливу для міжнародного порядку в епоху глобалізації, як найбільш надійного способу попередження світової війни. У цьому контексті ми погоджуємося із думкою В. Співака, який стверджує, що у своєму перспективному розвитку глобалізація має створити світове солідарне суспільство, дійсно вільне та справедливе для всіх народів, націй та країн, а не лише для “золотого мільярда”. Базовою умовою цього суспільства має бути закладання в основу соціального діалогу ідеї-гасла антиглобалістів “Світ повинен бути іншим!” [5, с. 18].

Світова система протягом історії пройшла різноманітні стадії свого динамічного формування, коли цивілізації поступово розвивалися, занепадали, розпадалися та зливалися. Політична еліта кожної держави розробляла дієві механізми утримання своєї влади, які багато в чому були схожими у різних культурах. Так, на думку італійського філософа

А. Грамші, будь-яка держава тримається на двох основних чинниках – силі та злагоді. Їхнє гармонійне поєднання – тонке мистецтво, від якого залежить доля (строк існування) самої еліти. Адже вона має керувати так, щоб народ був згоден із таким управлінням і добровільно підкорявся панівному класу [1]. Чим більше бажаних благ отримує народ в результаті панування еліти, тим вірогідніше досягнення між ними стабільних конструктивних відносин та консенсусу. Якщо бажані блага не отримуються у належному розмірі, то в державі починаються конфлікти.

З давніх часів вічна проблема усвідомлення людиною свого місця в цьому суперечливому світі привертала увагу мудреців усіх цивілізацій. Постать мудрого Сократа стала найвищим взірцем людини, яка заради пошуку вічної істини, “третьої правди” через діалог (як чесне інтелектуальне змагання між людьми) віддав власне життя. Відомий український філософ С. Кримський високо цінував мистецтво Сократа саме за те, що воно приводило учасників диспути “...до якогось третього, вищого щодо них переконання, світу правди, який є для них однаковою цінністю” [3, с. 229]. Цей пошук істини та правди не завершується і сьогодні, він активно рятує людство від абсолютної моральної деградації. Адже не тільки ворожнеча, й а вічна любов до мудрості має спонукати людей із протилежними поглядами до розуміння один одного та пошуку спільних рішень.

На цивілізаційному рівні ще за часів Античності в суспільній свідомості сформувався і надовго в ній закріпився постулат про “правильність” власної культури та “дивину”, або навіть нерозвиненість всіх інших культур. Через відсутність належної культури діалогу між представниками Сходу (як носіями цінностей колективізму, патерналізму та культу духовності) та Заходу (як носіями прагматичних цінностей споживацького суспільства), у світі сформувався культуроцентризм (і, як наслідок, – егоцентризм), за якого власна культура та способи взаємодії опинилися в центрі світобудови. Вони вважалися найбільш ефективними, істинними, а всі інші – відхиленням від цього єдиного правильного шляху (менш розвиненими та менш цивілізованими). Досить вагомими аргументами на користь культуроцентризму завжди також слугували військові та технологічні переваги певних представників культури.

Багато століть мало пройти для того, щоб людство хоч трохи позбулося консервативних (ворожих) поглядів на представників інших культур і зрозуміло, що люди, які живуть у різних умовах, не можуть оцінюватися за шкалою якої-небудь однієї країни. Усі вони адекватні конкретним умовам, і лише пізнання один одного через діалог сприятиме кращому розумінню цього. Вагомим імпульсом такого висновку стало посилення взаємозалежності людей, ущільнення контактів, прискорення темпу спілкування та комунікації між ними. В умовах таких прискорених контактів зіткнення людей (які були представниками різних культур і по-різному вирішували однакові, по суті, проблеми – економічні, політичні, культурні, духовні тощо), стали повсякденним явищем. Поступово формувалося усвідомлення того, що набагато вигідними є співробітництво, кооперація та компроміс, ніж силові методи впливу. Культуроцентризм поступився дорогою науковому розвитку культурології, етнографії, крос-культурної психології, що надало можливості подальшого пізнання культурних особливостей інших

народів.

Встановлення діалогу (як найактивнішої форми міжособистісного спілкування) між представниками Сходу та Заходу на практиці дозволило довести, що люди більш схожі у своєму внутрішньому, морально-етичному вимірі, і відрізняються, головним чином, зовнішніми проявами культури – звичаями, ритуалами, одягом тощо. Саме бесіди, ділові розмови, дискусії, полеміка та диспути дозволяють пізнати внутрішню, духовну суть людини, як представника цілого народу. Головна задача діалогу – нейтралізувати різницю між народами (як представниками різних культур), примирити та узгодити їхні зусилля у спільній діяльності щодо розв'язання гострих проблем, обумовлених глобалізацією (політичних, екологічних, соціально-економічних, демографічних тощо), сприяти усім цивілізаціям у досягненні соціальної стабільності та соціально-економічного зростання.

Надзвичайно важливою в розумінні сутності діалогу в контексті міжкультурної комунікації є праця “Зіткнення цивілізацій” відомого американського дослідника С. Гантінгтона. Згідно його твердження, головні тренди сучасного світу, що визначають сутність комунікації між різними локальними культурами, спираються не на політичні, технологічні й ідеологічні чинники. Сутність цього процесу визначається згідно з напрямками розвитку культури: “народи і країни з подібними культурами об'єднуються, народи і культури з різними культурами розпадаються на частини” [6, с.185].

Власне проблема ідентичності у багатьох країнах є центральною. На тлі кризового стану сучасності, яка породжує велику кількість глобальних проблем, загострюються питання ідентифікації: “для людей у першу чергу має значення кров і віра, релігія і родина. Люди об'єднуються з тими, у кого ті ж коріння, церков, мова, цінності й інститути, та дистанціюються від тих, у котрих вони інші” [6, с.186]. В епоху футурошоку, коли соціальний час змінюється так швидко, що люди не встигають до нього пристосуватись, виникає необхідність крізь ідентичність шукати і забезпечувати собі певну безпеку.

В наш час, як зазначає С. Гантінгтон, однією з найважливіших проблем міжкультурної комунікації є лінія конфліктного розламу, яка проходить в глобальному масштабі між культурними моделями західного світу, з притаманними йому цінностями гуманізму, індивідуалізму та моделлю ліберальної демократії, яка домінує в соціо-політичній організації суспільства, та ціннісними системами східних країн, передусім Китаю, швидкий економічний розвиток якого демонструє феномен “азійського самоствердження”. З іншого боку, в сучасному глобалізаційному світі виникає мусульманська, так звана “цивілізація-претендентка”, яка кидає безкомпромісний виклик і велику загрозу для західного суспільства та США. С. Гантінгтон підкреслює, що “Іслам і Китай мають величезні культурні традиції, які надто відмінні від традицій Заходу, та в їхніх очах набагато переважаючі традиції Заходу. Потужність і самовпевненість обох цивілізацій у відношенні до Заходу зростають, і конфлікти між їхніми цінностями й інтересами та цінностями й інтересами Заходу стають все чисельнішими і напруженими” [6, с. 284]. Населення цих потужних азійських цивілізацій розглядає західну цивілізацію і США як свого ворога, і це може стати підставою для

створення потужного “конфуціансько-ісламського блоку”, спрямованого на боротьбу зі своїм антагоністом. Існує група країн, які отримали назву “цивілізації, які коливаються” (Росія, Японія, Індія та ін.), відносини яких із Заходом відбуваються у форматі “конфлікт – співробітництво”. Все це свідчить про потужну низку проблем та конфронтацію, яка існує в міжкультурній комунікації між Заходом та іншими країнами.

У контексті поставлених С. Гантінгтоном проблем виникає актуальне і дуже важливе запитання: чи існує механізм розв’язання конфліктів, що виникають в міжкультурній комунікації різних етносів Всесвіту? Видатний український філософ С. Кримський, аналізуючи українську ментальність, застосував метод архетипів чи інваріантів культурного розвитку, як єдиний науковий метод дослідження цього феномену. Цей метод замість міркувань про психологічні риси української душі, які притаманні й іншим народам, визначає найдавніші і майбутні часи етносу. Дослідник виділяє наступні архетипи української ментальності: архетип серця, архетип слова, архетип софійності, архетип природи, архетип етичної цінності вільної особистості [2]. На прикладі останнього архетипу можна продемонструвати різницю між російською та українською ментальністю, не зважаючи на загальне слов’янське походження російського і українського етносу.

Так, наприклад, архетип свободи має суттєву різницю в українській та російській ментальності. Особливості архетипу свободи в українській ментальності презентовані поєднанням зовнішньої та внутрішньої свободи. Яскравим прикладом внутрішньої свободи є життєвий й філософський шлях Г. Сковороди, який проголосив: “Світ ловив, але не спіймав мене”. Національно-визвольна боротьба під проводом Богдана Хмельницького була й боротьбою за зовнішню свободу, у боротьбі за яку козаки водночас виборювали шляхетні чесноти. І в цьому контексті постають певні моральні виміри свободи.

У російській ментальності є зовсім інші прояви архетипу свободи. Так, М. Горький у своєму творі “Життя Кліма Самгіна” словами героя Володимира Лютого підкреслює, що росіянам потрібна не та свобода, яку можуть дати соціалісти. Їм потрібна свобода, яка належить до компетенції попів, тобто свобода грішити, грішити страшно і безмірно. Після цього суб’єкти цих подій самі себе пов’яжуть і здадуть в поліцейський відділок. Цей приклад може мати велику евристичну цінність щодо застосування методу архетипів в аналізі та розумінні сутності конфліктів в міжкультурній комунікації між Україною та Росією, які в останній час набувають все більшої напруги.

У сучасних умовах метод архетипів можна успішно застосовувати для розуміння сутності конфліктів та їх розв’язання у процесі міжкультурної комунікації як між Заходом та його основними противниками (Китай, ісламський світ), так і між різними етносами Всесвіту. Головний принцип, який потрібно застосовувати, полягає в наступному: треба враховувати не тільки можливості єднання етносів, але й ситуації, коли це неможливо. У цьому контексті можна із впевненістю погодитися з тезою С. Кримського про те, що “...коли етнічні колізії зачіпають архетипний рівень ментальності певних народів, то в кожному випадку їх слід не зводити, а розводити (тобто шукати їхньої

автономізації). І навпаки, у політичних або соціальних колізіях у етносів з великим досвідом співіснування можна сподіватися на подолання яких завгодно протиріч на шляху їхньої інтеграції” [4, с. 384].

Висновки. Таким чином, вирішення проблеми діалогу між західною та східною культурою залежить від пошуку глобальної ідеї, заради якої представники цих культур зможуть об'єднати свої актуальні потреби, інтереси та цінності. Така спільна мета, як бажання досягнути стабільності та соціально-економічного зростання, сьогодні здатна стати стимулом до міжцивілізаційного діалогу, який зможе об'єднати зусилля на подолання системної кризи в умовах глобалізації. Перш за все, у сучасному глобалізованому світі має сформуватися психологічна готовність людей до діалогу, примирення й злагоди для подальшого співіснування та вдосконалення усіх соціальних відносин між представниками західної та східної культури. Головним учасником цих процесів може стати світова політична еліта, яка має чітко усвідомлювати відповідальність перед своїми громадянами. В умовах нового світопорядку шляхом мирних переговорів і реальних пошуків консенсусу вона має відповідно програмувати подальшу поведінку народів та етносів на засадах глобального порядку, солідарності та конструктивної співпраці. Загальним результатом такої діяльності для представників усіх культур може стати досягнення спільними зусиллями глобальної соціальної стабільності та прогресивного світового розвитку в цілому.

Список використаних джерел:

1. Грамши, А 1980. 'Избранные произведения', Пер. с итал., Под общ. ред. ИВ Григорьевой и др.; Вступит. статья ГП Смирнова; Примеч. ИВ Григорьевой, КФ Мизиано, М. : *Политиздат*, 422 с.
2. Кримський, СБ 2006. 'Архетипи української ментальності', в *кн. Проблеми теорії ментальності*, відп. ред. Попович, МВ, Київ: *Наукова думка*, с. 283-301.
3. Кримський, СБ 2010. 'Про софійність, правду, смисли людського буття', *Збірник науково-публіцистичних і філософських статей*, Київ: *Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди*, 464 с.
4. Пахомов, ЮН, Кримський, СБ & Павленко, ЮВ 1998. 'Пути и перепутья современной цивилизации', Киев: *Благотворительный Фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук "Международный деловой центр"*, 432 с.
5. Співак, ВМ 2016. 'Соціальний діалог в умовах глобалізації: тенденції трансформаційних змін', *Вісник АПСВТ*, № 3-4, с. 16-22.
6. Хантингтон, С 2003. 'Столкновение цивилизаций', Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова, М: *ООО "Издательство АСТ"*, 603 с.

References:

1. Gramshi, A 1980. 'Izbrannyye proizvedeniya (Selected works)', Per. s ital., Pod obsh. red. IV Grigorevoj i dr.; Vstupit. statya GP Smirnova; Primech. IV Grigorevoj, KF Miziano, M. : *Politizdat*, 422 s.
2. Krimskij, SB 2006. 'Arhetipi ukrayinskoj mentalnosti (Archetypes of the Ukrainian mentality)', v *kn. Problemi teorii mentalnosti*, vidp. red. Popovich, MV, Kiyiv: *Naukova dumka*, s. 283-301.
3. Krimskij, SB 2010. 'Pro sofijnist, pravdu, smisli lyudskogo buttya (On sophistry, truth, meanings of human existence)', *Zbirnik naukovo-publicistichnih i filosofskih statej*, Kiyiv: *In-t filosofiji im. G.S. Skovorodi*, 464 s.
4. Pahomov, YuN, Krymskij, SB & Pavlenko, YuV 1998. 'Puti i pereputya sovremennoj

- civilizacii (Paths and crossroads of modern civilization)', Kiev: *Blagotvoritelnyj Fond sodejstvuiya razvitiyu gumanitarnyh i ekonomicheskikh nauk "Mezhdunarodnyj delovoj centr"*, 432 s.
5. Spivak, VM 2016. 'Socialnij dialog v umovah globalizaciyi: tendenciyi transformacijnih zmin (Social dialogue in the minds of globalization: tendencies of transformation changes)', *Visnik APSVT*, №3-4, s. 16-22.
  6. Hantington, S 2003. 'Stolknovenie civilizacij (Clash of civilizations)', Per. s angl. T. Velimeeva, Yu. Novikova, M. : *OOO "Izdatelstvo AST"*, 603 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-2

УДК 316.444

**ПАРАДИГМАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ МОБІЛЬНОСТЕЙ В
УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКА ЕКСПОЗИЦІЯ**

**PARADIGMAL CONCEPT OF THE MOBILITIES IN THE CONTEXT OF
GLOBALIZATION: PHILOSOPHICAL EXPOSITION**

К. О. Лобанова

Актуальність теми дослідження полягає в формуванні сучасної системи світових мобільностей та опису так званого "мобільного повороту", який стає новою парадигмою філософських досліджень. Завдяки останньому ми можемо аналізувати не лише сталі, а й динамічні явища сучасності, які потребують не лише соціально-економічного та культурного, а й філософського обґрунтування.

Постановка проблеми. Основною проблемою дослідження виступає взаємозв'язок системи мобільностей із сучасним процесом глобалізації. Дослідницькі питання полягають у тому, який процес є первинним, як вони взаємодіють між собою та які їх наслідки в сучасному світі. Розглядається, як глобалізація сприяє утворенню цілої парадигми мобільностей та як загалом поняття руху стає ключовим в "суспільстві мереж".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Парадигма мобільностей концептуалізована у роботах британського дослідника Дж. Уррі. Для теоретичного аналізу процесу глобалізації було обрано праці У. Бека, А. Г. Франка, Д. Мартена. Історико-філософський контекст

Urgency of the research topic lies in the formation of a modern system of world mobility and the description of the so-called "mobile turn", which is becoming a new paradigm of philosophical research. Thanks to the latter, we can analyze not only constant, but also dynamic phenomena of modernity, which require not only socio-economic and cultural, but also philosophical justification.

Target setting. The main problem of the study is the relationship between the system of mobilities and the modern process of globalization. Research questions are: which process is primary, how they interact with each other and what are their consequences in the modern world. The study examines how globalization contributes to the formation of a whole paradigm of mobilities and how in general the concept of movement becomes the key concept in the "network society".

Actual scientific researches and issues analysis. The paradigm of mobilities is conceptualized in the works of British researcher J. Urry. The works of W. Beck, A. G. Frank, and D. Martin were chosen for the theoretical analysis of the globalization process. The historical and

даної тематики розглянуто крізь призму праць В. Віндельбанда та Г. Зіммеля. Тема потенційно має в собі значний історико-філософський потенціал та потребує більш детального дослідження: як з точки зору історії філософії, так і з боку сучасних філософських досліджень.

Постановка завдання. Відповідно до проблематики дослідження, було поставлено завдання встановити співвідношення між процесами мобільності та глобалізації та у виявленні їх відображення в сучасних дослідженнях парадигми мобільностей. Метою статті є узагальнена характеристика сучасної парадигми мобільностей та її зв'язку із процесами глобалізації.

Виклад основного матеріалу. У статті розглядаються основні витоки глобалізації, а також відбувається формулювання сучасної парадигми світових мобільностей, демонструється їх взаємозв'язок між собою. Обґрунтовується сучасний процес регулярних змін та створення нової парадигми реальності.

Висновки. Процеси мобільності та глобалізації розвиваються під впливом один одного. Це призводить до виникнення "суспільства мобільностей", сутність якого полягає в мінливості: норм, подій, інтерпретації фактів. Сучасність перебуває в процесі регулярних змін, в основі яких лежить рух. Трансформації мобільностей знаходять відображення у наукових методологіях дослідження філософії руху та глобалізаційних студій, які формують парадигмальний концепт мобільності XXI ст. Дослідження його історико-філософської генези, окремих напрямів сучасних мобільних студій та видів мобільностей становить перспективу подальших розвідок.

Ключові слова: мобільність, мобільний поворот, глобалізація, філософія руху, парадигма, суспільство мобільностей.

philosophical context of this topic is considered through the prism of the works of V. Windelband and G. Simmel. The topic potentially has significant historical and philosophical potential and needs more detailed research: both in terms of the history of philosophy and from the point of view of modern philosophical research.

The research objective. In accordance with the research, the task was to establish the relationship between the processes of mobilities and globalization and to identify their representation in modern studies of the paradigm of mobilities. The aim is to study the generalised characteristic of the modern paradigm of mobilities and its connection with processes of globalization.

The statement of basic materials. The article examines the main sources of globalization, formulates the modern paradigm of world mobilities, as well as demonstrates their relationship with each other. The modern process of regular changes and the creation of a new paradigm of reality is substantiated.

Conclusions. The processes of mobilities and globalization have been being developed under the influence of each other. This leads to the emergence of a "society of mobilities", the essence of which is variability: norms, events, interpretation of facts. Modernity is in the process of regular changes, which are based on movement. Transformations of mobilities are reflected in scientific methodologies of the study of the philosophy of movement and globalization studies, which form the paradigmatic concept of mobilities of the XXI century. The study of this historical and philosophical genesis, certain areas of modern mobile studies and types of mobilities is a prospect for further exploration.

Keywords: mobility, mobility turn, globalization, philosophy of movement, paradigm, society of mobilities.

Актуальність теми. Ми живемо в сучасності, процеси якої відомий британський дослідник Джон Уррі називав “мобільним поворотом” (*mobility turn*), який хоча і не є піковою точкою для подальшого розвитку історії, але стає новою формою буття [7, с. 60]. Ми вже пройшли етапи попередніх “поворотів”: наприклад, лінгвістичного (який привів до виникнення філософії мови) та культурного (який створив нові наукові парадигми вивчення культури – наприклад, постструктуралізм). Відповідно, чергова зміна вектору реальності не має викликати подив у сучасних дослідників. Разом з тим, усі попередні “повороти” можна розглянути як частину великого “мобільного повороту” у філософських дослідженнях. Суть мобільного повороту не зводиться лише до вивчення нової методики дослідження культури, історії та соціальних процесів. Мобільний поворот дозволяє досліджувати об’єкти та суб’єкти не як сталі явища, а як ті, що перебувають в русі. Пришвидшений темп життя та розширення системи мобільностей відбувається завдяки глобалізаційним тенденціям. Відповідно, слід розглянути детальніше сучасне поняття мобільності та процесу, з яким вона є пов’язаною – глобалізацію.

Постановка проблеми. Система мобільностей стала основою реальності. Сучасний світ – це світ угруповань і взаємного впливу, світ локальних та глобальних зв’язків, світ перейняття досвіду та обміну культурними традиціями. Сучасна глобалізаційна тенденція пов’язана із утворенням системи мобільностей – але складно визначити, який саме між ними взаємозв’язок. Який основний вектор направлення змін сучасності та які фактори на ці зміни впливають, як мобільність стає каталізатором глобалізації – основні питання даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку попереднього століття Г. Зіммель помітив, що поняття часу трохи видозмінюється, а в своїх есе з філософії культури зазначив, що існують певні обмежені в часі культурні форми, в які втілюється бурхливий життєвий потік і за допомогою яких життя і виражається [3]. До нього німецький історик філософії В. Віндельбанд висловив схожу з Г. Зіммеlem ідею про те, що він намагався “...Виявити в загальному історичному розвитку німецької нації XIX століття ті мотиви світогляду, які грають в ньому важливу роль і в яких відображається саме життя” [2, с. 331]. Пізніше ідею заміни форм розглядають футурологи (наприклад, Е. Тоффлер “Футурошок”), а ще пізніше до неї звертається британський соціолог Дж. Уррі, який при дослідженні впливу мобільностей на соціум апелює не лише до ідей Г. Зіммеля щодо поняття маршруту, але й до його бачення економіки в його “Філософії грошей” [7, с. 102]. Для теоретичного аналізу процесу глобалізації було обрано праці У. Бека, А. Г. Франка, Д. Мартена. В сучасних дослідженнях американської дослідниці М. Шеллер фігурують система мобільностей, поняття простору для мобільності та мобільної справедливості [9; 10]. Британський вчений П. Мерріман розглядає географію мобільностей в контексті фізичного пересування та її культурні наслідки, оцінює взаємозв’язок із іншими сучасними процесами. Серед українських дослідників поняття мобільності досліджує С. Оксамитна – вона робить акцент на міжінтеграційній та класовій мобільності. І. Мацко-Демиденко досліджує мобільну та іммобільну поведінку жителів малих міст. Таким чином, ми спостерігаємо

за розвитком концепту, що відображає епоху, в основі якого лежать ідеї руху, мобільності та видозмін, які не зупиняються. І пов'язані ці ідеї із історичними подіями, які сучасні дослідники називають глобалізацією.

Історико-філософська ретроспектива відкриває численні дослідження проблеми руху та зміни у філософії ХХ та ХХІ століття, які привели до формування сучасної парадигми мобільностей. Остання перебуває на авансцені сучасних філософських розвідок, проте її вивчають переважно з окремих позицій – як соціальну, класову або фізичну мобільність. Але парадигмальний вимір поняття мобільності як руху світового масштабу в умовах глобалізації вимагає окремого дослідження.

Метою статті є узагальнена характеристика сучасної парадигми мобільностей та її зв'язку із процесами глобалізації. Основні завдання статті полягають у встановленні співвідношення між процесами мобільності та глобалізації та у виявленні їх відображення в сучасних дослідженнях парадигми мобільностей та у формуванні концепції всезагальної світової мобільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так як глобалізація є сучасним і незавершеним процесом, проаналізувати його в повній мірі складно. Досі невирішеною є дискусія про історію глобалізації та її витoki. Вже не особливо популярною залишається теорія про те, що глобалізація є явищем останнього століття. Серед істориків існує думка про первинний етап сучасної глобалізації, яка веде свій початок із кінця ХVIII-ХІХ століття та ознаменував активну епоху індустріалізації, і навіть про архаїчну глобалізацію, що починається ще з часів виникнення торгових шляхів всередині Шумеро-Аккадської цивілізації. Як зазначає німецький економіст А. Г. Франк, в 3 тис. до н.е. Індія вже активно транспортувала рис, бобові, срібло та інші товари сусіднім країнам [8, с. 88]. Але товарний обмін був із давніх часів, тому, як стверджують критики теорії архаїчної глобалізації – даний факт не можна розглядати як показник. Так, активний експорт товарів – один із важливих маркерів глобалізаційної економіки, проте він відрізняється від звичайних товарних переміщень, які існували століттями. Більш реалістичним здається ідея глобалізації раннього Нового часу, що бере початок приблизно з епохи Великих географічних відкриттів та значного “розширення” земної кулі для європейців. Наприклад, відкритий Васко да Гамою торговий шлях через Індійський океан та поступова колонізація Індії є куди більш глобалізаційними кроками.

Отже, у зв'язку із розширенням торгівлі на нові континенти, нового значення набула колоніальна експансія та рабовласництво. Цей процес протоголобалізації став каталізатором до ранньомодерних філософських трансформацій: від виникнення протестантизму та епохи домінування розуму завдяки вченим-енциклопедистам до занепаду ідеї монархії та утворення перших ліберальних ідей. Бум технічного прогресу лише прискорює цей процес – від переходу з мануфактур на фабрики і виникнення окремого прошарку населення на зразок пролетаріату до виникнення пароплавів, автомобілів, поїздів та літаків, телефону, телеграфу та підводних човнів. Мобільність набирає обертів і впливає на комунікацію, щоденні пересування та регулярність подорожей.

До поняття “мобільність” належить значна частина сучасних явищ, кожне з яких пов'язане із певним видом руху. Коли ми згадуємо поняття

“рух”, то найбільш поширеним явищем є переміщення людей і предметів у просторі – тобто, фізична та тілесна мобільність, хоча саме поняття включає в себе не лише просторові пересування. Система мобільностей включає в себе різні фактори: від доставки товарів та фізичних переміщень до Інтернет-комунікації та глобального процесу переселення. Яскравим прикладом тілесної мобільності індивіда стають еміграційні процеси, які заохочуються західним суспільством. Еміграція стає глобальним явищем та впливає на створення феномену “brain drain”, коли професіонали емігрують в інші країни, де їм краще платять і їх рідна країна втрачає цінні кадри [12]. Академічна мобільність та обмін талантами між країнами став звичним явищем та метою професіоналів. Як зазначає У. Бек, країни Заходу стали відкриті до мігрантів через ринок дрібних послуг [1, с. 113]. Мігранти погоджуються на низькооплачувану роботу, яку не виконуватимуть місцеві жителі через більш високі стандарти життя – а для самих мігрантів дана можливість буде соціальним зростанням через ще більш гірші умови для праці в їх рідній країні.

Зворотною стороною процесу мобільності можна визначити залучення іноземних спеціалістів з розвинених країн на керуючі пости в країнах, що розвиваються для перейняття досвіду [4, с. 173]. Світ отримує величезний потік мігрантів, і до них можна віднести все більше категорій громадян – від міграції в межах конкретної країни до міграційних рухів в рамках угруповань країн (ЄС) та міжконтинентальних переміщень. Актуальною залишається проблема біженців – вони стають окремою ланкою громадян в кожній країні. Розширюється поняття діаспори та її взаємодії із державою-нацією, відбувається відстоювання власних культурних традицій, укріплюються зв'язки між громадянами однієї країни, навіть якщо всі вони знаходяться за її межами. Автори праці “Соціологія глобалізації” називають сучасне суспільство – суспільством мереж (владних, діаспорних, економічних, терористичних, релігійних), де стираються всі можливі кордони і переосмислюється принцип територіальності [4, с. 175]. Сучасна соціологія досліджує різні системи мобільності всіх рівнів: від маршруту наших переміщень в межах стандартного супермаркету до глобальної еміграції (на прикладі взаємозв'язку вищої освіти та регулярної зміни місць проживання, наприклад).

Сучасні дослідження мобільності виявилися особливо актуальними у зв'язку із її обмеженням в контексті пандемії COVID-19. Одна з останніх робіт сучасної дослідниці М. Шеллер базується на дослідженні взаємозв'язку влади та мобільності і тому, як соціальна нерівність впливає на переміщення – в тому числі, міграційні. В своїй онлайн-повіді у вересні 2020 року “Mobility Justice, Climate Migration and the Lessons of Pandemic (Im)mobilities” спікер наголошує на тому, як змінюються мобільні процеси під впливом пандемії COVID-19 [10]. В контексті дослідження парадигми мобільностей відбуваються регулярні заходи. Нещодавно, наприклад, відбулася панельна дискусія “John Urry Lecture 2020: Covid-19, Mobilities and Futures” на базі Ланкастерського університету, де розглядалася проблема мобільності під час пандемії – одним із доповідачів була М. Шеллер [12]. За даними Міжнародної організації з питань міграції (ІОМ), з квітня 2020 року 130 країн ввели обмеження на в'їзд до своїх територій, що в значній мірі вплинуло на

мігрантів та біженців як незахищені групи населення [10]. Висувається новостворена концепція “мобільної справедливості”, під якою розуміється аспект фізичного пересування в рамках сучасних політичних, етичних та глобально економічних законів так званих “кліматичних мігрантів”, які вимушені пересуватися через зміни клімату. М. Шеллер підіймає класичне питання соціальної справедливості та соціальної відповідальності в XXI столітті і поєднує поняття людини та руху із поняттями географічних координат, нації та світу загалом. Авторка наголошує на важливості переосмислення поняття руху в загальному контексті, адже нагадує, що міграційні групи – це ті частини соціуму, для яких фізична мобільність є не розкішшю, а необхідним гарантом для їх виживання. Таким чином, ми бачимо сучасний світ як одну велику систему динамічних взаємозв’язків, які об’єднуються в загальну систему світових мобільностей.

З розвитком глобалізації процес утворення нових мобільних зв’язків усіх рівнів пришвидшується. Більш активними стають подорожі та будь-які тілесні переміщення, завдяки віртуальності можна знаходитися в будь-якому куточку планети. Деякі “мобільності” мають більш сталу основу та охоплюють більшу частину простору – наприклад, колись такою була телефонія, а наразі її заміщує Інтернет. Мобільності видозмінюють простір та час, переформатовуючи їх зв’язки між собою. Глобалізація, як суміжний процес, в першу чергу впливає на ці зв’язки. Як зазначає У. Бек, під її впливом відбувається зміна робочих відносин. Починаючи із 1970-х років поняття “повної зайнятості” стає неактуальним, так як більшість відходить від повноцінного робочого дня, не зважаючи на те, що цим все же оперують політики [1, с. 110]. Зростає не лише безробіття, а й кількість напівзайнятих людей, які працюють неповний робочий день або загалом мають часткову зайнятість, за рахунок чого отримують невелику платню. До цього ж можна віднести сучасні поняття “фрілансу” та “роботу проектного типу”, які ще кілька десятиліть тому можна було б легко віднести до категорії “безробіття” або до тимчасової зайнятості. А наразі – це майже окрема професія. І так само як протестантизм кілька століть тому прибирає ідею церкви як обов’язкового посередника між богом та людиною – так само і фріланс прибирає поняття роботодавця як обов’язкового елемента трудових відносин.

Філософська концептуалізація описаних соціальних трансформацій відбувається протягом XX-XXI століття, особливо активно – у постмодерній філософії. Концептуалізуючи парадигму мобільностей, провідний дослідник “мобільного повороту” Дж. Уррі включає в її філософську експозицію таких дослідників, як Т. Кун, Г. Зіммель, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, та інших. Парадигма мобільностей є всезагальною тенденцією в науці до вивчення явищ в динамічному, а не статичному стані під впливом глобалізаційних процесів століття. Проводяться дослідження явищ, пов’язаних із соціумом – соціальних, політичних, економічних, культурних, тощо. Дослідження мобільності в філософському контексті поки що лише розпочинає свій шлях. Проте в сфері соціально-політичних наук вже відбувся “мобільний поворот”, який призвів до вивчення мобільності як окремого явища – адже в науці вже використовуються нові поняття, які “говорять мовою мобільності”, а науковці в свою чергу вже підтримали ідею такої “мови” і активно її

розповсюджують. Відповідно, філософські дослідження також мають не відставати. В ХХІ столітті культура, соціум, норми постійно перебувають в стані змін. Тому для їх дослідження наука потребує більш гнучких методів. Парадигма мобільностей включає в себе не лише систему світових мобільностей (від фізичної до комунікаційної), а й змін, в тому числі системи цінностей, інтерпретації історичних фактів, моралі, тощо. Мобільність отримує свою парадигмальну складову в епоху глобалізації через постійно зростаючий темп життя, який вимагає від усіх сфер (науки, мистецтва, релігії, політики тощо) регулярних, активних модифікації.

Сучасна парадигма мобільностей у Дж. Уррі досліджується в контексті урбаністичних та технологічних трансформацій соціуму ХХІ століття. У 2007 році, як стверджує дослідник, “вперше за історію планети кількість жителів міста перевищила кількість тих, хто живе в сільській місцевості” [6, с. 189]. За прогнозами, до 2050 року кількість городян зросте до 2/3 від населення планети.

Основний вид пересування в містах – автомобіль. Відповідно, Дж. Уррі вводить максимально актуальне поняття “авто мобільності” як виду тілесної та фізичної мобільності людини. Як зазначає автор у “Мобільностях”, сам “феномен даного руху в тому, що відбувається пересування людини без її конкретного руху – адже за неї це робить машина” [7, с. 243]. Виникає так зване “сидяче суспільство” (sitting society), в напрямку якого рухаються всі технології [7, с. 253]. Так як різні види мобільностей займають більшу частину вільного часу індивіда, в сучасності постає питання про комфорт під час самого мобільного процесу. Що поступово виникає у зв'язку із цим? Бізнес-клас в поїздах та літаках і кондиціонери в автомобілях, наклейки “fragile” на багажу та бездротові навушники, регулярно оновлюваний інтерфейс та стабільний 4G та Wi-Fi навіть у громадському транспорті та ліфті багатоповерхівок. Початок “автомобільності” як явища припав на час ґрунтових доріг та відкритої місцевості – більшість машин були без “верхівки”, тому автомобіліст був частиною оточуючого світу. В нашому столітті – епоха броньованих автомобілів та машин, які самі по собі є мало не місцем для проживання, як зазначає Дж. Уррі – і є більше безпечним місцем, ніж самі дороги з їх заторами, аваріями та світлофорами.

Ми переходимо до змін заради змін і поняття статичності та стабільності стають все менш значимими. Суспільство ХХІ століття прагне регулярних оновлень: мобільних додатків, місць роботи, життя та навчання, оточення, партнерів, хобі тощо. Для сучасності абсолютно нормальними є розлучення, еміграція, неформальна освіта, вільні відносини, кочовий спосіб життя на орендованих квартирах – тобто все те, чого так уникали ще навіть століття тому. Про яке стабільне майбутнє може йти мова, коли ми живемо в такому нестабільному “зараз”? Відповідно, наше майбутнє стає нашою сучасністю. Сучасністю, до якої ми постійно маємо пристосовуватися. Виграє той, хто розуміє сьогоденні тенденції, які стануть актуальними вже завтра. До того ж висновку дійшов і Е. Тоффлер у “Футурошоці”, проте він не надав чітку відповідь про те, що ж відбуватиметься далі в такому суспільстві [5]. А далі, як можна намагатися спрогнозувати – зміни заради змін і повна втрата стабільної опори індивідів на зразок інститутів сім'ї, церкви, моральних норм.

Висновки. Глобалізація та мобільність є процесами, які впливають один на одного. Процес розширення світу веде свій початок не з минулого століття, а з епохи раннього Нового часу. Технічний прогрес призводить до виникнення нових засобів руху та комунікації, завдяки чому процес обміну досвідом стає більш швидким та зручним. В сучасному суспільстві не тільки зв'язатися, але й емігрувати на інший континент не є проблемою. Тому наразі і виникає “суспільство мобільностей”, яке постійно перебуває у русі: від туризму до еміграції, від людини без вищої освіти до забезпеченого блогера, від шопінгу на сусідньому ринку до замовлення товарів з іншої частини світу. Завдяки системі мобільностей (від фізичних переміщень до віртуальної реальності та Інтернет-комунікації) ми є пристосованими до сучасного розширеного, глобального світу. Сучасна парадигма мобільностей – це адаптація до подій, які регулярно оновлюються та заміщують одна одну. Вони виступають одночасно як відповідь на зміни минулого і як виклик до сучасних трансформацій. Поняття руху переходить на глобальний рівень і досліджується як окремий механізм, який є рушійною силою глобалізації та її “правою рукою”. Відтак у ХХІ столітті ми спостерігаємо розвиток наукових методологій дослідження філософії руху та глобалізаційних досліджень, які формують парадигмальний концепт мобільності. Дослідження його історико-філософської генези, окремих напрямів сучасних мобільних студій та видів мобільностей становить перспективу подальших розвідок.

Список використаних джерел:

1. Бек, У 2001. Что такое глобализация? пер. с нем. А. Григорьев & В. Седельник; общ. ред. послесл. А. Филиппов, Москва: *Прогресс-Традиция*, 304 с.
2. Виндельбанд, В 1995. ‘Философия в немецкой духовной жизни XIX века’, в *Вильгельм Виндельбанд, Избранное: Дух и история*, пер. с нем., Москва: *Юрист*, с. 294–363.
3. Зиммель, Г 2011. Проблемы философии истории: Этюд по теории познания, пер. с нем., ред. ВН Линда., Москва: *Книжный дом “Либроком”*, изд. 2-е, 176 с.
4. Мартен, Д, Мецжер, Ж & П'ер, Ф 2005. *Метаморфози світу. Соціологія глобалізації*, Київ: *Киево-Могилянська академія*, 304 с.
5. Тоффлер, Э 2002. Шок будущего, пер. с англ., Москва: *ООО “Издательство АСТ”*, с. 5-14, 187-197, 201-204.
6. Урри, Дж 2018. Как выглядит будущее? пер. с англ. А. Матвеевко; науч. ред. С. Щукина, Москва: *Издательский дом “Дело”*, 320 с.
7. Урри, Дж 2012. *Мобильности*, Москва: *Праксис*, 576 с.
8. Frank, A 1998. *Reorient*. Berkeley, Calif: *Univ. of California Press*, pp.88-90.
9. John Urry Lecture 2020. *Covid-19, Mobilities and Futures*. Available from: <<https://www.lancaster.ac.uk/events/john-urry-lecture-2020-covid-19-mobilities-and-futures>> [29 October 2020]
10. Sheller, M 2020. ‘Mobility Justice, Climate Migration and the Lessons of Pandemic (Im)mobilities’, *The University of British Columbia*. Available from: <<https://migration.ubc.ca/events/mimi-sheller-mobility-justice-climate-migration-pandemic-immobilities>> [25 September 2020]
11. Sheller, M 2018. *Mobility Justice: The Politics of Movement in an Age of Extremes*, Brooklyn: *NY: Verso*, 224 pp.
12. Young, J 2020. *The Economic Impact of Brain Drain*. *Investopedia*. Available from: <https://www.investopedia.com/terms/b/brain_drain.asp> [11 September 2020].

References:

1. Bek, U 2001. Chto takoe globalizaciya? (What is globalization?) per. s nem. A. Grigorev & V. Sedelnik; obsh. red. poslesl. A. Filippov, Moskva: *Progress-Tradiciya*, 304 s.
2. Vindelband, V 1995. 'Filosofiya v nemeckoj duhovnoj zhizni XIX veka (Philosophy in German Spiritual Life in the 19th Century)', v *Vilgelm Vindelband, Izbrannoe: Duh i istoriya*, per. s nem., Moskva: *Yurist*, s. 294–363.
3. Zimmel, G 2011. Problemy filosofii istorii: Etyud po teorii poznaniya (Problems of the Philosophy of History: A Study on the Theory of Knowledge), per. s nem., red. VN Linda,. Moskva: *Knizhnyj dom "Librokom"*, izd. 2-e, 176 s.
4. Marten, D, Meczher, Zh & P'yer, F 2005. Metamorfozi svitu. Sociologiya globalizaciyi (Metamorphoses of the world. Sociology of globalization), Kiyiv: *Kiyevo-Mogilyanska akademiya*, 304 s.
5. Toffler, E 2002. Shok budushego (Shock of the Future), per. s angl., Moskva: *ООО "Izdatelstvo АСТ"*, s. 5-14, 187-197, 201-204.
6. Urri, Dzh 2018. Kak vyglyadit budushee? (What does the future look like?) per. s angl. A. Matveenکو; nauch. red. S. Shukina, Moskva: *Izdatelskij dom "Delo"*, 320 s.
7. Urri, Dzh 2012. Mobilnosti (Mobilities), Moskva: *Praksis*, 576 s.
8. Frank, A 1998. Reorient. Berkeley, Calif: *Univ. of California Press*, pp.88-90.
9. John Urry Lecture 2020. *Covid-19, Mobilities and Futures*. Available from: <<https://www.lancaster.ac.uk/events/john-urry-lecture-2020-covid-19-mobilities-and-futures>> [29 October 2020]
10. Sheller, M 2020. 'Mobility Justice, Climate Migration and the Lessons of Pandemic (Im)mobilities', *The University of British Columbia*. Available from: <<https://migration.ubc.ca/events/mimi-sheller-mobility-justice-climate-migration-pandemic-immobilities>> [25 September 2020]
11. Sheller, M 2018. *Mobility Justice: The Politics of Movement in an Age of Extremes*, Brooklyn: NY: *Verso*, 224 pp.
12. Young, J 2020. *The Economic Impact of Brain Drain*. *Investopedia*. Available from: <https://www.investopedia.com/terms/b/brain_drain.asp> [11 September 2020].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-3

УДК 37.014.5:316.647.5-047.22(4)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА КОМПЕТЕНЦІЯ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ

TOLERANCE AS A UNIVERSAL COMPETENCE IN THE SYSTEM OF EUROPEAN EDUCATION

Є. В. Біденко

Актуальність теми дослідження. Концепція толерантності є наскрізним етичним дороговказом для функціонування усіх соціокультурних механізмів глобалізованого суспільства. Система вищої освіти не є виключенням, де у специфічний спосіб мають розв'язуватись протиріччя міжкультурної взаємодії, поваги до світоглядних переконань

Urgency of the research. The concept of tolerance is a cross-cutting ethical guide for the functioning of all socio-cultural mechanisms of a globalized society. The higher education system is not an exception. This is a system, in which the contradictions of intercultural interaction, respect for worldviews, etc. should be resolved in a specific way, and substantiation of

тощо, а обґрунтування стратегій толерантної інтерперсональної взаємодії є актуальним завданням для дослідників питань розвитку вищої освіти.

Постановка проблеми.

Сучасна європейська освіта декларує орієнтованість на відтворення гуманістичних цінностей та творчий саморозвиток особистості, що є неможливим без утвердження у суспільній свідомості та політико-правовій реальності демократичних цінностей. Проте, існує потреба в узагальненні теоретичних та, не менш важливо, практичних механізмів реалізації зазначених підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема толерантності у забезпеченні механізмів розвитку глобалізованого суспільства досліджена у роботах Т. Андрущенко, С. Бондиревої, М. Кушнарєвої та ін. Світоглядні виклики розвитку освіти проаналізовано у працях Ю. Калиновського, М. Колотило, Г. Ніколаї, О. Овчарук, В. Реут, Л. Рижак, Ю. Шабанової та ін. Специфіку дотримання принципів інклюзії та академічної чесності аналізували О. Вахріна, Ю. Калиновський, Ю. Крук, Г. Нестеренко та ін.

Постановка завдання. Автор ставить собі за мету виявити особливості реалізації принципів забезпечення толерантності в якості важливої практики освіти у відповідності із гуманістичними ідеями європейського освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Задля виховання толерантності у навчальних закладах Європи застосовуються формальні та неформальні засоби, в тому числі через утвердження складного комплексу моральних цінностей (інклюзії, принципів академічної чесності тощо). Декларовані принципи знаходять своє відображення у етичних кодексах, що слугують дороговказами розвитку національних освітніх систем,

tolerant interpersonal interaction strategies is an urgent task for researchers in higher education.

Target setting. Modern European education declares a focus on the reproduction of humanistic values and creative self-development of the individual, which is impossible without the establishment of democratic values in the public consciousness and political and legal reality. However, there is a need to generalize the theoretical and, no less important, practical mechanisms for implementing these approaches.

Actual scientific researches and issues analysis. The problem of tolerance in ensuring the mechanisms of development of a globalized society is studied in the works of T. Andrushchenko, S. Bondyryeva, M. Kushnaryova and others. Worldview challenges of education development are analyzed in the works of Yu. Kalynovsky, M. Kolotylo, G. Nikolay, O. Ovcharuk, V. Reut, L. Ryzhak, Yu. Shabanova and others. The specifics of adherence to the principles of inclusion and academic honesty were analyzed by O. Vakhrina, Yu. Kalinovsky, Yu. Kruk, G. Nesterenko and others.

The research objective. The author aims to identify the features of the implementation of the principles of tolerance as an important educational practice in accordance with the humanistic ideas of the European educational space.

The statement of basic material. Formal and informal means are used to foster tolerance in European educational institutions, including through the establishment of a complex set of moral values (inclusion, principles of academic integrity, etc.). The declared principles are reflected in the codes of ethics, which serve as guidelines for the development of national educational systems, provide an ethical foundation for educational practices of specific universities, and so

забезпечують етичний фундамент освітніх практик конкретних університетів тощо.

Висновки. З аналізу дискурсу толерантності у європейській освіті, вдалося вийти на низку узагальнень: формування особистості європейського типу формує завдання виховання ціннісних компетенцій, які складають основу її мислення та дії; толерантність є універсальною компетенцією, спираючись на яку можливим є забезпечення прав людини та принципів демократії, реалізації ідеології миробудівництва та сприйняття етичних норм поведінки інших людей, розбудови екологічної та інформаційної безпеки тощо; виховання та дотримання базових цінностей європейського освітнього простору забезпечує гармонізацію європейського простору, урівноважене сприйняття іншого, формує атмосферу поваги та прагнення до співробітництва, убезпечує буття кожного в складному європейському соціумі; дослідження та подальше забезпечення освітніх практик толерантності постає як актуальне соціальне завдання цивілізаційного розвитку.

Ключові слова: толерантність, освіта, цінності, цивілізаційний поступ, інклюзія, академічна чесність, європейська освітня політика.

оп.

Conclusions. Based on the analysis of the discourse of tolerance in European education, it was possible to come to a number of consolidations: the formation of a European type of personality forms the task of educating value competencies that form the basis of its thinking and action; tolerance is a universal competence based on which it is possible to ensure human rights and principles of democracy, the implementation of the ideology of peacebuilding and the perception of ethical norms of behavior of others, the development of environmental and information security, etc.; education and adherence to the basic values of the European educational space ensures the harmonization of the European space, balanced perception of the other, creates an atmosphere of respect and desire for cooperation, ensures the existence of everyone in a complex European society; research and further provision of educational practices of tolerance appears as an urgent social task of civilizational development.

Keywords: tolerance, education, values, civilization progress, inclusion, academic honesty, European educational policy.

Актуальність дослідження. Концепція толерантності є наскрізним етичним дороговказом для функціонування усіх соціокультурних механізмів глобалізованого суспільства. Система вищої освіти не є виключенням, а й система вищої освіти, у якій у специфічний спосіб мають розв'язуватись протиріччя міжкультурної взаємодії, поваги до світоглядних переконань тощо, а обґрунтування стратегій толерантної інтерперсональної взаємодії є актуальним завданням для дослідників питань розвитку вищої освіти.

Постановка проблеми. Сучасна європейська освіта декларує орієнтованість на відтворення гуманістичних цінностей та творчий саморозвиток особистості, що є неможливим без утвердження у суспільній свідомості та політико-правовій реальності демократичних цінностей. Проте, існує потреба в узагальненні теоретичних та, не менш важливо, практичних механізмів реалізації зазначених підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема

толерантності у забезпеченні механізмів розвитку глобалізованого суспільства досліджена у роботах Т. Андрущенко, С. Бондиревої, М. Кушнарської та ін. Світоглядні виклики розвитку освіти проаналізовано у працях Ю. Калиновського, М. Колотило, Г. Ніколаї, О. Овчарук, В. Реут, Л. Рижак, Ю. Шабанової та ін. Специфіку дотримання принципів інклюзії та академічної чесності аналізували О. Вахріна, Ю. Калиновський, Ю. Крук, Г. Нестеренко та ін.

Мета полягає у виявленні особливості реалізації принципів забезпечення толерантності в якості важливої практики освіти у відповідності із гуманістичними ідеями європейського освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Поняття “толерантність” (лат. *tolerantia* – терпіння) у буквальному розумінні означає відсутність або ж помірковане (урівноважене) ставлення до будь-яких впливів. Вона має багатоцільове значення. Насамперед, вона дозволяє стримати неприязнь та нетерпимість по відношенню один до одного; знаходить вихід з конфліктних ситуацій; спрямовує стосунки на дотримання рівноправ'я, поваги, свободи. Толерантність є основою для нормалізації атмосфери взаємоповаги та довіри у соціумі, зберігає національну самоідентичність та розвиває самосвідомість, формує самооцінку особистості та групи людей, знижує поріг чутливості до несприятливих факторів, ситуацій, явищ. Толерантність забезпечує передачу досвіду позитивної соціальної взаємодії і досвіду людства у цілому, є досконалим зразком організації життєдіяльності в суспільстві, сприяє соціалізації, розвиває емпатію, лояльність та співчуття; розвиває готовність до спілкування, співробітництва і розуміння, дає змогу встановити конструктивне спілкування з представниками різних груп з іншим світоглядом; забезпечує збереження і розвиток культурного досвіду групи, етносу, суспільства; забезпечує перспективу трансформації навколишньої дійсності; створює умови для безпечного прояву творчої активності; формує умови для творчого самоствердження, надає можливість встановлення оптимально-збалансованого спілкування з іншими громадянами і усвідомлення своєї індивідуальності [3, с. 132].

Проаналізовані вище функції толерантності є необхідною складовою життя сучасного європейця у полікультурному, поліконфесіональному та поліетнічному суспільстві. Саме тому заклади освіти намагаються виховати у європейської молоді терпимість до інакшовості та подолати стереотипні ксенофобські настанови.

Одним з проявів толерантності у ЄС є запровадження інклюзивної освіти. Фахівці доводять, що освіта та її складові (навчання, виховання, розвиток) спроможні подолати негативне ставлення соціуму до ідеї інтегрованого навчання в одному освітньому середовищі звичайних дітей/підлітків та з особливими потребами. Адже дуже часто спостерігається негативне ставлення до спільного навчання змішаних груп дітей з боку батьків, педагогів та інших представників громадськості [12, с. 292].

У європейському освітньому просторі проблематика інклюзивної освіти знаходиться під пильною увагою педагогів, громадських, політичних та релігійних діячів, оскільки її реалізація є лакмусовим папірцем для низки базових цінностей сучасних європейців –

толерантності, гуманізму, моральності.

Спираючись на дослідження Г. Нестеренко та погоджуючись з результатами, відзначаємо, що “західноєвропейські університети активно посилюють просвітницький вплив за допомогою практичної реалізації ідей менеджменту багатоманітності та інтернет-сервісів. Наприклад, в університеті Дуйсбурга-Есена розроблено і функціонує інтернет-портал “Diversity-Portal”, представлений розділами відповідно до категорій різноманітності: Gender-Portal, International/Intercultural, Handicapped portal, Region-Portal тощо. В університеті Бремен менеджмент багатоманітності пов’язують з ідеями антидискримінації, інтернаціоналізації, рівності шансів і міжкультурністю. В університеті Гейдельберг ідеї багатоманітності проголошуються в самому девізі навчального закладу: “SEMPER APERTUS” – “завжди відкритий” і передбачають відкритість для ідей і людей будь-якої статі, віку, походження та віросповідання. Робиться акцент на креативність багатоманітності і до цілей менеджменту багатоманітності відносять використання креативного потенціалу багатоманітності і рівних шансів в освіті. Також і Віденський педагогічний університет зосереджує сьогодні всю свою увагу на проблемах культурної та мовної багатоманітності, свідомому оволодінні іноземними мовами тощо” [9, с. 60].

Задля виховання толерантності у навчальних закладах Європи застосовуються формальні, неформальні та інформальні засоби. Одним з неформальних засобів виховання толерантності є участь дітей та студентської молоді у роботі кіно/книго/відео клубів тощо. Після перегляду фільмів, прочитання літературних творів, перегляду вистав, телепрограм, в яких порушуються соціально значущі проблеми різного ґатунку, відбувається їх обговорення під час якого розставляються морально-етичні акценти, формуються ціннісні пріоритети учасників освітньо-виховного процесу тощо.

Застосування інтерактивних методів виховання характеризується наявністю якісного, професійного дискурсу фахівців та всіх причетних. Так, під час обговорення фільму/вистави/книги методом “мозкового штурму” учасники мають право висловити власні ідеї щодо тематики, які одразу ж можуть розвиватися чи доповнюватись іншими. У свою чергу, групова дискусія – це спільне спеціально організоване обговорення проблеми, що піднімається у переглянутому сюжеті, та яке передбачає перцепцію та аналіз різних точок зору. Діалектичний метод пошуку та вдосконалення існуючого знання дозволяє прояснити, а іноді і змінити думки, позиції та установки учасників відповідного процесу під час безпосереднього спілкування. Натомість метод “побувай у чужій шкірі” чудово розвиває вміння аргументувати. Метод емпатії – це перевтілення у певну особистість за допомогою чуттєво-образних, інтелектуальних та екзистенціальних уявлень для того, щоб усвідомити її стан і почуття. Метод образного сприйняття – це емоційно-образне дослідження об’єкта, що характеризується відповідним унаочненням у вигляді графіків, малюнків, записів тощо. Згідно гіпотетичного методу учасникам дискусії пропонується сконструювати версії розв’язання поставлених завдань або проблем. Цей метод передбачає вирішення прогностичних завдань типу “What will happen if...” (“Що буде, якщо...”) [14, с. 62-65].

Утвердження толерантності у європейській системі освіти

безпосередньо корелюється з такою цінністю як моральність. Дотримання норм моралі у освітніх закладах Європи знайшло своє втілення у такому понятті як академічна доброчесність.

“Визначаючись термінологічно, необхідно зазначити, що академічна доброчесність – це дотримання певних морально-правових норм, правил та принципів у навчальному закладі як студентами, так і викладачами. Правила академічної чесності орієнтують студента на якісне навчання, адекватну самооцінку щодо рівня отриманих знань та на перетворення його з об’єкта навчання на суб’єкта навчання. Фактично молода людина повинна зрозуміти, що від якості отриманих нею знань залежить її майбутнє: спектр можливостей щодо працевлаштування, кар’єрне зростання, соціальний статус та ін.” [6, с. 477].

Принципи та норми, що наповнюють академічну доброчесність реальним змістом знайшли своє відображення у Етичних кодексах, які у свій час були прийняті європейськими навчальними закладами.

Зокрема, “етичні кодекси стали продуктом освітянської культури в Польщі. Рух у цьому напрямі започаткував Ягелонський університет. Саме Ягелонський університет став першим, хто проклав шлях академічним чеснотам, що міцно ввійшли в життя викладачів, студентів та адміністрації. Академічний кодекс цінностей, прийнятий на засіданні Сенату Ягелонського Університету 25 червня 2003 р., визнає важливість академічних чеснот в умовах трансформації суспільства. Кодекс наголошує про повернення до багатовікових традицій, які протягом століть створювали авторитет науки, виражали моральну силу академічного світу, відображали місію вчених у просуванні етичних і громадських чеснот суспільства” [5, с. 52]. Проголошуючи академічний плюралізм думки та свободу наукового пошуку істини, університет повинен запобігати корупції, науковому переслідуванню та пригнобленню, засуджувати академічне шахрайство та плагіат, а також інші прояви негідної поведінки [17].

У свою чергу, Етичний кодекс провідного закладу вищої освіти Чехії “Вищої школи економіки” – є типовим для європейського університету і містить п’ять складових.

1. Вступна частина (преамбула), де декларується рівність всіх учасників освітнього процесу та спрямованість на забезпечення високої репутації науково-педагогічних працівників і випускників.

2. Частина I – загальні засади, в яких наголошено на необхідності дотримання моральних та етичних принципів, захисті свободи професійної думки, наукових ідей, висловлювань, обмін думками та інформацією, прийняття різноманітності поглядів, розуміння освітньої діяльності як невід’ємної частини розвитку людських знань і культури; постійне удосконалення професійної компетентності, вияв справедливості та об’єктивності в системі оцінювання знань, поваги до гідності інших членів колективу.

3. Частина II – засади педагогічної діяльності, в якій закріплено моральні й етичні норми поведінки і діяльності науково-педагогічних працівників та студентів. Зокрема, наголошується на дотриманні принципів відкритості, чесності, колегіальності; у взаємовідносинах не застосовувати недооцінки, приниження і зневаги студентів і членів колективу, виявляти оптимальну вимогливість, ініціативу у розвитку

незалежності та критичного мислення, підтримуючи зростання кваліфікаційного та професійного рівня у педагогічній діяльності викладачів. Разом з тим звертається увага на вимоги до студентів: максимальне дотримання норм і правил університетської спільноти щодо відвідування навчальних занять, належної поведінки, дотримання етичних норм, які стосуються некоректного використання результатів інтелектуальної діяльності іншої людини.

4. Частина III розкриває принципи наукової, художньої та іншої творчості. Зосередження уваги на вивченні проблем людських знань, розвиток освіти, матеріальних і нематеріальних цінностей на основі верховенства права, свободи та моралі.

5. Частина IV – заключні положення, в яких зазначаються умови та термін дії Етичного кодексу [18].

Отже, у Європі діє чітке правило: “Вчений може помилятися, але не може фальсифікувати. Наукове співтовариство відкидає дослідників, що займаються плагіатом, бойкотує їх, перериває з ними всілякі наукові контакти, відмовляється від спільної роботи” [16].

Визначальною подією в утвердженні моральних норм у європейському освітньому просторі стала Бухарестська декларація, що прийнята Міжнародною конференцією з етичних та моральних аспектів вищої освіти й науки в Європі у вересні 2004 р. Викладені в ній рекомендації, спрямовані на розповсюдження у суспільстві етичних і моральних аспектів вищої освіти та науки, цінностей та принципів академічної чесності та порядності. У Декларації зазначено, що заклади вищої освіти не можна розглядати як науково-технічні або соціально-гуманітарні “фабрики”. Їх інтелектуальні й культурні завдання більш важливі у суспільстві знань. Заклади вищої освіти не можуть вважатися вільними від цінностей й етичних норм, які життєво важливі для академічного, культурного, економічного, політичного та ін. розвитку суспільства в цілому. Університети як соціальні інституції повинні всіляко сприяти утвердженню найвищих морально-етичних норм в існуючому ціннісному контексті [4].

Моральні цінності та толерантність становлять підґрунтя для формування у європейській молоді гуманістичного світогляду. Гуманізм як одна з найвищих цінностей європейського цивілізаційного простору всіляко відтворюються у навчально-виховному процесі, політиці, культурному житті, законодавчих актах країн ЄС. Потреба у відтворенні гуманізму як європейської освітньої цінності була обумовлена домінуванням у XX сторіччі технократичної парадигми у освіті, низкою війн та локальних конфліктів, які знецінили людське життя та поставили людство на межу глобальної катастрофи.

Г. Ніколаї зауважує, що “загальна криза освіти, яка на схилі XX століття охоплює різні країни, пов’язана з дефіцитом у ній культури, втратою аксіологічних орієнтирів, технократичним перевантаженням, трансляцією знань у відчуженій формі без залучення емоційної сфери особистості, перенасиченістю змісту знаннями при відсутності смислів. Усвідомлення цих негативних процесів зумовило повернення науковців до людиноцентричної парадигми, яка у вигляді різноманітних філософських течій (феноменології, філософської антропології, екзистенціалізму, герменевтики) поступово завойовувала думки людства. Друга половина

минулого століття ознаменувалась активною переоцінкою освітянських парадигм у різних куточках планети. Концептуальне усвідомлення проблеми здійснювалося не тільки в межах педагогічної науки, але й у суміжних з нею психології, культурології, соціології тощо” [10, с. 13].

Вищеозначені процеси у європейській освіті актуалізували проблему гуманізації та гуманітаризації освіти, яка безсумнівно стала визначальним трендом сучасності, завдяки чому відбувається цілеспрямоване утвердження моральних, духовних, людиноцентричних цінностей.

Підсумовуючи досвід вітчизняної та європейської педагогіки, Ю. Шабанова та А. Осипов сформулювали “основні положення концепції гуманізації і гуманітаризації освіти:

- комплексний підхід до проблем гуманізації освіти, який передбачає повернення до цілісної людини і до цілісного людського буття;
- гуманні технології навчання і виховання студентів;
- навчання на межі гуманітарних і технічних сфер (на межі живого й неживого, матеріального та духовного, біології та техніки, техніки й екології, технології та живих організмів, технології та суспільства тощо);
- міждисциплінарний зв’язок в освітянських підходах” [15, с. 125].

В наш час необхідність подальшого розвитку гуманізму та цінностей з ним пов’язаних, сприяли появі концепції “нового гуманізму” принципи якої активно застосовуються у європейській освіті. Як слушно констатує М. Колотило, “сама гуманістична концепція освіти, яка виводить освіту за рамки утилітарної ролі в економічному розвитку і вбачає свою мету в збереженні і зміцненні гідності, здібностей і благополуччя людини в її відносинах з оточуючими людьми і з природою, відповідає тим вимогам, які ставляться перед освітою в XXI столітті. <...> переосмислення сутності освіти є інакше, аніж в попередніх парадигмах, розуміння природи людської діяльності: вона мислиться в якості встановлення етичних та соціально відповідальних відносин з природою та суспільством, з іншими людьми, з цінностями інших культур тощо” [7, с. 330].

Отже, сучасна європейська освіта спрямована на творчий саморозвиток особистості, відтворення гуманістичних цінностей, плюралізм думок, що є неможливим без утвердження у суспільній свідомості та політико-правовій реальності демократичних цінностей.

Для реалізації цінностей демократії засобами освіти Радою Європи було розроблено Хартію з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, що прийнята та затверджена 11 травня 2010 року 120-им засіданням Комітету Міністрів Ради Європи. Основним пріоритетом, що зазначений у цьому документі, є “можливість здобуття освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини для кожного в умовах формальної, неформальної, інформальної освіти на всіх її рівнях: початкової, загальної середньої та професійної освіти й підготовки, здобуття вищої освіти, а також участі в процесі демократичного врядування” [11, с. 45].

Демократичні цінності у європейському освітньому просторі проявляються в першу чергу у відтворенні аксіологем свободи, відповідальності, правової рівності щодо доступу до освіти, соціальної

справедливості, прав людини у різноманітних його проявах тощо.

В цьому контексті науковці підкреслюють, що утвердження пріоритету особистості в західноєвропейській культурі становить підґрунтя законодавчого закріплення свободи людини в системі освіти. Більшість демократичних європейських країн законодавчо закріпили свободу освіти як соціальну цінність. Ця свобода виявляється у “доступності освіти, що стимулює її вибір відповідно до потреб тієї чи іншої людини. В європейському просторі доступність освіти органічно пов’язана з відповідальністю особи перед собою і суспільством, яке кредитує особу, а не заклад. Це спонукає її робити зважений вибір, адже кредит належить повернути суспільству. Тому доступність освіти корелює з такими її вартісними рисами, як якість, суспільна потреба в ній та особистісна самореалізація. При цьому якість освіти є значущою вартістю для особи, її саморозвитку й самоствердження” [13, с. 27-29].

Виховання демократичних цінностей у навчальних закладах ЄС є запорукою існування демократії, усвідомлення її цінності широким загалом. Плекання демократичних цінностей у європейській освіті підсилюється традиціями виховання громадянської демократичної культури, що склалися десятиріччями.

Наприклад, система навчальної та виховної роботи Великобританії має споконвічні традиції виховання та освіти на засадах загальнолюдських і національних цінностей, які дають вагомий позитивний результат як у житті цілої країни, так і в становленні окремої особистості. “Оновлення освітньо-виховного процесу Великобританії, що відбулося на початку нового тисячоліття, зумовлене принципами демократизму, культуровідповідності, систематичності і спрямоване на максимальне сприяння утвердженню загальнолюдських цінностей, виховання толерантних стосунків між різними народами та культурами, формування європейської громадянськості та ін. Незалежно від того, які політичні сили перебувають при владі, в останні десятиліття розвиток освіти в цій країні є одним із пріоритетних напрямів державної політики” [1, с. 121].

Логічним доповненням демократичних цінностей у європейській освіті є розвиток такого аксіологічного пріоритету як солідарність. Європейська освітня спільнота підтримує демократичні традиції, разом з тим активно впроваджує єдині рамкові освітні стандарти та принципи, що є запорукою духовного і культурного зміцнення ЄС.

В той же час, солідарність як цінність європейської освіти не передбачає одноманітності, вона спрямована лише на встановлення єдиних підходів до розвитку національних систем освіти країн ЄС.

Солідарність у європейському освітньому просторі виховується шляхом полікультурного (або мультикультурного) навчання, що має забезпечити залучення різних етнопонаціональних та релігійних спільнот до ціннісного поля ЄС.

З точки зору фахівців, до основних напрямів впровадження засад полікультурності в країнах Європейського Союзу можна віднести, по-перше, реформування (чи створення) освіти для національних меншин та їх культур “рівних можливостей”, що і є “головною метою, поставленою мультикультурним підходом; по-друге, виховання взаємного культурного розуміння та толерантності між представниками різних етнічних (мовних, релігійних, культурних) груп у суспільстві, що досягається реформуванням

та модернізацією освітніх програм, навчальної літератури та методів навчання для всієї системи освіти” [8].

Загалом, на переконання Т. Андрущенко, “освіта і наука через засоби правового регулювання стають своєрідною “експериментальною лабораторією” по виробленню механізмів прищеплення великим спільнотам, суб’єкти яких знаходяться по різні боки цивілізаційних розколів, відчуття світоглядної необхідності єднання та аксіологічного підґрунтя між цивілізаційної толерантності і солідарності, виключно на основі яких, стане можливим подолання негативних для людства і людини наслідків процесів глобалізації, інформатизації, корпоративізації сучасного світу” [2, с. 219].

Висновки. Підсумовуючи результати нашого дослідження, варто зауважити, що сучасні процеси у європейській освіті знаходяться під потужним впливом глобалізації та інформаційної революції. Глобалізація сприяла створенню міжнародного та загальноєвропейського освітнього поля, в першу чергу, на базі англійської мови, прискорила обмін науково-педагогічними кадрами та студентами, надала поштовх універсалізації освітніх програм, основних підходів до освіти тощо. В той же час, глобалізація створила підґрунтя для розмивання національних освітніх цінностей, для руйнівного впливу більш потужних культурно-освітніх систем на менш розвинені та ін. Інформаційна революція, у свою чергу, надала низку нових можливостей для модернізації освіти: запровадження дистанційного навчання, відкрила доступ до новітніх наукових баз даних, створила можливості для самоосвіти та творчості. Необхідно зазначити, що наслідки і глобалізації, і інформаційної революції варто оцінювати крізь призму людиноцентризму. Безсумнівно, під впливом інформаційної революції та позитивних аспектів глобалізації якість європейської освіти значно покращилась, відбулися кардинальні зміни у її інформаційно-технічному оснащенні.

Можна констатувати, що європейський вимір освітніх цінностей передбачає, перш за все, акцентуацію на захисті прав та свобод людини, її честі та гідності. Згідно європейським світоглядно-освітнім орієнтирам людині має бути забезпечено мирне життя, можливості зберігати здоров’я, а як наслідок високий рівень якості життя. Не менш важливою цінністю для європейської освіти є екологічна безпека, яка базується на розвиненій екологічній свідомості та екологічній культурі всіх суб’єктів соціальних відносин й державного управління.

Європейський культурно-освітній простір неможливо уявити без реалізації таких духовних цінностей як толерантність, моральність, гуманізм, демократія і солідарність. Дані цінності необхідно розглядати у комплексі, оскільки вони знаходяться у діалектичній єдності, що знайшло своє відображення у освітніх практиках країн ЄС. Зокрема, толерантність й моральність становлять внутрішнє наповнення гуманістичного світогляду людини, а демократичні норми та принципи дозволяють проявитися свободі у виборі траєкторії навчання, творчої самореалізації учня (студента). У свою чергу солідарність як освітня цінність забезпечує єдність підходів до навчально-виховного процесу у державах Європейського Союзу, при збереженні права на національну унікальність.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, ТВ 2015. 'Національне та загальнолюдське як домінуючі цінності сучасної освітньої політики (європейський контекст)', *Мультиверсум. Філософський альманах*, Вип. 9-10, с. 117-134.
2. Андрущенко, ТВ 2014. 'Освіта як інтеграційний чинник сучасного цивілізаційного розвитку', *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова, Серія 18: Економіка і право*, Вип. 24, с. 213-221. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_24_31>. [22 Жовтень 2020].
3. Бондырева, СК & Колесов, ДМ 2003. Толерантность (введение в проблему), Москва; Воронеж: НПО "МОДЕК", 240 с.
4. *Бухарестская декларация этических ценностей и принципов высшего образования в Европе*, 2004. Высшее образование в Европе, Том XXIX, № 4, Этические и моральные аспекты высшего образования и науки в Европе, ЮНЕСКО – СЕПЕС. Доступно: <http://www.aha.ru/~moscow64/educational_book/Hee_xxix_4_2004.zip>. [22 Жовтень 2020].
5. Вахріна, ОВ 2015. 'Академічні кодекси цінностей у вищій школі Польщі', *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 4, с. 49-59.
6. Калиновський, ЮЮ 2012. 'Академічна чесність як чинник правового виховання студентської молоді', *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*, Київ, Вип. 63 (№ 8), с. 477-482.
7. Колотило, М 2013. 'Гуманістичний потенціал новітньої парадигми освіти в реаліях сучасної антропологічної кризи', *Філософія освіти. Philosophy of Education*, № 2 (13), с. 317-332.
8. Кушнар'ова, МБ & Грищенко, ОА 2013. *Теоретичні засади багатокультурності та світовий досвід*. Доступно: <<http://www.culturalstudies.in.ua>>. [28 Жовтень 2020].
9. Нестеренко, Г 2016. 'Аксіологія інклюзивної освіти та педагогіки гетерогенності', *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, № 2, с. 53-66.
10. Ніколаї, ГЮ 2013. 'Методологічні пошуки у сфері мистецької освіти', *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*, Вип. 1, с. 3-17.
11. Овчарук, ОВ 2016. 'Сучасний досвід впровадження освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини в країнах східного партнерства', *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*, № 2, с. 44-51.
12. Реут, ВГ 2014. 'Методика исследования уровня профессиональной готовности педагогов к работе с гетерогенными группами учащихся', *Инклюзивное образование : проблемы и перспективы : сб. науч. тр. по материалам междунар. науч.-практ. конф., (19-21 мая 2014 г.)*, сост. ЕВ. Иванов; Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, с. 292-299.
13. Рижак, Л 2008. 'Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір', *Вісн. Львів. ун-ту ім. І. Франка. Філософські науки*, Вип. 11, с. 27-37.
14. Романова, Н (ред), Зінченко, А, Гусак, Н, Дмитришина, Н, Довбах, Г & та ін. 2011. *Формування толерантного ставлення до дітей, яких торкнулася проблема ВЛ/СНІДу: особливості підготовки волонтерів*, Київ: МБФ "Міжнародний Альянс з ВЛ/СНІД в Україні", 128 с.
15. Шабанова, ЮО & Осипов, АО 2014. 'Сутність і принципи гуманної педагогіки вищої школи', *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*, № 2, с. 123-130.
16. Fandom 2020. *Этические проблемы науки в начале XXI столетия*. Доступно: <<https://bsu-philosophy.fandom.com/wiki/>>. [28 Жовтень 2020].
17. Kruk, J 2013. Good scientific Practice and ethical principles in scientific research and higher education. Available from: <<http://www.cejssm.usz.edu.pl/>>. [28 October 2020].

18. Vysoká škola ekonomická v Praze, 2018. *Jednací řád Etické komise Vysoké školy ekonomické v Praze*. Available from: <<https://www.vse.cz/informace-o-vse/informace-a-predpisy/eticky-kodex/jednaci-rad-eticke-komise-vysoke-skoly-ekonomicke-v-praze/>>. [28 October 2020].

References:

1. Andrushenko, TV 2015. 'Nacionalne ta zagalnoyudske yak dominantni cinnosti suchasnoyi osvitoynoi politiki (yevropejskij kontekst) (National and universal as the dominant values of modern educational policy (European context))', *Multiversum. Filosofskij almanah*, Vip. 9-10, s. 117-134.
2. Andrushenko, TV 2014. 'Osvita yak integracijnij chinnik suchasnogo civilizacijnogo rozvitku (Education as an integration factor of modern civilization development)', *Naukovij chasopis NPU imeni MP Dragomanova, Seriya 18: Ekonomika i pravo*, Vip. 24, s. 213-221. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_24_31>. [22 Zhovten 2020].
3. Bondyрева, SK & Kolesov, DM 2003. Tolerantnost (vvedenie v problemu) (Tolerance (introduction to the problem)), Moskva; Voronezh: NPO "MODEK", 240 s.
4. *Buharestskaya deklaraciya eticheskikh cennostej i princi-pov vysshego obrazovaniya v Evrope (Bucharest Declaration of Ethical Values and Principles of Higher Education in Europe)*, 2004. Vysshee obrazovanie v Evrope, Tom XXIIH, № 4, Eticheskie i moralne aspekty vysshego obrazovaniya i nauki v Evrope, YuNESKO – SEPES. Dostupno: <http://www.aha.ru/~moscow64//educational_book/Hee_xxix_4_2004.zip>. [22 Zhovten 2020].
5. Vahrina, OV 2015. 'Akademichni kodeksi cinnostej u vishij shkoli Polshi (Academic codes of values in higher education in Poland)', *Pedagogichni nauki: teoriya, istoriya, innovacijni tehnologiyi*, № 4, s. 49-59.
6. Kalinovskij, YuYu 2012. 'Akademichna chesnist yak chinnik pravovogo vihovannya studentskoyi molodi (Academic honesty as a factor in the legal education of student youth)', *Gileya: naukovij visnik : zb. nauk. prac*, Kiyiv, Vip. 63 (№ 8), s. 477-482.
7. Kolotilo, M 2013. 'Gumanistichnij potencial novitnoyi paradigmi osviti v realiyah suchasnoyi antropologichnoyi krizi (Humanistic potential of the latest paradigm of education in the realities of modern anthropological crisis)', *Filosofiya osviti. Philosophy of Education*, № 2 (13), s. 317-332.
8. Kushnarova, MB & Grishenko, OA 2013. *Teoretichni zasadi bagatokulturnosti ta svitovij dosvid (Theoretical principles of multiculturalism and world experience)*. Dostupno: <<http://www.culturalstudies.in.ua>>. [28 Zhovten 2020].
9. Nesterenko, G 2016. 'Aksiologiya inklyuzivnoyi osviti ta pedagogiki geterogenosti (Axiology of inclusive education and pedagogy of heterogeneity)', *Visnik Kiyivskogo nacionalnogo torgovelnno-ekonomichnogo universitetu*, № 2, s. 53-66.
10. Nikolayi, GYu 2013. 'Metodologichni poshuki u sferi misteckoyi osviti (Methodological research in the field of art education)', *Aktualni pitannya misteckoyi osviti ta vihovannya*, Vip. 1, s. 3-17.
11. Ovcharuk, OV 2016. 'Suchasnij dosvid vprovadzhennya osviti dlya demokratichnogo gromadyanstva ta osviti v galuzi prav lyudini v krayinah shidnogo partnerstva (Modern experience of implementing education for democratic citizenship and human rights education in the Eastern Partnership countries)', *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu imeni Alfreda Nobelya. Seriya : Pedagogika i psihologiya*, № 2, s. 44-51.
12. Reut, VG 2014. 'Metodika issledovaniya urovnya professionalnoj gotovnosti pedagogov k rabote s geterogenymi gruppami uchashihsya (Methods of researching the level of professional readiness of teachers to work with heterogeneous groups of students)', *Inklyuzivnoe obrazovanie : problemy i perspektivy : sb. nauch. tr. po materialam mezhdunar. nauch.-prakt. konf., (19-21 maya 2014 g.)*, sost. EV. Ivanov; Velikij Novgorod: NovGU im. Yaroslava

Mudrogo, s. 292–299.

13. Rizhak, L 2008. 'Yevrointegraciya vishoyi osviti Ukrayini: aksiologichnij vimir (European integration of higher education in Ukraine: axiological dimension)', *Visn. Lviv. un-tu im. I. Franka. Filosofski nauki*, Vip. 11, s. 27-37.
14. Romanova, N (red), Zinchenko, A, Gusak, N, Dmitrishina, N, Dovbah, G & ta in. 2011. Formuvannya tolerantного stavlennya do ditej, yakih torknulasya problema VIL/SNIDu: osoblivosti pidgotovki volonteriv (Formation of tolerant attitude to children affected by HIV / AIDS: features of volunteer training), Kiyiv: MBF "Mizhnarodnij Alyans z VIL/SNID v Ukrayini", 128 s.
15. Shabanova, YuO & Osipov, AO 2014. 'Sutnist i principy gumannoyi pedagogiki vishoyi shkoli (The essence and principles of humane pedagogy of higher education)', *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu imeni Alfreda Nobelya. Seriya : Pedagogika i psihologiya*, № 2, s. 123–130.
16. Fandom 2020. *Eticheskie problemy nauki v nachale HHI stoletiya (Ethical problems of science at the beginning of the XXI century)*. Dostupno: <<https://bsu-philosophy.fandom.com/wiki/>>. [28 Zhovten 2020].
17. Kruk, J 2013. Good cientific Practice and ethical principles in scientific research and higher education. Available from: <<http://www.cejssm.usz.edu.pl/>>. [28 October 2020].
18. Vysoká škola ekonomická v Praze, 2018. *Jednací řád Etické komise Vysoké školy ekonomické v Praze (Rules of Procedure of the Ethics Committee of the University of Economics in Prague)*. Available from: <<https://www.vse.cz/informace-o-vse/informace-a-predpisy/eticky-kodex/jednaci-rad-eticke-komise-vysoke-skoly-ekonomicke-v-praze/>>. [28 October 2020].

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-4
УДК 37.031:373.3(09)(477)“1991–2001”

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ В
ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ В ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ
ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991–2001)**

*TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF TEXTBOOK CREATION IN THE
PRIMARY EDUCATION IN THE FIRST DECADE OF STATE
INDEPENDENCE OF UKRAINE (1991–2001)*

**Т. Л. Гавриленко
Г. М. Розлуцька**

Актуальність теми дослідження. В умовах створення Нової української школи важливого значення набуває модернізація змісту освіти, одним із засобів реалізації якого був і залишається підручник. Відтак завданням науковців і педагогів-практиків є підготовка навчальної літератури нового покоління.

Постановка проблеми. Нинішні освітні трансформації актуалізують ґрунтовне вивчення, осмислення і творче використання вітчизняного історико-педагогічного досвіду, зокрема розвитку підручничотворення в початковій освіті. У такому контексті наукове зацікавлення викликає період відродження національної школи в Україні, характерними особливостями якого стало суттєве оновлення змісту початкової освіти, створення нового покоління підручників для молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти розвитку підручничотворення в початковій освіті в обраних хронологічних межах знайшли відображення в працях українських учених Н. М. Бібік, М. С. Вашуленка, Н. С. Коваль, Я. П. Кодлюк, О. Я. Савченко, В. П. Тименка та ін.

Постановка завдання. Визначити та схарактеризувати тенденції розвитку підручничотворення в початковій освіті у період

Urgency of the research. In the context of the creation of a new Ukrainian school, it is important to modernize the content of education, one of the means of implementing which was and remains a textbook. Therefore, the task of scientists and teachers-practitioners is to prepare a new generation of educational literature.

Target setting. The current educational transformations actualize the thorough study, comprehension and creative use of domestic historical and pedagogical experience, in particular the development of textbook creation in the primary education. In this context, scientific interest is aroused by the period of revival of the National School in Ukraine, which is characterized by a significant update of the content of primary education, the creation of a new generation of textbooks for younger schoolchildren.

Actual scientific researches and issues analysis. Various aspects of the development of textbook formation in primary education within the selected chronological limits are reflected in the works of Ukrainian scientists N. M. Bibik, M. S. Vashulenko, N. S. Koval, Ya. P. Kodlyuk, A. Ya. Savchenko, V. P. Timenko and others.

The research objective. Identify and characterize trends in the development of textbook creation in the primary education during the first

першого десятиліття державної незалежності України (1991–2001) задля врахування попередніх надбань та уникнення помилок у процесі творення навчальної літератури для Нової української початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснений аналіз навчальних книжок, виданих у перше десятиліття незалежної України, дав змогу визначити такі тенденції у розвитку підручникотворення в початковій освіті: перегляд змістового наповнення підручників з огляду на принципи дитиноцентризму, національної спрямованості, гуманізації; розроблення нового покоління навчальної літератури українськими авторами; підготовка єдиних навчальних книжок для трирічної та чотирирічної початкової школи; створення нових типів підручників і навчальних посібників – альтернативних, дворівневих, інтегрованих, загальнорозвивального характеру; запровадження їх апробації та проходження процедури “грифування”. Поряд із позитивними тенденціями в розвитку підручникотворення в початковій освіті зазначимо й негативні: поглиблення проблеми видання навчальної літератури, вчасного забезпечення нею молодших школярів, підготовка навчальної літератури малопрофесійними авторами, повернення оплати за користування підручниками.

Висновки. Проаналізовані джерела дозволили не лише отримати нове історико-педагогічне знання, а й осмислити попередній досвід у процесі сучасного реформування освітньої галузі, творення Нової української початкової школи. Переконані, що пріоритетними засадами у розвитку підручникотворення в початковій освіті мають залишатися дитиноцентризм, національна спрямованість, гуманізація, варіативність, диференціація, що були започатковані та реалізовувалися у перше десятиліття державної незалежності України.

decade of State independence of Ukraine (1991-2001) to take into account previous achievements and avoid mistakes in the process of creating educational literature for the new Ukrainian primary school.

The statement of basic material. The analysis of educational books published in the first decade of independent Ukraine allowed us to determine the following trends in the development of textbook creation in primary education: revision of the content of textbooks taking into account the principles of child-centrism, National Orientation, humanization; development of a new generation of educational literature by Ukrainian authors; preparation of unified educational books for three-year and four-year primary schools; creation of new types of textbooks and manuals – alternative, two-level, integrated, general development in nature; introduction of their testing and passing the "stamp" procedure. Along with positive trends in the development of textbook-making in primary education, we also note negative ones: deepening the problem of publishing educational literature, providing it to younger schoolchildren in a timely manner, preparing educational literature by low-professional authors, and returning payment for using textbooks.

Conclusions. The analyzed sources allowed not only to gain new historical and pedagogical knowledge, but also to comprehend previous experience in the process of modern reform of the educational sector, the creation of a new Ukrainian primary school. We are convinced that the priority principles in the development of textbook-making in primary education should remain child-centrism, National Orientation, humanization, variability, differentiation, which were started and implemented in the first decade of State independence of Ukraine.

Ключові слова: розвиток підручникотворення; початкова освіта; тенденції; Україна. | **Keywords:** textbook creation; primary education; trends; Ukraine.

Актуальність теми дослідження. В умовах створення Нової української школи важливого значення набуває модернізація змісту освіти, одним із засобів реалізації якого був і залишається підручник. Відтак завданням науковців і педагогів-практиків є підготовка навчальної літератури нового покоління, що сприятиме формуванню цілісної, всебічно розвиненої особистості із активною життєвою позицією, здатну змінювати навколишній світ, навчатися впродовж життя [10]. Особливої уваги в напрямі удосконалення змісту, структури потребують підручники для початкової школи, оскільки з них учні отримують перші усвідомлені знання про загальнолюдські цінності, завдяки ним у молодших школярів формуються бажання і вміння вчитися, виховуються моральні, естетичні якості, почуття громадянськості, патріотизму, національної свідомості тощо.

Постановка проблеми. Нинішні освітні трансформації актуалізують ґрунтовне вивчення, осмислення і творче використання вітчизняного історико-педагогічного досвіду, зокрема розвитку підручникотворення в початковій освіті. У такому контексті наукове зацікавлення викликає період відродження національної школи в Україні, характерними особливостями якого стало суттєве оновлення змісту початкової освіти, створення нового покоління підручників для молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний аналіз показав, що проблема підручникотворення як одна із магістральних і водночас дискусійних завжди перебувала в полі зору дослідників. Різні аспекти розвитку підручникотворення в початковій освіті в обраних хронологічних межах знайшли відображення в працях українських учених Н. М. Бібік, М. С. Вашуленка, Н. С. Коваль, Я. П. Кодлюк, О. Я. Савченко, В. П. Тименка та ін.

Постановка завдання. На основі аналізу різних типів джерел визначити та схарактеризувати тенденції розвитку підручникотворення в початковій освіті у період першого десятиліття державної незалежності України (1991–2001) задля врахування попередніх надбань та уникнення помилок у процесі творення навчальної літератури для Нової української початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж багатьох проблем, які постали перед початковою освітою в перше десятиліття державної незалежності України, особлива роль відводилася модернізації змісту освіти. Адже саме зміст освіти, як зазначала О. Я. Савченко, “є своєрідною моделлю вимог суспільства до підготовки молодих поколінь до життя. У ньому в особливій формі відображається матеріальна та духовна культура людства” [18, с. 6].

Конструювання змісту початкової освіти ґрунтувалося на нових методологічних (демократизація, деполітизація, деідеологізація, національна спрямованість, дитиноцентризм, відповідність соціальним запитам суспільства) і дидактичних (варіативність, гуманітаризація, гуманізація, диференціація, інтеграція) засадах, що вимагало оновлення не лише навчальних планів і програм, а й навчальної літератури для

молодших школярів. Як уже зазначалося у наших попередніх публікаціях [5, с. 284; 6, с. 283], перегляд змістового наповнення начальних книжок (букварів, читанок та підручників з мов) і підготовка їх до перевидання розпочалися ще в 1990 р. Так, за оновленими підручниками з читання (авт. Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко) молодші школярі мали змогу навчатися вже з 1990/91 н. р. У читанках було збільшено кількість доступних для дітей цього віку творів українських письменників і поетів, посилено роль усної народної творчості – уведено чимало казок, народних пісень, прислів'їв, колісанок, щедрівок, колядок. Наприклад, у читанці для IV класу фольклорний матеріал представлено не лише наскрізно, а й згруповано у великий розділ “Усна народна творчість”. Важливо, що в підручниках з читання було зменшено кількість текстів політичного та ідеологічного змісту. Декларативна поезія Н. Забіли, М. Познанської, М. Рильського замінювалася високохудожніми творами для дітей [1919; 20].

Однак оновити навчальну літературу в короткі терміни з урахуванням технології її видання було вкрай складно. Тому вчителям доводилося швидко реагувати на події життя, творчо використовувати чинні навчальні книжки, інші джерела, вчасно вносити корективи до змісту навчальних предметів [5, с. 281]. З 1992 р. в “Інформаційному збірнику Міністерства освіти України” друкувалися переліки підручників і навчальних посібників, придатних до використання в закладах загальної середньої освіти, а також тих навчальних книжок, які через застарілість змістового наповнення підлягали видаленню зі шкільних фондів і освітнього процесу [11, с. 10-12; 12, с. 3-6].

Задля поліпшення підручничого забезпечення та підготовки принципово нового покоління навчальної літератури, яка відповідала б науковому і методичному рівням, укладалася на національній основі, була б більш досконалою за змістом та поліграфічним виконанням, у 1992 р. Міністерство освіти України ініціювало створення цільової комплексної програми “Навчальна книга”. Вона передбачала розроблення нової навчальної літератури, навчальних комплектів; формування науково обґрунтованих вимог до підручників і навчальних посібників, їх типології, конструкції й технології видання [15, с. 3].

Завдяки зусиллям окремих авторів і авторських колективів у 1994 р. для початкових класів було перевидано фактично всі підручники [9**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 102]. Окрім того, підручничий фонд збагатився новими навчальними книжками з навчання грамоти – Материнка (авт. Д. С. Чередниченко); Букварик (авт. Д. В. Луцик, М. М. Проць, А. С. Савшак); Буквар (авт. М. М. Чорна, Д. І. Грабар); з читання – Ластівка, II кл., Біла хата, III кл., Писанка, IV кл. (авт. Оксана Верес); Золоте джерельце, II(I) кл., Чарівний струмок, III(II) кл., Чиста криниця, IV(III) кл. (авт. С. С. Жовнір-Коструба, Н. С. Жовнір-Івась, О. Д. Жовнір); з курсу “Навколишній світ” – Віконечко, I кл. (авт. Н. М. Бібік, Н. С. Коваль); з природознавства – Природознавство, III(II) та IV(III) кл. (авт. Н. С. Коваль); з образотворчого мистецтва – Образотворче мистецтво, I-III кл. (авт. М. А. Кириченко) та ін.

Звернемо увагу, що відповідно до нової програми з математики, а також принципів відбору та структурування навчального матеріалу,

відомим ученим-методистом М. В. Богдановичем укладено нові підручники з цього предмета. Істотною особливістю навчальних книжок стала їх *дворівнева побудова* [2]. Перший рівень передбачав обов'язкову математичну підготовку, яку мали набути всі учні. Зміст і обсяг відповідного матеріалу визначався навчальною програмою та був представлений в обов'язкових або першого рівня завданнях. Другий рівень – поглиблене вивчення предмета учнями, які мали математичні здібності й, відповідно, працювали у прискореному темпі, оволодіння ними позапрограмовим матеріалом. Завдання другого рівня або необов'язкові (позначалися зірочками) включали поширені програмові приклади й задачі, нестандартні завдання більш високого рівня складності та вправи з логічним навантаженням [3, с. 26]. Тобто, новий дворівневий тип підручника дозволяв опановувати зміст навчального матеріалу “на різних ступенях деталізації”, здійснювати диференційований підхід у навчанні.

Нагадаємо, що з 1986 р. до 2001 р. в Україні функціонували два типи початкової школи: трирічна (з початком вступу до неї у 7 років) та чотирирічна (з початком вступу – в 6 років). У 1990 р. вперше був підготовлений *єдиний* для цих типів шкіл підручник “Українська мова”, IV(III) кл. (авт. Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко (ред.), О. І. Мельничайко, Л. В. Скуратівський) (1990) [5, с. 228]. Упродовж наступних років продовжено створення й видання єдиних підручників для трирічної та чотирирічної початкової школи, а саме: Читанка, III(II) кл. (авт. Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко); Читанка, IV(III) кл. (Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко, Н. Й. Волошина); Українська мова, III(II) кл. (авт. М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко); Українська мова, IV(III) кл. (авт. Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко, Л. В. Скуратівський); Природознавство, III(II) та IV(III) кл. (авт. Н. С. Коваль) [12, с. 3-6].

Ґрунтування початкової освіти на демократичних засадах сприяло появі підручників з певного навчального предмета, підготовлених різними авторами, що уможливило функціонування *паралельних* або *альтернативних* навчальних книжок. Так, у 1995/96 н. р. Міністерством освіти України було запропоновано для використання в чотирирічній початковій школі 4 альтернативні букварі та 6 читанок, в трирічній – 4 і 4 відповідно [12, с. 3-6].

Загалом навчальна література першої половини 90-х рр. ХХ ст. вирізнялася удосконаленою структурою, змістом, методичним апаратом, національною спрямованістю. Проаналізувавши низку читанок, простежуємо, що особливо виразно у них представлений образ Батьківщини. Так, у підручниках з читання, укладених провідними фахівцями у галузі початкової освіти – Н. Ф. Скрипченко та О. Я. Савченко, а також Н. Й. Волошиною (співавтор читанки для IV(III) класу), тема Батьківщини наскрізно розглянута в кожному класі з поступовим поглибленням і розширенням її змістового наповнення [21-24]. Образ Батьківщини репрезентований у читанках, є синтезом “малої” і “великої” Батьківщини та їхніх семантичних меж – минулого і сучасності, окремих постатей і в цілому українського народу, що формуються у молодших школярів за допомогою усіх структурних компонентів підручника [4].

З початку 90-х рр. ХХ ст. поширювалася тенденція щодо створення

навчальної літератури не лише провідними фахівцями-методистами в галузі початкової освіти або за їхнього співавторства. З'явилися нові прізвища авторів та авторські колективи. До процесу формування змісту початкової освіти, крім науковців, долучилися викладачі педагогічних навчальних закладів, учителі, методисти інститутів удосконалення вчителів, а також письменники, видавці та ін. Серед них були й такі, що мали досить абстрактне уявлення про зміст початкової освіти, не володіли знаннями про теорію підручникотворення. Тому, як зазначала О. Я. Савченко, особливої значущості набули проблеми підвищення якості навчальної літератури, створення механізму її надійного захисту від малопрофесійних і недостатньо сумлінних авторів [16, с. 2].

У зв'язку з дефіцитом паперу та з кон'юнктурних причин дедалі більше загострювалася проблема видання навчальної літератури: низка підручників не друкувалася, а з окремих найменувань зменшувалися накладки. Звичайно, така ситуація ускладнювала роботу учнів і вчителів та не сприяла якості освітнього процесу. Тому особлива увага Міністерства освіти України зверталася на раціональний розподіл навчальної літератури, закладання всіх підручників і навчальних посібників у бібліотечні фонди, організацію роз'яснювальної роботи серед учнів і батьків щодо їх збереження [5, с. 284].

Отже, характерними *тенденціями* у розвитку підручникотворення в початковій освіті упродовж першої половині 90-х рр. ХХ ст. стали: перегляд змістового наповнення підручників, їх перевидання з урахування нових методологічних і дидактичних принципів конструювання змісту початкової освіти; поява нової навчальної літератури з навчання грамоти, читання, математики, природознавства, образотворчого мистецтва; підготовка єдиних навчальних книжок для трирічної та чотирирічної початкової школи; створення нових типів підручників – альтернативних і дворівневих, що розглядаємо як *позитивні* тенденції; водночас актуалізувалося питання про залучення фахівців до розроблення навчальної літератури, створення якісних підручників і навчальних посібників, вчасне забезпечення ними молодших школярів, що відносимо до *низки* негативних.

Наступний етап у модернізації змісту початкової освіти пов'язуємо з прийняттям у 1996 р. нового Закону України “Про освіту”, що активізував питання стандартизації змісту освіти. Упровадження державних стандартів в умовах варіативності тогочасної освітньої системи дозволяло забезпечити єдиний освітній простір у державі; визначити обов'язковий і достатній рівень загальноосвітньої підготовки молодших школярів, які навчалися у різних типах закладів освіти; відійти від предметоцентризму й представити зміст освіти цілісно, що, безперечно, вплинуло на розвиток підручникотворення. Паралельно із розробленням стандарту відбувалося оновлене чинного змісту початкової освіти (перехід до типових навчальних планів з інваріантною та варіативною частинами, введення нових навчальних предметів і курсів суспільствознавчого та оздоровчого спрямування, розроблення нових варіативних програм) [5, с. 294].

Позитивною тенденцією другої половини 90-х рр. ХХ ст. стала поява *нового покоління підручників*, що репрезентували нове розуміння бази знань, новітні методики й технології навчання та засоби формування особистості. Складені як за чинними, так і за авторськими програмами,

вони відрізнялися від традиційних добором навчального матеріалу, методичним апаратом, системою вправ і завдань, зорієнтованих на активізацію творчих здібностей молодших школярів, формування у них активної життєвої позиції. Навчальна література спрямовувалася на реалізацію принципів індивідуалізації та особистісної орієнтованості освітнього процесу, посилення розвивального ефекту змісту освіти [5, 291-292].

Яскравим прикладом нового покоління навчальних книжок став навчальний посібник “Віконечко”, підготовлений завідувачкою лабораторії навчання і виховання молодших школярів Інституту педагогіки АПН України Н. М. Бібік спільно з науковим співробітником зазначеної лабораторії Н. С. Коваль, з навчального предмета “Ознайомлення з навколишнім”. Цей оригінальний посібник поєднав у собі функції зошита й підручника та передбачав виконання молодшими школярами різноманітних практичних дій, творчих завдань. Наприклад, на його сторінках учням пропонувалося домалювати розпочате художником, дописати речення, придумати власний висновок тощо. Нестандартність навчального посібника простежується також у написанні текстів, зокрема автор нібито веде діалог з учнем, персоніфіковано звертається до нього [1]. Його поява, як і дворівневих підручників, про які згадувалося вище, стали ознакою створення навчальних книг на засадах *дитиноцентризму*, де на першому місці перебувала дитина з її інтересами й можливостями, а потім – зміст навчальної книги. Такий підхід, як зазначала О. Я. Савченко, став виявом особистісно орієнтованого навчання [17, с. 94]. Отже, у змісті навчальної літератури окреслився перехід від знаннєвої парадигми, доміантної в радянській час, до особистісно орієнтованої.

Зазначимо, що у 1998/99 н. р. перелік навчальних книжок для початкових класів шкіл з українською мовою навчання за нашими підрахунками склав 103 найменування (у цю кількість включено варіативні, експериментальні, пробні підручники та навчальні посібники). Важливо, що вони були підготовлені українськими авторами та видані або перевидані протягом 1996–1998 рр. Наведемо назви окремих підручників і навчальних посібників з переліку предметів, що входили до інваріантної частини: *навчання грамоти* – Буквар (авт. Н. Ф. Скрипченко, М. С. Вашуленко); *читання* – Первоцвіт, I кл. (3-річна), Читанка, II кл. (4-річна), Читанка, III(II) кл. (авт. Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко), Читанка, IV(III) кл. (авт. Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко, Н. Й. Волошина); *українська мова* – Рідна мова, I кл. (3-річна), Рідна мова, II кл. (4-річна) (авт. М. А. Білецька, М. С. Вашуленко), Рідна мова, III(II) кл. (авт. М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко), Рідна мова, IV(III) кл. (авт. Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко, Л. В. Скурятівський); *математика* – Математика, I кл. (4-річна), Математика, I кл. (3-річна), Математика, III(II) кл., Математика, IV(III) кл. (авт. М. В. Богданович); *навколишній світ* – Віконечко, I кл. (авт. Н. М. Бібік, Н. С. Коваль), Журавлик, II(I) кл. (авт. Н. М. Бібік, Л. С. Бондаренко, Н. С. Коваль); *природознавство* – Природознавство, III(II) кл., IV(III) кл. (авт. Н. С. Коваль, Л. К. Нарочна); *трудове навчання* – Умілі руки, I кл., II кл., III кл., Трудове навчання, IV кл. (авт. І. Т. Міщенко); *образотворче мистецтво* – Образотворче мистецтво, III(II) кл.

(авт. М. А. Кириченко); *охорона життя і здоров'я* – Охорона життя і здоров'я учнів, III(II) кл., IV(III) кл. (авт. Л. А. Мечник, О. Р. Гемзюк, І. І. Жаркова, Б. М. Терещук) та ін. [13, с. 3-9]. Тож з усіх предметів інваріантної частини типового навчального плану, за винятком музики, початкові класи були забезпечені навчальною літературою.

За даними Я. П. Кодлюк, значно збільшився перелік підручників і навчальних посібників з варіативної частини. Так, з'явилися навчальні книги з *народознавства* – Живиця, II(I) кл., Дивосвіт, III(II) кл., Перлина, IV(III) кл. (авт. Н. С. Жовнір-Іватьо, О. Д. Жовнір, Т. М. Коструба); з *валеології* – Абетка здоров'я, I кл. (авт. В. І. Шахненко), Абетка здоров'я, I–II кл. (авт. М. С. Дубовис, О. Б. Качеров, Ю. О. Короп), Валеологія, II–III(IV) кл. (авт. Антон Алатон) та ін. [9, с. 107].

Новаційною тенденцією у національному підручникотворенні стала поява *інтегрованих підручників*. Наприклад, у навчальних книгах “Художня праця” I кл. (4-річна), II кл. (4-річна), III кл. (4-річна), IV кл. (4-річна), II(I) кл., III(II) кл., IV(III) кл. (авт. В. П. Тименко) органічно поєднувався зміст різних предметів (мова, природознавство, математика, музика, образотворче мистецтво тощо); у підручнику “Горішок”, I кл. (4-річна) (авт. М. С. Вашуленко, Н. М. Бібік, Л. П. Кочіна) зінтегрувалися знання з навчання грамоти, математики та ознайомлення з навколишнім світом. Новим явищем стали і навчальні посібники *загальнорозвивального спрямування* “Барвистий клубок”, “Розвивай свої здібності”, “Умій вчитися”, підготовлені провідним фахівцем у галузі початкової освіти О. Я. Савченко [13, с. 3-9].

Як бачимо, розвиток підручникотворення в початковій освіті виходив на якісно новий рівень: формування на нових демократичних засадах; відхід від уніфікованості, панування єдиної методичної системи; розвиток творчої ініціативи тощо. Водночас навчальна література потребувала надійного захисту від суб'єктивізму, недостовірної інформації, від перевантаження надто ускладненим чи, навпаки, дріб'язковим матеріалом, від невідповідності вимогам навчальних планів і програм [7, с. 15-16].

Задля упередження цих негативних явищ у 1996 р. Міністерство освіти України запровадило процедуру *грифування навчальних книжок*. З цього часу в освітньому процесі мала використовуватися “затверджена”, “допущена” або “рекомендована” предметною комісією Науково-методичної ради Міністерства освіти України навчальна література [14, с. 21-22].

З метою підвищення якості підручникотворення, а також з'ясування відповідності навчальних книжок вимогам державного стандарту, основним принципам навчання, віковим пізнавальним можливостям учнів з 1998 р. Міністерством освіти України, Академією педагогічних наук України та за участі педагогів-практиків, працівників закладів освіти щорічно проводилася *апробація навчальної літератури* [8, с. 4]. Так, у 1999/2000 н. р. у початковій школі апробувалося 11 назв підручників і навчальних посібників, з них 7 було рекомендовано до видання як стабільні. Серед них підручник “Журавлятко”, II(I) кл. (авт. В. О. Науменко), що містив доступні, цікаві тексти, які сприяли розвитку спостережливості учнів, їхньому патріотичному та естетичному вихованню, формуванню екологічної культури, науковому світогляду. Позитивні відгуки практиків

отримали також підручники “Художня праця”, І кл., ІІ кл. (авт. В. П. Тименко), адже, розроблені на засадах розвивального навчання, вони відповідали принципам особистісно орієнтованої моделі навчання. Схвально оцінений був і навчально-методичний комплекс “Горішок” (складався з підручника, зошита в двох частинах і методичного посібника “Навчання грамоти, математики, ознайомлення з навколишнім світом за інтегрованим підручником “Горішок”) (авт. М. С. Ващуленко, Н. М. Бібік, Л. П. Кочіна), оскільки інтеграція навчального матеріалу, структура і логіка викладу відповідали вимогам сучасної дидактики, були актуальними у період переходу до навчання учнів з шести років. Успішно пройшли апробацію і навчальні посібники “Вчимося музики” (авт. В. М. Островський, М. В. Сидір). Їх комплексна структура дозволяла забезпечити проведення різних форм і видів роботи на уроках музики. Навчальні книжки містили пісенний матеріал для співу і музичних ігор, твори для слухання, відомості з нотної грамоти [75, с. 17-18].

Зазначимо, що в другій половині 90-х рр. ХХ ст. поглиблювалася проблема з виданням навчальної літератури через економічну кризу в країні. Ця ситуація змусила уряд зробити непопулярний, але вимушений крок: встановлення з 1996/97 н. р. оплати за користування підручниками у розмірі 20 % від їх первинної вартості за весь навчальний рік. Проте і за таких умов не всі навчальні книжки вчасно потрапляли до закладів освіти, що негативно позначалося на організації освітнього процесу, рівні та якості знань учнів. Усе це створювало відчутну напругу і тривожну ситуацію серед учнів, учительської і батьківської громадськості. Тому виникла необхідність змінити існуючий порядок забезпечення школярів навчальною літературою. Кабінет Міністрів України ухвалив рішення про поступовий перехід з 1 січня 1999 р. на вільний продаж підручників і навчальних посібників для учнів закладів загальної середньої освіти [7, с. 14].

Тож у другій половині 90-х рр. ХХ ст. розроблення державного стандарту та оновлення чинного змісту освіти зумовили підготовку нового покоління навчальної літератури, її апробацію та проходження процедури “грифування”, створення нових типів навчальних книжок – інтегрованих, загальнорозвивального характеру та побудованих на засадах дитиноцентризму. Поряд з позитивною динамікою поглиблювалася проблема з виданням навчальної літератури, що змусило уряд повернути оплату за користування підручниками, а також розпочати їх вільний продаж.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, одним із магістральних питань у період розбудови української національної початкової школи у 1991–2001 рр. стала модернізація змісту освіти, що виявилася у побудові його на нових методологічних і дидактичних засадах, а відтак у перегляді навчальних планів, програм, підручників і навчальних посібників. Здійснений аналіз навчальних книжок, виданих у перше десятиліття незалежної України, дав змогу визначити такі тенденції у розвитку підручникотворення в початковій освіті: перегляд змістового наповнення підручників з огляду на принципи дитиноцентризму, національної спрямованості, гуманізації; розроблення нового покоління навчальної літератури українськими авторами; підготовка єдиних навчальних книжок для трирічної та

чотирирічної початкової школи; створення нових типів підручників і навчальних посібників – альтернативних, дворівневих, інтегрованих, загальнорозвивального характеру; запровадження їх апробації та проходження процедури “грифування”. Поряд із позитивними тенденціями в розвитку підручникотворення в початковій освіті зазначимо й негативні: поглиблення проблеми видання навчальної літератури, вчасного забезпечення нею молодших школярів, підготовка навчальної літератури малопрофесійними авторами, повернення оплати за користування підручниками.

Проаналізовані джерела дозволили не лише отримати нове історико-педагогічне знання, а й осмислити попередній досвід у процесі сучасного реформування освітньої галузі, творення Нової української початкової школи. Переконані, що пріоритетними засадами у розвитку підручникотворення в початковій освіті мають залишатися дитиноцентризм, національна спрямованість, гуманізація, варіативність, диференціація, що були започатковані та реалізовувалися у перше десятиліття державної незалежності України. Уважаємо, що до процесу створення навчальної літератури для молодших школярів мають залучатися фахівці, а її запровадженню в освітній процес має передувати апробація з подальшим моніторингом якості здійснених змін.

Список використаних джерел:

1. Бібік, НМ & Коваль, НС 1996. *Віконечко*, Київ, 45 с.
2. Богданович, МВ 1991. *Математика*. Підручник для 2 кл. чотириріч. початкової шк. 4-те вид., перероб., Київ : *Радянська школа*, 208 с.
3. Богданович, МВ, Корчевська, ОП & Ящишина ТП 1991. ‘Як працювати за дворівневим підручником з математики’, *Початкова школа*, № 5, с. 26-29.
4. Гавриленко, ТЛ 2016. ‘Образ Батьківщини в підручниках з читання для молодших школярів у період відродження національної школи в Україні (90-ті рр. ХХ ст.)’, *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару*, Київ: *ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського*, с. 56–57.
5. Гавриленко, ТЛ 2019. *Розвиток початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: історико-педагогічний аспект*. Монографія, Київ : *Фенікс*, 384 с.
6. Гавриленко, ТЛ & Кузьомко, ЛМ 2020. ‘Конструювання змісту початкової освіти на нових методологічних і дидактичних принципах у період відродження національної школи в Україні (1991–1996)’, *Вісник Національного університету “Чернігівський колегіум”*: Серія: *Педагогічні науки*, вип. 8 (164), Чернігів, с. 278-285.
7. Доповідна записка про результати апробації навчальної літератури у 1999/2000 навчальному році, 2000. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, № 19, с. 15–22.
8. Доповідна записка про результати апробації навчальної літератури у 2000/2001 навчальному році, 2001. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, № 15, с. 4–15.
9. Кодлюк, ЯП 2006. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті, Підручник, Київ: *Наш час*, 368 с.
10. *Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи*, 2016. Схвалено рішенням колегії МОН України від 27.10.2016 р., Доступно: <<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>> [13 вересень 2020].

11. Перелік підручників і навчальних посібників, придатних для використання в загальноосвітніх школах України в 1992/1993 навчальному році, 1992. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, № 14, с. 10–32.
12. Перелік підручників і навчальних посібників, придатних для використання в загальноосвітніх школах України в 1995/1996 навчальному році, 1995. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, № 13, с. 3–12.
13. Перелік програм, підручників та навчальних посібників, рекомендованих Міністерством освіти України для використання в середніх закладах освіти в 1998/1999 навчальному році, 1998. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, № 17/18, с. 3–49.
14. Положення про порядок підготовки, експертизи, апробації підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, 1998. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, № 2, с. 19–25.
15. Про поліпшення організації підготовки і видання книг і навчально-методичної літератури для закладів освіти України, 1992. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, № 23, с. 3–5.
16. Савченко, ОЯ 2000. 'Без якісного підручника шкільна освіта неможлива', *Педагогічна газета*, № 8, с. 2.
17. Савченко, ОЯ 2012. *Дидактика початкової освіти*. Підручник, Київ : *Грамота*, 504 с.
18. Савченко, ОЯ 1996. 'Реформування змісту початкової освіти', *Початкова школа*, № 1, с. 4–8.
19. Скрипченко, НФ & Савченко, ОЯ 1990. *Читанка*. Підручник для 1 кл. триріч. початкової шк., Київ : *Радянська школа*, 240 с.
20. Скрипченко, НФ & Савченко, ОЯ 1990. *Читанка*. Підручник для 3 кл. чотириріч. початкової шк. 3-те вид., Київ : *Радянська школа*, 336 с.
21. Скрипченко, НФ & Савченко, ОЯ 1992. *Читанка*. Підручник для 1 кл. триріч. початкової шк. 2-ге вид., перероб., Київ : *Радянська школа*, 223 с.
22. Скрипченко, НФ & Савченко, ОЯ 1993. *Читанка*. Підручник для 2 кл. чотириріч. початкової шк., Київ : *Освіта*, 224 с.
23. Скрипченко, НФ & Савченко, ОЯ 1998. *Читанка*. Підручник для 3 кл. чотириріч. і 2 кл. триріч. початкової шк. 8-ме вид., Київ : *Освіта*, 336 с.
24. Скрипченко, НФ, Савченко, ОЯ & Волошина, НЙ 2000. *Читанка*. Підручник для 4 кл. чотириріч. і 3 кл. триріч. початкової шк. 6-те вид., Київ : *Освіта*, 228 с.

References:

1. Bibik, NM & Koval, NS 1996. *Vikonechko (The Small Window)*, Kiyiv, 45 s.
2. Bogdanovich, MV 1991. *Matematika (Mathematics)*. Pidruchnik dlya 2 kl. chotiririch. pochatkovoyi shk. 4-te vid., pererob., Kiyiv : *Radyanska shkola*, 208 s.
3. Bogdanovich, MV, Korchevska, OP & Yashishina TP 1991. 'Yak pracyuvati za dvorivnevim pidruchnikom z matematiki (How to work on a two-level textbook in mathematics)', *Pochatkova shkola*, № 5, s. 26–29.
4. Gavrilenko, TL 2016. 'Obraz Batkivshini v pidruchnikah z chitannya dlya molodshih shkolnyariv u period vidrozhennya nacionalnoyi shkoli v Ukrayini (90 ti rr. XX st.) (The image of the Motherland in reading textbooks for junior high school students during the revival of the national school in Ukraine (90s of the twentieth century))', *Ukrayinski pedagogi pro nacionalno-patriotichne vihovannya : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. seminaru*, Kiyiv: *DNPB Ukrayini im. V. O. Suhomlinskogo*, s. 56–57.
5. Gavrilenko, TL 2019. *Rozvitok pochatkovoyi osviti v Ukrayini u drugij polovini XX – na pochatku XXI stolittya: istoriko-pedagogichnij aspekt (Development of primary education in Ukraine in the second half of the XX - early XXI century: historical and pedagogical aspect)*. Monografiya, Kiyiv : *Feniks*, 384 s.

6. Gavrilenko, TL & Kuzomko, LM 2020. 'Konstruyuvannya zmistu pochatkovoyi osviti na novih metodologichnih i didaktichnih principah u period vidrozhennya nacionalnoyi shkoli v Ukrayini (1991–1996) (Constructing the content of primary education on new methodological and didactic principles during the revival of the national school in Ukraine (1991-1996))', *Visnik Nacionalnogo universitetu "Chernigivskij kolegium": Seriya: Pedagogichni nauki*, vip. 8 (164), Chernigiv, s. 278-285.
7. Dopovidna zapiska pro rezultati aprobaciyi navchalnoyi literaturi u 1999/2000 navchalnomu roci (Report on the results of approbation of educational literature in the 1999/2000 academic year), 2000. *Informacijnij zbirnik Ministerstva osviti Ukrayini*, № 19, s. 15–22.
8. Dopovidna zapiska pro rezultati aprobaciyi navchalnoyi literaturi u 2000/2001 navchalnomu roci (Report on the results of approbation of educational literature in the 2000/2001 academic year), 2001. *Informacijnij zbirnik Ministerstva osviti Ukrayini*, № 15, s. 4–15.
9. Kodlyuk, YaP 2006. *Teoriya i praktika pidruchnikotvorennya v pochatkovij osviti* (Theory and practice of textbook creation in primary education). Pidruchnik, Kiyiv: *Nash chas*, 368 s.
10. *Nova ukrayinska shkola : konceptualni zasadi reformuvannya serednoyi shkoli* (New Ukrainian school: conceptual principles of secondary school reform), 2016. Shvaleno rishennyam kolegiyi MON Ukrayini vid 27.10.2016 r., Dostupno: <<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>> [13 Veresen 2020].
11. Perelik pidruchnikiv i navchalnih posibnikiv, pridatnih dlya vikoristannya v zagalnoosvitnih shkolah Ukrayini v 1992/1993 navchalnomu roci (List of textbooks and manuals suitable for use in secondary schools of Ukraine in the 1992/1993 academic year), 1992. *Informacijnij zbirnik Ministerstva osviti Ukrayini*, № 14, s. 10–32.
12. Perelik pidruchnikiv i navchalnih posibnikiv, pridatnih dlya vikoristannya v zagalnoosvitnih shkolah Ukrayini v 1995/1996 navchalnomu roci (List of textbooks and manuals suitable for use in secondary schools of Ukraine in the 1995/1996 academic year), 1995. *Informacijnij zbirnik Ministerstva osviti Ukrayini*, № 13, s. 3–12.
13. Perelik program, pidruchnikiv ta navchalnih posibnikiv, rekomendovanih Ministerstvom osviti Ukrayini dlya vikoristannya v serednih zakladah osviti v 1998/1999 navchalnomu roci (List of programs, textbooks and manuals recommended by the Ministry of Education of Ukraine for use in secondary schools in the 1998/1999 academic year), 1998. *Informacijnij zbirnik Ministerstva osviti Ukrayini*, № 17/18, s. 3–49.
14. Polozhennya pro poryadok pidgotovki, ekspertizi, aprobaciyi pidruchnikiv, navchalnih ta navchalno-metodichnih posibnikiv (Regulations on the procedure for preparation, examination, testing of textbooks, training and teaching aids), 1998. *Informacijnij zbirnik Ministerstva osviti Ukrayini*, № 2, s. 19–25.
15. Pro polipshennya organizaciyi pidgotovki i vidannya knig i navchalno-metodichnoyi literaturi dlya zakladiv osviti Ukrayini (On improving the organization of preparation and publication of books and educational and methodical literature for educational institutions of Ukraine), 1992. *Informacijnij zbirnik Ministerstva osviti Ukrayini*, № 23, s. 3–5.
16. Savchenko, OYa 2000. 'Bez yakisnogo pidruchnika shkilna osviti nemozhлива (Without a quality textbook school education is impossible)', *Pedagogichna gazeta*, № 8, s. 2.
17. Savchenko, OYa 2012. *Didaktika pochatkovoyi osviti* (Didactics of primary education). Pidruchnik, Kiyiv : *Gramota*, 504 s.
18. Savchenko, OYa 1996. 'Reformuvannya zmistu pochatkovoyi osviti (Reforming the content of primary education)', *Pochatkova shkola*, № 1, s. 4–8.

19. Skripchenko, NF & Savchenko, OYa 1990. *Chitanka (Reader)*. Pidruchnik dlya 1 kl. tririch. pochatkovoyi shk., Kiyiv : *Radyanska shkola*, 240 s.
20. Skripchenko, NF & Savchenko, OYa 1990. *Chitanka (Reader)*. Pidruchnik dlya 3 kl. chotiririch. pochatkovoyi shk. 3-te vid., Kiyiv : *Radyanska shkola*, 336 s.
21. Skripchenko, NF & Savchenko, OYa 1992. *Chitanka (Reader)*. Pidruchnik dlya 1 kl. tririch. pochatkovoyi shk. 2-ge vid., pererob., Kiyiv : *Radyanska shkola*, 223 s.
22. Skripchenko, NF & Savchenko, OYa 1993. *Chitanka (Reader)*. Pidruchnik dlya 2 kl. chotiririch. pochatkovoyi shk., Kiyiv : *Osvita*, 224 s.
23. Skripchenko, NF & Savchenko, OYa 1998. *Chitanka (Reader)*. Pidruchnik dlya 3 kl. chotiririch. i 2 kl. tririch. pochatkovoyi shk. 8-me vid., Kiyiv : *Osvita*, 336 s.
24. Skripchenko, NF, Savchenko, OYa & Voloshina, NJ 2000. *Chitanka (Reader)*. Pidruchnik dlya 4 kl. chotiririch. i 3 kl. tririch. pochatkovoyi shk. 6-te vid., Kiyiv : *Osvita*, 228 s.

ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-5

УДК 378.046.4:373.58/.5.091.2.011.3-051:51]:004

РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРО ОРІЄНТОВАНИХ СИСТЕМ ВІДКРИТОЇ НАУКИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

DEVELOPMENT OF THE ISSUE OF USING CLOUD-ORIENTED
SYSTEMS OF OPEN SCIENCE IN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL
SPACE

М. В. Мар'єнко

Ю. Г. Носенко

А. С. Сухіх

Актуальність теми дослідження. Актуальність роботи обумовлена необхідністю модернізації навчання, приведення його у відповідність із сучасними досягненнями науково-технічного прогресу, що є запорукою підготовки висококваліфікованих, ІКТ-компетентних фахівців. Проект, анонсований авторами, спрямовано на розвиток хмаро орієнтованих систем відкритої освіти, методологічного, науково-методичного, організаційного забезпечення використання найсучасніших ІКТ у навчанні і наукових дослідженнях, підвищення рівня ІКТ-компетентності фахівців, зокрема педагогічних кадрів.

Постановка проблеми. З огляду на значний педагогічний потенціал і новизну існуючих підходів до застосування хмаро орієнтованих систем відкритої науки, їх проектування і використання в закладах освіти, ці питання ще потребують теоретичних та експериментальних досліджень, уточнення підходів, моделей, методів і методик, можливих шляхів впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження хмарних технологій в організації освітньо-наукових систем було розглянуто науковцями, серед яких В. Биков, О. Глазунова, М. Жалдак, О. Кузьминська, С. Литвинова,

Urgency of the research. The urgency of the work is due to the need to modernize education, bringing it into line with modern achievements of scientific and technological progress which is the key to the training of highly qualified, ICT-competent professionals. The project announced by the authors is aimed at developing cloud-based systems of open education, methodological, scientific and methodological, organizational support for the use of modern ICT in teaching and research, increasing the level of ICT competence of specialists, including teachers.

Target setting. Given the significant pedagogical potential and novelty of existing approaches to using cloud-based open science systems, their projecting and providing in educational institutions, these issues still need theoretical and experimental research, refinement of approaches, models, methods and techniques, possible ways of implementation.

Actual scientific researches and issues analysis. The introduction of cloud technologies in the organization of educational and scientific systems has been considered by scientists, among whom V. Bykov, O. Glazunova, M. Zhaldak, O. Kuz-

А. Манако, Л. Панченко, С. Семеріков, О. Співаковський, О. Спірін, А. Стрюк, М. Шшикіна та ін.

Постановка завдання. Визначити стан розроблення проблеми використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. У статті представлено вітчизняний досвід розроблення проблеми використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки. Зокрема, розглянуто поняття “цифрова трансформація” та процеси, які вона охоплює (оцифровка та цифровізація), окреслено напрями цифровізації в Україні. Відображено основні зрушення щодо інтеграції України до Європейського дослідницького простору. Розкрито основні положення проекту “Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів” (початок – жовтень 2020 р.) – переможця конкурсу “Підтримка досліджень провідних та молодих учених”, що реалізується за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України. Анонсовано мету і задачі проекту, передбачуваний соціальний ефект та результати. Одним із ключових результатів мають стати методики використання сервісів відкритої науки.

Висновки. Показано, що започаткування проекту передувало багаторічний досвід його учасників, якими впродовж 2010-2020 рр. проведено 7 науково-дослідних робіт за галузевою тематикою, 2 проекти всеукраїнського рівня, досягнуто низку вагомих результатів. Реалізація проекту сприятиме, з-поміж іншого, модернізації освітньо-наукового середовища закладу вищої освіти, підвищенню якості навчання та професійного розвитку вчителів.

Ключові слова: відкрита наука, хмаро орієнтовані системи, проект, педагогічні кадри, вчителі.

minskaya, S. Lytvynova, A. Manako, L. Panchenko, S. Semerikov, O. Spivakovsky, O. Spirin, A. Stryuk, M. Shishkina, etc.

The research objective. To determine the state of development of the problem of using the cloud-oriented systems of open science in the Ukrainian educational space.

The statement of basic materials. The article presents the Ukrainian experience in developing the issue of using cloud-oriented systems of open science. In particular, the concept of “digital transformation” and the processes it covers (digitization and digitalization) are considered. The main directions of digitalization in Ukraine are outlined. The main changes in the direction of Ukraine's integration into the European research area are reflected. The main provisions of the project “Cloud-based systems of open science for teachers' training and professional development” (since October 2020) – the winner of the competition “Support for research of leading and young scientist”, implemented through grant support of the National Research Foundation of Ukraine. The purpose and objectives of the project, the expected social effect and results are announced. One of the key results should be the methods of using open science services.

Conclusions. It is shown that the launch of the project was preceded by many years of experience of its participants, who during 2010-2020 have conducted seven fundamental research projects, completed 2 projects at the national level, achieved a range of significant results. The implementation of the project will contribute, among other things, to the modernization of the educational and scientific environment of higher education institutions, improving the quality of teachers' training and professional development.

Keywords: open science, cloud-oriented systems, project, pedagogical staff, teachers.

Актуальність теми. Відкрита наука покликана трансформувати дослідження в напрямі більш високої ефективності, надійності та оперативного реагування на суспільні виклики [10]. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) визначає це поняття у широкому сенсі як загальну доступність (у цифровому форматі, без обмежень або з мінімальними обмеженнями) результатів досліджень, що фінансуються за державний рахунок [12].

Відкрита наука не є абсолютно новою концепцією, хоча консенсус щодо цього поняття та його широке використання відбулися відносно нещодавно. Багато інших термінів використовуються для позначення трансформації наукової практики (Science 2.0, e-Science тощо). Часто саме відкрита наука визначається як парасольковий термін, що охоплює різні рухи, спрямовані на усунення бар'єрів для спільного використання будь-якого виду продукції, ресурсів, методів чи інструментів на всіх етапах дослідницького процесу. Це підтверджується результатами опитування, проведеного Європейською комісією [11], у результаті якого встановлено, що саме терміну "відкрита наука" віддає перевагу більшість зацікавлених сторін (стейкхолдерів), а саме – 43% опитаних респондентів (близько 500 осіб з різних країн світу).

Обґрунтування сутності відкритої науки є складним, але одним із основних аспектів є соціологічний: наукове знання – це продукт соціальної колаборації, і право власності на нього належить громаді. З економічної точки зору наукові результати, отримані в результаті державних досліджень, є суспільним благом, яке кожен повинен мати можливість використовувати безкоштовно. Таким чином, відкритий доступ до публікацій, даних досліджень, програмного забезпечення з відкритим кодом, відкритої співпраці, відкритої експертної оцінки, відкритих електронних освітніх ресурсів, відкритих монографій та багато ін. – все це знаходиться в сфері відкритої науки.

Розвитку і поширенню парадигми відкритої науки сприяло повсюдне поширення сучасних цифрових технологій, що зумовило необхідність оновлення підходів до реалізації досліджень загалом та осучаснення підходів і змісту освіти зокрема. Цифрова трансформація характеризується інноваційністю, безперервністю процесів, адаптивністю до нових задач, доступністю, конкурентоспроможністю, підвищенням ефективності, розвитком кадрового потенціалу та нових компетенцій тощо.

"Цифрова аджента України – 2020" [7], що є підґрунтям Концепції цифрової економіки та суспільства, була затверджена Урядом у 2018 році. Основною метою документа є реалізація ініціатив цифрової стратегії для усунення бар'єрів на шляху цифрової трансформації України у найбільш перспективних сферах. У адженті, з-поміж іншого, зазначена пропозиція взяти участь у розбудові Європейської хмари відкритої науки (European Open Science Cloud (EOSC)) та Європейської інфраструктури даних у рамках гармонізації з європейськими науковими ініціативами. Зазначені ініціативи потребують реагування вітчизняної наукової спільноти, долучення до спільної діяльності щодо запровадження принципів відкритої науки, осучаснення процесів здійснення наукових досліджень з огляду на цифрові й глобалістичні перетворення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Враховуючи необхідність запровадження принципів відкритої науки у практику вітчизняних досліджень, долучення до розвитку і застосування сервісів Європейської хмари відкритої науки, в жовтні 2020 року авторами статті було розпочато проєкт “Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів”. Зазначений проєкт – переможець конкурсу Національного фонду досліджень України “Підтримка досліджень провідних та молодих учених”, фінансується і здійснюється за підтримки цього фонду. Планується, що реалізація проєкту сприятиме, з-поміж іншого, модернізації освітньо-наукового середовища закладу вищої освіти, підвищенню якості навчання та професійного розвитку вчителів. На початковому етапі проєкту важливо дослідити стан розроблення проблеми використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти відкритої науки в теоретичному і практичному сенсі розглядали вчені, серед яких: Г. Андрощук, Ю. Бажал, Ю. Бистрова, К. Бояринова, Л. Горбунова, Г. Корепанов, М. Згуровський, В. Зінченко, К. Лобузін, О. Мар’їна, І. Матюшенко, А. Матюхіна, М. Мельник, Ю. Нікітін, В. Ночвай, А. Петренко, Н. Ревуцька, Н. Рудь, Б. Санто, І. Тараненко, Г. Чесборо та ін.

Низка вітчизняних (М. Згуровський, О. Карпенко, А. Петренко, О. Риженко, С. Свистунова, О. Чмир, А. Шевченко та ін.) і закордонних (Foster I., Kesselman, Zh. Wu., Ch. Huajun та ін.) учених досліджують питання цифрових трансформацій, електронної науки, е-інфраструктур тощо.

В Україні досягнуто значущих результатів щодо вивчення теоретичних та методологічних засад моделювання і проєктування інформаційно-освітнього середовища відкритої освіти, впровадження хмарних технологій в організації освітньо-наукових систем (В. Биков, О. Глазунова, М. Жалдак, О. Кузьминська, С. Литвинова, А. Манако, Л. Панченко, С. Семеріков, О. Співаковський, О. Спирін, А. Стрюк, М. Шишкіна та ін.).

Питання запровадження та використання хмаро орієнтованих систем в освіті є об’єктом досліджень учасників проєкту, співробітників Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (С. Литвинова, Л. Лупаренко, М. Мар’єнко, Ю. Носенко, А. Сухіх, М. Шишкіна), якими здійснено низку науково-дослідних робіт, присвячених впровадженню хмаро орієнтованих систем в освітній процес. Окрім цього, за останні роки підготовлено та видано низку колективних монографій, присвячених тематиці хмарних технологій в освіті, співавторами яких були учасники проєкту [2; 3; 5].

З огляду на значний педагогічний потенціал і новизну існуючих підходів до проєктування хмаро орієнтованих систем відкритої науки, їх формування і використання у закладах освіти, ці питання ще потребують теоретичних та експериментальних досліджень, уточнення підходів, моделей, методів і методик, можливих шляхів впровадження. Зокрема, практично не розробленими залишаються теоретико-методологічні аспекти визначення структури, функцій, засобів і технологій проєктування хмаро орієнтованих систем відкритої науки у закладах освіти, форми і

методи їх використання у процесі навчання і професійного розвитку вчителів.

Постановка завдання. Визначити стан розроблення проблеми використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначається в роботі [1], поняття “цифрова трансформація” охоплює процеси:

– Digitization (оцифровка), що являє собою перетворення інформації “з фізичних носіїв на цифрові”, без змін якості і змісту інформації;

– Digitalization (цифровізація) – це створення нового продукту в цифровій формі з самого початку.

У вимірі цифрової трансформації розвиток системи освіти і науки України спрямований на гармонізацію з європейськими та світовими науковими ініціативами. Виокремлено основні напрями цифровізації [4]:

– створення освітянських ресурсів і цифрових платформ з підтримкою інтерактивного та мультимедійного контенту для загального доступу закладів освіти та учнів/студентів, зокрема інструментів автоматизації головних процесів роботи закладів освіти;

– розроблення та впровадження інноваційних комп’ютерних, мультимедійних та комп’ютерно орієнтованих засобів навчання та обладнання для створення цифрового навчального середовища (мультимедійні класи, науково-дослідні STEM-центри, лабораторії, класи змішаного навчання);

– організація широкосмугового доступу до мережі Інтернет учнів/студентів у навчальних класах та аудиторіях в закладах освіти всіх рівнів;

– розвиток дистанційної форми навчання з використанням когнітивних та мультимедійних технологій.

У 2017 р. за участю МОН України розроблено дорожню карту інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA). А вже восени 2018 р. запущено в дію Європейську хмару відкритої науки (European Open Science Cloud, EOSC), сервіси якої доступні для використання.

EOSC – це не нова інфраструктура чи програмний пакет, це процес надання доступних для всіх дослідників даних досліджень у Європі за однакових умов використання та розповсюдження. Ініціатива має на меті впровадити в європейську культуру використання відкритих даних досліджень, які можна виявити, отримати доступ, взаємодіяти та використовувати багаторазово, отже, дозволяючи всім європейським дослідникам здійснити шлях до науки, керованої даними (так звані, принципи FAIR: *Findability* – відшукуваність, *Accessibility* – доступність, *Interoperability* – сумісність, *Reusability* – багаторазовість) – набір керівних принципів, що забезпечують відшукуваність, доступність, сумісність і багаторазовість використання даних).

EOSC передбачає взаємозв’язок існуючих європейських інфраструктур даних, інтеграцію хмарних рішень великої ємності та, з часом, розширення сфери послуг для залучення користувачів з різних галузей науки. Зусилля, спрямовані на розвиток стійких спільних систем, як передбачає EOSC, докладаються, зокрема, у галузі культури даних, дослідницьких служб даних, федеральної архітектури та співфінансування

[9].

Можна очікувати, що спільна інфраструктура даних призведе до повторного використання досліджень з максимальною користю для науки та суспільства:

- 1) дозволить стимулювати обмін даними;
- 2) посилить наукову складову освітнього процесу та підготовку вчених;
- 3) призведе до структурування та створення мереж дослідницьких інфраструктур даних, які можна використати для постійного та надійного зберігання даних;
- 4) створить потребу довгострокового фінансування цих інфраструктур.

Також у 2018 р. Україна через Український Національний Грід приєдналася до Ради Європейської Грід-інфраструктури (EGI Council) – міжнародної електронної інфраструктури, створеної для надання передових обчислювальних послуг та аналізу даних для досліджень та інновацій.

Наразі триває співпраця робочої групи “Цифровізація науки та Хмара відкритої науки”, до якої ввійшли представники МОН України, Національної академії наук України, Наукового комітету Національної ради з питань розвитку науки і технологій України, бізнесу, громадських ініціатив та європейських представників відповідних проєктів: “Horizon 2020”, EOSC hub, EOSCpilot та OpenAire Advance [8].

Прикладом відкритого доступу до наукових цитувань в Україні є Open Ukrainian Citation Index (OUCI) – пошукова система та база даних наукових цитувань, які надходять від усіх видань, що використовують сервіс Cited-by від Crossref та підтримують Initiative for Open Citations.

У жовтні 2020 р. за участю авторів статті розпочато проєкт “Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів” (реєстраційний номер 2020.02/0310) – переможець конкурсу “Підтримка досліджень провідних та молодих учених”, що реалізується за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України. Започаткуванню проєкту передувало багаторічний досвід його учасників, якими упродовж 2010-2020 рр. проведено 7 науково-дослідних робіт за галузевою тематикою (керівники робіт – С. Литвинова, М. Шишкіна), в межах виконання яких досягнуто низку вагомих результатів, зокрема:

– запропоновано модель оцінювання якості програмних засобів навчального призначення, що використовуються у закладах загальної середньої освіти;

– обґрунтовано психолого-педагогічні вимоги до засобів ІКТ навчального призначення;

– розроблено методичні рекомендації щодо добору, використання та оцінювання електронних засобів навчального призначення в загальноосвітніх навчальних закладах;

– подано пропозиції до ряду проєктів нормативних документів: до проєкту “Положення про електронні освітні ресурси”; до проєкту “Положення про депозитарій електронних освітніх ресурсів”; рекомендації щодо забезпечення інформаційної безпеки освітніх ресурсів та даних, фільтрації несумісного з навчальним процесом контенту та ін.;

– визначено основні етапи розвитку, тенденції та перспективні шляхи формування хмаро орієнтованого навчально-наукового

середовища, зокрема, виокремлено етапи його еволюції, такі як: розвиток комп'ютерно орієнтованого; комп'ютерно інтегрованого; а також хмаро орієнтованого (персоніфікованого) навчально-наукового середовища;

– обґрунтовано принципи, методи і підходи до формування хмаро орієнтованого навчально-наукового середовища, що охоплюють: принципи відкритої освіти, а також специфічні принципи, характерні саме для хмаро орієнтованих систем, зокрема: адаптивності; персоніфікації постачання сервісів; уніфікації інфраструктури; повномасштабної інтерактивності; гнучкості й масштабованості; консолідації даних і ресурсів; стандартизації та сумісності; безпеки і надійності; інноваційності та ін.;

– обґрунтовано класифікацію електронних ресурсів у хмаро орієнтованому середовищі, зокрема, класифікацію електронних ресурсів навчального призначення (ЕРНП) здійснено згідно з основними типами цих ресурсів – комп'ютерних програм і електронних даних; класифікацію електронних ресурсів наукових досліджень (ЕРНД) проведено згідно з етапами організації дослідження: підготовчого; дослідницького; інтерпретації і аналізу; впровадження;

– обґрунтовано модель хмаро орієнтованого навчально-наукового середовища, що охоплює процеси його формування і розвитку, відображену в монографії [3];

– розроблено концепцію хмаро орієнтованого навчально-наукового середовища закладу педагогічної освіти, яку реалізовано і впроваджено в освітньо-науковому процесі 6 закладів вищої освіти (Херсонський державний університет, ДВНЗ “Криворізький національний університет”, ДВНЗ “Криворізький національний педагогічний університет”, Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка., Житомирський державний університет ім. Івана Франка, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського);

– розроблено методичні рекомендації щодо формування хмаро орієнтованого навчально-наукового середовища у закладах педагогічної освіти, що відображено у роботі [6].

За участю співавторів проекту “Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів” здійснювалися заходи щодо розвитку предмету дослідження, впровадження у педагогічну практику досягнутих теоретико-методичних напрацювань. Зокрема здійснювався проєкт Всеукраїнського рівня “Розумники” 2014-2017 рр. (Наказ МОН України від 08.05.2014 р. № 564), керівник – С. Литвинова. Мета проєкту полягала у створенні умов використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і електронних освітніх ресурсів під час навчання учнів початкової школи. Інший всеукраїнський проєкт “Хмарні сервіси в освіті” 2014-2017 рр. (Наказ МОН України від 21.05.2014 р. № 629), керівник – С. Г. Литвинова. Мета цього проєкту полягала в розробленні, обґрунтуванні, експериментальній перевірці моделі використання хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу.

Отже, авторами даної роботи накопичено значний досвід аналізу, проєктної діяльності, емпіричного запровадження сучасних хмаро орієнтованих систем. Щоправда, набутий досвід більшою мірою

стосувався освіти. Наразі в рамках проекту “Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів” розроблятимуться питання, що торкаються аспектів цифровізації відкритої науки. Зокрема, передбачається дослідити поняттєвий апарат, принципи, методи, і підходи, що стосуються використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки в навчанні і професійному розвитку вчителів; визначити засоби і сервіси, що найбільш доцільно застосовувати у цьому процесі; обґрунтувати і розробити модель використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів; на основі запропонованої моделі розробити методики і експериментальним шляхом перевірити ефективність їх використання.

Передбачуваний соціальний ефект проекту: результати дослідження сприятимуть підвищенню якості освітнього процесу закладів вищої педагогічної, післядипломної педагогічної освіти; ефективності впровадження в освітній процес засобів і сервісів хмарних обчислень, зростанню рівня цифрової компетентності педагогічних ширшому використанню сервісів відкритої науки в освітньому процесі.

Передбачуваний соціальний результат: модернізація освітньо-наукового середовища закладу вищої освіти, підвищення якості навчання та професійного розвитку вчителя. Одним із кінцевих результатів постають методики використання сервісів відкритої науки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, на сьогодні хмаро орієнтовані системи відкритої науки надають дослідницьким спільнотам високопродуктивну хмарну інфраструктуру для наукоємних даних. Проектування та впровадження хмаро орієнтованих систем відкритої науки зумовлене метою забезпечити як високу продуктивність, так і простоту використання не лише науковими спільнотами, але й у навчанні та професійному розвитку вчителів. Результатом є низка проектів, що використовують хмаро орієнтовані системи відкритої науки у біологічних, природничих та цифрових гуманітарних науках. Існує потреба в розширенні як інфраструктури хмаро орієнтованих систем, так і сервісів, що надаються, щоб задовольнити зростаючі потреби в даних наукових досліджень (зокрема вчителів). Це розширення стане можливим, дотримуючись стратегії сталого розвитку. Крім того, стане можливим впровадження хмаро орієнтованих систем відкритої науки, базуючись на нових технологіях, проведених уроках та нових дослідницьких проектах (з урахуванням пропозицій та зауважень педагогічних працівників).

Сьогодні цифровізація освіти в Україні має на меті оснащення освітніх закладів сучасними цифровими технологіями, підвищення доступності освітнього процесу та навчальних матеріалів для всіх, незалежно від географічних перепон, соціального становища тощо. Цифрова трансформація науки, в свою чергу, спрямована на її розвиток на принципах відкритості, гармонізацію з європейськими та світовими стандартами наукової діяльності, інтеграцію в європейський дослідницький інноваційний простір.

Проект, започаткований авторами, передбачає підвищення якості освітнього процесу закладів вищої педагогічної, післядипломної педагогічної освіти, ефективності впровадження в освітній процес засобів і сервісів хмарних обчислень, зростанню рівня цифрової компетентності

педагогічних ширшому використанню сервісів відкритої науки в освітньому процесі в ключі запровадження принципів FAIR та цифровізації освіти в Україні.

В якості перспектив подальших розвідок постає дослідження еволюції засобів і технологій хмаро орієнтованих систем відкритої науки в освіті та обґрунтування принципів, методів і підходів до формування хмаро орієнтованих систем відкритої науки у процесі навчання і професійного розвитку вчителів.

Список використаних джерел:

1. Грибанов, ЮИ & Шатров, АА 2019. 'Сущность, содержание и роль цифровой трансформации в развитии экономических систем', *Вестник Алтайской академии экономики и права*, 3-1, с. 44-48. Доступно: <<https://vaael.ru/ru/article/view?id=349>> [21 Листопад 2020].
2. Гриб'юк, ОО, Дем'яненко, ВМ, Жалдак, МІ & ін. 2014. *Система психолого-педагогічних вимог до засобів інформаційно-комунікаційних технологій навчального призначення*. Монографія, Київ : Атіка, 172 с.
3. Дем'яненко, ВМ, Коваленко, ВВ, Кравченко АО, Носенко ЮГ & ін. 2017. *Методологія формування хмаро орієнтованого навчально-наукового середовища педагогічного навчального закладу*. Монографія, ред. МП Шишкіна, Київ : Педагогічна думка, 146 с.
4. Кабінет Міністрів України 2018. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р*. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>> [21 Листопад 2020].
5. Копняк, Н, Корицька, Г, Литвинова, С, Носенко, Ю & ін. 2015. *Моделювання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища*. Монографія. Київ : ЦП "Компринт".
6. Носенко, ЮГ, Попель, МВ & Шишкіна, МП 2016. *Хмарні сервіси і технології у науковій і педагогічній діяльності*. Методичні рекомендації, Київ : ІТЗН НАПН України. Доступно: <<http://lib.iitta.gov.ua/706199>> [21 Листопад 2020].
7. *Цифрова адженда України*. Доступно: <<https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>> [25 Листопад 2020].
8. Шевченко, А 2018. "Досягнення" України у сфері цифровізації науки. Доступно: <https://zn.ua/ukr/science/dosyagnennya-ukrayini-u-sferi-cifrovizaciyi-nauki-292176_.html> [21 Листопад 2020].
9. Budroni, P, Burgelman, J-C & Schoupe, M 2019. 'Architectures of Knowledge : The European Open Science Cloud', *ABI Technik*, 39 (2), pp. 130–141.
10. Burgelman, J.C. et.al. 2019. 'Open Science, Open Data, and Open Scholarship: European Policies to Make Science Fit for the Twenty-First Century'. *Front. Big Data*, vol. 2. Available at : <DOI: 10.3389/fdata.2019.00043>. [26 November 2020].
11. *Final report of public consultation on Science 2.0 / open science*. Available at : <<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-science-20-public-consultation>> [26 November 2020].
12. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers № 25 Making Open Science a Reality*. Available at : <<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5jrs2f963zs1-en.pdf?expires=1602979092&id=id&accname=guest&checksum=932457522620B58F6E8351E1F36EDEAE0ECD>> [26 November 2020].

References:

1. Griбанov, YuI & Shatrov, AA 2019. 'Sushnost, sodержanie i rol cifrovoj transformacii v razvitii ekonomicheskikh sistem (The essence, content and role of digital transformation in the development of economic systems)', *Vestnik Altajskoj akademii ekonomiki i prava*, 3-1, s. 44-48. Dostupno : <<https://vael.ru/ru/article/view?id=349>> [21 Listopad 2020].
2. Grib'yuk, OO, Dem'yanenko, VM, Zhaldak, MI & in. 2014. *Sistema psihologo-pedagogichnih vimog do zasobiv informacijno-komunikacijnih tehnologij navchalnogo priznachennya (The system of psychological and pedagogical vimogs prior to the introduction of informational and communal technologies of primary importance)*. Monografiya, Kiyiv : Atika, 172 s.
3. Dem'yanenko, VM, Kovalenko, VV, Kravchenko AO, Nosenko YuG & in. 2017. *Metodologiya formuvannya hmaro oriyentovanogo navchalno-naukovogo seredovisha pedagogichnogo navchalnogo zakladu (Methodology of formation of the cloud-oriented educational-scientific environment of pedagogical educational institution)*. Monografiya, red. MP Shishkina, Kiyiv : *Pedagogichna dumka*, 146 s.
4. *Kabinet Ministriv Ukrayini* 2018. Pro shvalennya Konceptiyi rozvitku cifrovoyi ekonomiki ta suspilstva Ukrayini na 2018-2020 roki ta zatverdzhennya planu zahodiv shodo yiyi realizaciyi (On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation). *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 17 sichnya 2018 r. № 67-r*. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>> [21 Listopad 2020].
5. Kopnyak, N, Koricka, G, Litvinova, S, Nosenko, Yu & in. 2015. *Modelyuvannya j integraciyi servisiv hmaro oriyentovanogo navchalnogo seredovisha (Modeling and integration of cloud-based learning environment services)*. Monografiya. Kiyiv : CP "Komprint".
6. Nosenko, YuG, Popel, MV & Shishkina, MP 2016. *Hmarni servisi i tehnologiyi u naukovij i pedagogichnij diyalnosti Cloud services and technologies in scientific and pedagogical activity: guidelines*. Metodichni rekomendaciyi, Kiyiv : IITZN NAPN Ukrayini. Dostupno: <<http://lib.iitta.gov.ua/706199>> [21 Listopad 2020].
7. *Cifrova adzhenda Ukrayini (Digital Agenda of Ukraine)*. Dostupno: <<https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>> [25 Listopad 2020].
8. Shevchenko, A 2018. "Dosyagnennya" Ukrayini u sferi cifrovizaciyi nauki ("Achievements" of Ukraine in the field of digitalization of science). Dostupno: <https://zn.ua/ukr/science/dosyagnennya-ukrayini-u-sferi-cifrovizaciyi-nauki-292176_.html> [21 Listopad 2020].
9. Budroni, P, Burgelman, J-C & Schouppe, M 2019. 'Architectures of Knowledge : The European Open Science Cloud', *ABI Technik*, 39 (2), pp. 130-141.
10. Burgelman, JC. et.al. 2019. 'Open Science, Open Data, and Open Scholarship: European Policies to Make Science Fit for the Twenty-First Century'. *Front. Big Data*, vol. 2. Available at : <DOI: 10.3389/fdata.2019.00043>. [26 November 2020].
11. *Final report of public consultation on Science 2.0 / open science*. Available at : <<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-science-20-public-consultation>> [26 November 2020].
12. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers № 25 Making Open Science aReality*. Available at : <<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5jrs2f963zs1-en.pdf?expires=1602979092&id=id&accname=guest&checksum=932457522620B58F6E8351E1F36EDEAEOECD>> [26 November 2020].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-6

УДК 37.014.25:339.9

РОЗВИТОК ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE MAIN CHALLENGES OF GLOBALIZATION

I. М. Силадій

Актуальність теми дослідження. Одним з найважливіших глобалізаційних процесів є входження України в загальноєвропейський освітній простір. Цей процес потребує глибокого осмислення і визначення стратегічних напрямків розвитку освітньої галузі. Освіта, визнається на даний момент найважливішою сферою людського буття і потребує постійної відповідності всім вимогам мінливого світу, а тому просто зобов'язана реагувати на будь-які трансформації суспільства. Такі її особливості як відсутність статичності і здатність до трансформації роблять дослідження глобалізації освіти вкрай актуальним і потребує постійного вивчення.

Постановка проблеми. Розгляд викликів глобалізації та інформаційної революції є одним з головних завдань сучасних наукових досліджень. Адже система освіти визнана сьогодні найважливішою сферою існування суспільства знань і має постійно відповідати на різні вимоги мінливого світу та реагувати на будь-які трансформації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню глобалізаційних процесів в освіті присвячено праці В. Андріяш, В. Воронкової, І. Каленюк, О. Кивлюк, О. Назарчука, О. Петрович, В. Яковець. Розвиток освіти за умов інформаційної революції висвітлювалися в роботах О. Задорожної, О. Кивлюк, А. Корнеєвського, С. Сисоевої, Н. Батченко тощо.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід цивілізаційного

Urgency of the research. One of the most important globalization processes is Ukraine's entry into the European educational space. This process requires a deep understanding and definition of strategic directions for the development of the education sector. Education is currently recognized as the most important area of human existence and requires constant compliance with all the requirements of a changing world, and therefore is simply obliged to respond to any transformation of society. Its features such as lack of staticity and the ability to transform make the study of the globalization of education extremely relevant and requires constant study.

Target setting. Consideration of the challenges of globalization and the information revolution is one of the main tasks of modern scientific research. After all, the education system is recognized today as the most important area of existence of the knowledge society and must constantly meet the various requirements of a changing world and respond to any transformations of society.

Actual scientific researches and issues analysis. The works of V. Andriyash, V. Voronkova, I. Kalenyuk, O. Kyvliuk, O. Nazarchuk, O. Petrovich, V. Yakovets are devoted to the study of globalization processes in education. The development of education under the conditions of the information revolution was covered in the works of O. Zadorozhnaya, O. Kyvliuk, A. Korneevsky, S. Sysoeva, N. Batchenko and others.

The statement of basic material. The world experience of

розвитку найбільш передових країн світу засвідчує вирішальну роль освітньої сфери у становленні всього соціокультурного комплексу – модернізації виробництва, вдосконалення суспільних відносин, науки і культури, які забезпечують сталий розвиток суспільства, входження індустріальних країн у стадію постіндустріального інформаційного суспільства.

Освітні системи завжди орієнтувалися на потреби суспільства і, незважаючи на відому консервативність, відгукувалися на зміни. Поняття “глобалізація освіти” означає процес входження освітньої системи в європейську зону вищої освіти і стандартизацію вимог: порівнянність ступенів, єдину систему залікових балів, академічну мобільність, оцінку якості освіти.

Глобалізований світ – це відкритий світ, але не рівний. Нові виклики в системі підготовки людини до життя не в останню чергу зумовлені соціокультурною динамікою, яка постійно прискорюється під тиском глобалізації й інформаційної революції. Тому сьогодні важливо знати основні вектори впливу глобалізації та інформатизації не тільки на розвиток сучасного суспільства загалом, але й на розгортання його системи освіти зокрема. Соціальна стратифікація держав поглиблюється тим стрімкіше, чим швидше відбувається викачування із відсталих країн матеріальних, фінансових, інтелектуальних, людських ресурсів і талантів.

Висновки. В умовах пошуку суспільством ефективної освітньої політики і необхідності переходу до гнучких високотехнологічних освітніх систем виникає необхідність застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас спрямовані на виробництво знання інноваційні процеси спричиняють зміни змісту, методів та форм навчання і призначення сучасного педагога. В таких динамічних умовах

civilizational development of the most advanced countries of the world testifies to the crucial role of the educational sphere in the formation of the whole sociocultural complex – modernization of production, improvement of social relations, science and culture, ensuring sustainable development of society, entry of industrial countries into the stage of post-industrial information society.

Educational systems have always focused on the needs of society and, despite the known conservatism, responded to the changes. The concept of “globalization of education” means the process of entry of the educational system into the European Higher Education Area and standardization of requirements: comparability of degrees, a single system of credit points, academic mobility and assessment of the quality of education.

The globalized world is an open world, but not an equal one. New challenges in the system of human preparation for life are not least due to socio-cultural dynamics, which is constantly accelerating under the pressure of globalization and the information revolution. Therefore, today it is important to know the main vectors of globalization and informatization not only on the development of modern society in general but also on the development of its education system in particular. The social stratification of states deepens faster than material, financial, intellectual, human resources and talents are pumped out of backward countries.

Conclusion. In the context of society's search for an effective educational policy and the need to move to flexible high-tech educational systems, there is a need to use the latest information and communication technologies. At the same time, innovative processes aimed at the production of knowledge cause changes in the content, methods and forms of teaching and appointment of the modern teacher. In such dynamic

неминучими виявляється певні загрози, подолання яких – завдання освіти, що модернізується.

Ключові поняття: освіта, модернізація освіти, глобалізація, виклики глобалізації.

conditions, certain threats are inevitable, overcoming which is the task of modernizing education.

Keywords: education, modernization of education, globalization, challenges of globalization.

Актуальність теми дослідження. Одним з найважливіших глобалізаційних процесів є входження України в загальноєвропейський освітній простір. Цей процес потребує глибокого осмислення і визначення стратегічних напрямків розвитку освітньої галузі. Вивчення глобалізації освіти постійно розкриває нові можливості для продовження розроблення цієї теми, так як дана сфера є вкрай гнучкою, своєчасно реагує на нові виклики сучасного світу, які продовжують постійно виникати і впливати на галузь освіти, яка в свою чергу реагує на них і змінюється відповідно до нових умов, породжуючи цим нові напрямки вивчення всіх аспектів глобалізації.

Освіта, визнається на даний момент найважливішою сферою людського буття і потребує постійної відповідності всім вимогам мінливого світу, а тому просто зобов'язана реагувати на будь-які трансформації суспільства. Такі її особливості як відсутність статичності і здатність до трансформації роблять дослідження глобалізації освіти вкрай актуальним і потребує постійного вивчення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. “Як провідна тенденція сучасного розвитку глобалізація докорінно змінює зовнішнє середовище діяльності освітніх закладів, яким притаманні висока невизначеність, загальна взаємна зв'язність і гостра конкуренція” [5, с. 73]. Розгляд викликів глобалізації та інформаційної революції є одним з головних завдань сучасних наукових досліджень. Адже система освіти визнана сьогодні найважливішою сферою існування суспільства знань і має постійно відповідати на різні вимоги мінливого світу та реагувати на будь-які трансформації суспільства. Безліч процесів, які відбуваються в усьому світі, характеризуються практично повною ідентичністю, що дозволяє трактувати їх з позиції глобалізації. А щодо цих тенденцій у сфері освіти, то їх кількість досить обмежена в силу специфіки галузі застосування, що дозволяє їх класифікувати і виділити з більшою точністю. Основним двигуном прогресу і найбільшою цінністю у світі визнаються знання, тому система освіти кожної держави, яка прагне до поступального розвитку повинна відповідати деяким загальним для всього світу вимогам, щоб відповідати тим умовам, які на освіту покладає і нова система економіки, і нова система міжнародного устрою, і потреби самої держави. “Існуюча система освіти в Україні не відповідає сучасним потребам не тільки держави, а й суспільства, й особистості, і це підкреслює необхідність зміни цієї ситуації. Основою розпочатої трансформації з'явилася глобалізація, яка через модернізацію системи освіти повинна змінити і уявлення суспільства про систему освіти, орієнтованої на побудову суспільства знань, основою якого має стати висококласний людський капітал, сформований системою освіти, яка модифікується згідно світовим вимогам” [13, с. 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми.

Дослідники визначають, що вплив об'єктивних чинників глобалізації на розвиток сучасного суспільства відбувається по декільком векторам. “По-перше, глобалізація істотно прискорює суспільні процеси практично у всіх народів, трансформує їх соціальні системи, але не відмінює їх. З одного боку, цей процес дозволяє національним урядам успішніше вирішувати національні проблеми і відносно швидко перетворює окремі регіони, чи навіть всю планету у єдиний економічний та інформаційний простір, але з іншого, під впливом глобалізації створюються інші проблеми, конфлікти, протиріччя. По-друге, глобалізація активно сприяє диверсифікації управління на глобальному, регіональному і національному рівнях, але одночасно держава продовжує залишатися найважливішим, системоутворюючим ланцюгом у процесі прийняття і реалізації соціально значимих рішень. По-третє, глобалізація приводить до істотного підвищення соціальної відповідальності держави у її взаємовідносинах з громадянським суспільством, особливо у питаннях нормативно-правового регулювання і матеріальної підтримки останнього” [2, с. 24].

Сама сутність поняття “глобалізація” дотепер залишається об'єктом жвавих дискусій з боку науковців та філософів. Досить цікавим із теоретико-методологічної точки зору є аналіз сутності глобалізації, проведений російським ученим В. Єгоровим, який визначає “глобалізацію і як процес, і як окреме явище, яке базується на теорії самоорганізації (синергетики) і включає такі процеси, як відкритість та емерджентність (раптовість, неочікувана поява), незворотність такого процесу закладає основу нового бачення світу” [3, с. 31]. Таким чином, глобалізація виступає як певний синергетичний механізм, який утворюється внаслідок взаємодії елементів системи світового буття. В. Єгоров вважає, що глобалізація, перш за все, повинна забезпечити необхідну рівноправність, взаємодоповнення, синергетичне взаємопроникнення, тому необхідно знайти джерело космологічної відкритості, яка лежить в основі всезагальної самоорганізації.

З іншого боку, дослідник В. Андріяш стверджує, що “глобалізація є однією із форм суспільної свідомості, яка виникає тоді, коли люди розглядають себе як частину дійсно глобального цілого і відповідно приймають універсальність культурних смислів. Тобто глобалізація, виступаючи формою суспільної свідомості, призводить до суттєвих змін у психіці та моделях поведінки людей, оскільки “як правило, люди тяжіють до ідентифікації себе з якоюсь певною, чітко визначеною локальністю (етнічно-культурною або, принаймні, географічно-територіальною), і ці механізми ідентифікації базуються на протиставленні “свої-чужі” [1, с. 94]. В такому сенсі глобалізація призводить до кризи ідентичності та стимулює необхідність пошуку нової, заснованої на глобальному, планетарному мисленні.

“Глобалізація суспільства передбачає наступні зміни у три етапи: 1) усвідомлення необхідності та закономірності змін і визначення напряму перетворень; 2) усвідомлення відповідальності та підготовка тих, хто ці зміни реалізовуватиме; 3) поступова трансформація суспільства тими, хто вже сам готовий стати членом нового суспільства (інформаційного або ж суспільства знань) і консолідує довкола себе інших” [8, с. 193].

Отже, на початку ХХІ століття було визнано, що глобалізація є провідною тенденцією сучасного світу, в основі якої перебуває інтеграція

(об'єднання, уніфікація) особливого роду, якої людство ще не знало. Як зазначає В. Воронкова, в сучасній глобалізації експлікується інтеграція соціальних інститутів (установ, організацій), яка характеризується основними ознаками: “1) всебічність (багатоаспектність) – мається на увазі тенденція до інтеграції економічної, політичної і культурної; 2) масовість (“демократичність”) – втягнення в інтеграційний процес широкого загалу і тенденція до активної участі у цьому процесі всіх соціальних верств; 3) планетарність (глобальність у власному смислі) – тенденція до розповсюдження вказаних інтеграційних процесів на всю земну кулю (“інтеграція без кордонів”); 4) спонтанність (самоорганізація) – відсутність в інтеграційних процесах зовнішнього джерела у вигляді спеціального організатора, тобто самоорганізація як результат певного співвідношення порядку і хаосу, рівноваги і її відсутності, стійкості і нестійкості в розвитку складних відкритих нелінійних соціально-економічних систем” [2, с. 23].

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід цивілізаційного розвитку найбільш передових країн світу засвідчує вирішальну роль освітньої сфери у становленні всього соціокультурного комплексу – модернізації виробництва, вдосконалення суспільних відносин, науки і культури, які забезпечують сталий розвиток суспільства, входження індустріальних країн у стадію постіндустріального інформаційного суспільства. У ХХІ столітті роль освіти для всіх країн ще більше зростає, виступаючи вирішальним чинником конкурентоспроможності країни на світовій арені. Саме освіта є інструментом впливу на ментальні цінності та пріоритети людей з урахуванням інтересів довгострокової і поточної соціальної практики. Саме освіта приймає основні виклики глобалізації, оскільки сучасна соціальна реальність, сприйняття якої характеризується в найзагальнішому вигляді крахом системи цінностей, відсутністю жорстко структурованих нормативних моделей потребує нових орієнтирів. “Освіта, в якій фіксується стійке, яке само потім транслюється в розвитку, інтуїтивно розуміється як якесь “рятувальне коло”, і саме тому освіта сьогодні стає об'єктом пильної уваги як з боку суспільства, так і з боку науки” [14, с. 89].

Освітні системи завжди орієнтувалися на потреби суспільства і, незважаючи на відому консервативність, відгукувалися на зміни. У 80-і рр. ХХ ст. позначився перехід розвинутих країн в постіндустріальну стадію, коли головною продуктивною силою виступають наука і нові технології, включаючи електронні. Освіта стає масовою. Відповідно виникає поняття “суспільство, засноване на знаннях”. Разом з тим в умовах глобалізації різко посилюється конкуренція у сфері освітніх послуг. Тому в світі починаються пошуки більш ефективної освітньої політики і здійснюється перехід до гнучких високотехнологічних освітніх систем на основі застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

“У суспільстві з інноваційною економікою важливе значення надається “виробництву знань” та працівнику, що застосовує ці знання. Завдання останнього – не тільки використовувати наявні знання, а й брати участь у виробництві нових знань на робочому місці, сприяючи зростанню ефективності своєї діяльності. Відповідно, змінюється і зміст освітнього процесу. Замість того щоб бути джерелом знань, викладач тепер повинен виступати в ролі керівника та організатора процесу навчання” [9, с. 113].

Очевидно, що реакцією на ці виклики повинна стати трансформація

соціальних інститутів, а освіта, як інститут випереджального розвитку фактично створює парадигмальні основи глобалізованого буття. До тенденцій розвитку освіти у глобалізованому світі І. Каленюк, наприклад, відносить наступні [6, с. 6]:

- “зростання значення освіти як фактору соціального розвитку в якості провідника знань та інформації;
- диференціацію джерел фінансування, перехід до широкого спектру джерел фінансування та отримання прибутку, підвищення ефективності використання коштів;
- інтернаціоналізацію освіти, уніфікацію, що необхідна для стандартизації та визнання дипломів;
- зміну вимог до змісту, методів, та форм навчального процесу;
- зміну організаційних форм освітньої діяльності;
- глобалізацію ринку освітніх послуг” [6, с. 6].

По суті, поняття “глобалізація освіти” означає процес входження освітньої системи в європейську зону вищої освіти і стандартизацію вимог: порівнянність ступенів, єдину систему залікових балів, академічну мобільність, оцінку якості освіти. “Супутніми чинниками процесу глобалізації стають стрімкий розвиток експорту освітніх послуг та навчання іноземних студентів, у тому числі дистанційне навчання засобами Інтернету, розвиток транснаціональної освіти, подолання національних кордонів і стирання мовних бар'єрів” [11, с. 216].

У цьому випадку головний виклик глобалізації – загроза втрати національної ідентичності країн на “користь” космополітизму, вестернізації, стандартизації, уніфікації традиційних культур в умовах інформаційної нерівності. Крім того, глобалізований світ – це відкритий світ, але не рівний. Соціальна стратифікація держав поглиблюється тим стрімкіше, чим швидше відбувається викачування із відсталих країн матеріальних, фінансових, інтелектуальних, людських ресурсів і талантів. За таких умов відсталі країни тепер залишаться відсталими назавжди. І хоча у сучасності відносини з країнами третього світу позбавлені рис традиційного рабства колоніальної епохи, але вони залишаються значною мірою не захищеними від наслідків глобалізації. О. Назарчук, дослідник проблем етики глобалізованого суспільства, зазначає, що “перекачування кваліфікованої робочої сили з країн, що розвиваються не сприймається в західних суспільствах як етична проблема” [12, с. 77]. Уряд і громадськість західних держав здебільшого турбує лише те, щоб в міграційному потоці впорядкувати “робочу” міграцію від міграції фахівців високого класу. Розвиток держави сьогодні, як ні коли раніше, залежить від системи освіти. Не може бути в країні, відсталій технічно, технологічно та фінансово, сучасної та відповідної викликам часу системи освіти, та й навпаки – там де система освіти базується на застарілих принципах індустріального суспільства та фінансується за остаточним принципом, не може бути розвиненої держави із гарними перспективами у глобалізованому світі. Саме тому головний виклик глобалізації – нагальна потреба модернізації системи освіти в напрямку створення високотехнологічної економіки знань та конкурентоспроможного фахівця.

Що стосується викликів та загроз безпосередньо до системи освіти, то більшість дослідників вважає, що вони носять переважно аксіологічний

характер [10, с. 12]. Виділяють принаймні три потенційні загрози з боку глобалізації. Насамперед, це зміщення акцентів в усвідомленні освіти і науки та формування нової концепції їх розуміння як елементів більш широкої “індустрії знань” з використанням знання як одного з економічних ресурсів. Освіта розуміється як приватне благо, яке приносить користь тим хто навчається, а тому освіта повинна оплачуватися як і інші послуги, тому що надання знання стає однією з комерційних угод. Ще одна загроза – професіоналізація, адже академічна освіта опиняється під загрозою, а цінність університетської освіти визначається за зовнішніми показниками, такими як працевлаштування випускників, їх соціальний статус, посада, заробітна платня тощо. За таких умов без належної уваги з боку держави страждають фундаментальні науки та зникають наукові школи, скорочується склад викладачів, за рахунок найбільш досвідчених науковців. Третя загроза – комерціалізація продукції наукових досліджень і завдяки цьому скорочення теоретичних досліджень на перевагу прикладних. Як зазначили у монографії С. Сисоєва та Н. Батченко, “задовольняючи фінансові потреби сьогодення, вищі навчальні заклади втрачають більше – авторитет у царині фундаментальних досліджень, які були, є і будуть візитівкою кожного університету” [15, с. 85].

Підвищення значення інформатизації та повсюдне поширення електронних технологій вимагають від вищих навчальних закладів своєчасного реагування на нові можливості в освіті. Емпіричні дані показують, що на даний момент інформатизація застосовується в таких формах як розвиток дистанційного навчання, створення інформаційних університетських середовищ, при цьому, загальний рівень інформаційної грамотності і потреб населення в цих технологіях залишається досить низьким. Концепція інформатизації тісно пов'язана з концепцією освіти через все життя, яка на сьогодні стає провідною ідеєю суспільства знань [13, с. 5].

Пов'язані з поширенням інформаційних технологій виклики зумовлюють не тільки необхідність бути на рівні таких технологій. Національна система вищої освіти, якщо вона хоче мати реальні конкурентні переваги в сучасному глобальному середовищі, повинна будуватися на адекватному використанні новітніх технологій і бути готовою реагувати на ті зміни, які ці технології несуть у навчальний процес. Технологізація освітянської галузі, дозволить вирішити питання “інтенсифікації процесу передачі знань та вивести на якісно новий рівень не тільки сам процес організації навчання, а й істотно впливатиме на сприйняття та засвоєння необхідної інформації” [4, с. 58]. Крім того “для української освіти особливо актуальним є питання щодо співвідношення глобалізму, інтеграції, що формалізують підходи до освіти, з національним характером освіти, культурно-історичними цінностями українського народу, його традиціями й духовністю. Саме виходячи з цієї дилеми, можна вибудувати ефективну освітню політику” [7, с. 266]. Сьогодні вища освіта, наприклад, змогла справитися з появою дистанційного навчання, адаптувавшись до його вимог. Адже нові технології якісно змінюють навчальний процес, який здійснюється без особистого спілкування викладача і студента. І саме на інформаційні технології покладається функція передачі знань і контролю за їх

засвоєнням [5, с. 76].

Бурхливий розвиток сучасних комп'ютерних технологій дозволяє практично необмежено накопичувати й обробляти інформацію, кількість якої зростає лавиноподібним чином, і практично миттєво передавати її з будь-якого куточка світу в інший. У зв'язку з цим виникає проблема відбору й використання потрібної інформації та відкидання непотрібної і навіть шкідливої. Крім того, сучасні інформаційні технології стрімко проникають у всі сфери діяльності людства, і жоден працівник вже не може обійтись без їх використання.

Висновки. Отже, наведені в роботі фактори поставили серйозні виклики перед системою освіти, яка без відповідного реформування вже не може забезпечити суспільні потреби в якості освіти підростаючого покоління. По-перше, стає зрозумілим, що за короткий період навчання в загальноосвітній школі чи вищому навчальному закладі не можна навчити всьому, що буде потрібно молодій людині в подальшому житті в швидкозмінному соціумі, а тому потрібно навчити вчитися. По-друге, необхідно формувати творчу самодостатню особистість, яка б легко пристосовувалась до постійних змін і безболісно їх сприймала. По-третє, освіта має сприяти мобільності тих, хто навчається, формувати в них здатність спілкуватися з представниками інших народів, уміння жити і співпрацювати з ними, терпимість до інших поглядів і переконань. По-четверте, необхідно не тільки долучати дітей до інформаційних технологій, а й формувати в них інформаційну культуру, уміння знаходити необхідну корисну інформацію і відкидати шкідливу, здатність використовувати потрібну інформацію для свого самовдосконалення та суспільних потреб [16]. Щоб сформувати у вихованців зазначені якості, сам педагог має постійно засвоювати і реалізовувати все нові й нові можливості сучасних інформаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Андріяш, ВІ 2013. Державна етнополітика України в умовах глобалізації, монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 328 с.
2. Воронкова, ВГ 2012. 'Теоретико-методологічні засади розвитку сучасного соціуму в контексті синергетичної глобалізації', *Гуманітарний вісник ЗДІА*, № 50, с. 21 – 34.
3. Егоров, В, Еременко, А, Тескина, С & Дзугкоева, Н 2001. 'Интеллектуальный потенциал', *Государственная служба*, № 1 (11), с. 31.
4. Задорожна, ОМ 2020. 'Дистанційна освіта в Україні: реалії сьогодення', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, Київ : ТОВ "Науково-інформаційне агентство "Наука-технології-інформація", Випуск 24 (6), с. 56-67.
5. Каленюк, ІС., Куклін, ОВ & Ямковий, ВА 2015. 'Сучасні ризики розвитку вищої освіти в Україні', *Економіка України*, № 2 (639), с. 70-83.
6. Каленюк, ІС 2009. 'Університети в координатах глобального розвитку', *Вища школа*, № 9, с. 5-11.
7. Кивлюк, ОП 2014. 'Глобалізаційна спрямованість освітніх трансформацій', *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*, Київ: ПП "Видавництво "Гілея", Випуск 88 (№ 9), с. 263-267.
8. Кивлюк, ОП 2014. 'Глобалізація та інформатизація освіти в предметному полі філософії освіти', *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць*, Запоріжжя: ЗДІА, Випуск 57, с. 192-200.

9. Кореневский, АВ & Узнародов, ИМ 2010. 'Модернизация образования: индивидуализация и междисциплинарность', *Высшее образование в России*, № 11, с. 113 –118.
10. Кремень, ВГ 2010. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі, Київ: "Знання" України, 519 с.
11. Муртазина, ГХ 2013. 'Модернизация в образовании: барьеры и пути из преодоления', *Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена*, № 162, с. 214-220.
12. Назарчук, АВ 2003. Этика глобализирующегося общества, Москва : *Директмедиа Паблишинг*, 199 с.
13. Петрович, ОГ 2010. Современное российское высшее образование в контексте глобализации. Автореферат диссертации кандидата наук, *Саратовский гос. ун-т им. Н.Г.Чернышевского*, Саратов, 22 с.
14. Саркисян, ТН 2014. 'К вопросу о модернизации образования', *European science review*, № 3-4, с. 89 – 92.
15. Сисоєва, СО & Батченко, НГ 2011. 'Вища освіта України: реалії сучасного розвитку', *Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський ун-т ім. Б.Гринченка, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України*, Київ: *ВД ЕКМО*, 368 с.
16. Яковець, В 2014. 'Глобалізаційні виклики і стратегічні цілі реформування освіти України', *Теорія та методика управління освітою: електронне наукове фахове видання*, № 3. Доступно: <http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_16/20.pdf>. [28 Жовтень 2020].

References:

1. Andriyash, VI 2013. Derzhavna etnopolitika Ukrayini v umovah globalizaciyi (State ethnopolitics of Ukraine in the conditions of globalization), monografiya. Mikolayiv : *Vid-vo ChDU im. Petra Mogili*, 328 s.
2. Voronkova, VG 2012. 'Teoretiko-metodologichni zasady rozvitku suchasnogo sociumu v konteksti sinergetichnoyi globalizaciyi (Theoretical and methodological principles of development of modern society in the context of synergetic globalization)', *Gumanitarnij visnik ZDIA*, № 50, s. 21 – 34.
3. Egorov, V, Eremenko, A, Teskina, S & Dzugkoeva, N 2001. 'Intellektualnyj potencial (Intellectual potential)', *Gosudarstvennaya sluzhba*, № 1 (11), s. 31.
4. Zadorozhna, OM 2020. 'Distancijna osvita v Ukrayini: realiyi sгодennya (Distance education in Ukraine: the realities of today)', *Osvitnij diskurs : zbirnik naukovih prac*, Kiyiv : TOV "Naukovo-informacijne agentstvo "Nauka-tehnologiyi-informaciya", Vipusk 24 (6), s. 56-67.
5. Kalenyuk, IS, Kuklin, OV & Yamkovij, VA 2015. 'Suchasni riziki rozvitku vishoyi osviti v Ukrayini (Modern risks of higher education development in Ukraine)', *Ekonomika Ukrayini*, № 2 (639), s. 70-83.
6. Kalenyuk, IS 2009. 'Universiteti v koordinatah globalnogo rozvitku (Universities in the coordinates of global development)', *Visha shkola*, № 9, s. 5-11.
7. Kivlyuk, OP 2014. 'Globalizacijna spryamovanist osvitnih transformacij (Globalization orientation of educational transformations)', *Gileya: naukovij visnik: zbirnik naukovih prac*, Kiyiv: PP "Vidavnistvo "Gileya", Vipusk 88 (№ 9), s. 263-267.
8. Kivlyuk, OP 2014. 'Globalizaciya ta informatizaciya osviti v predmetnomu poli filosofiyi osviti (Globalization and informatization of education in the subject field of philosophy of education)', *Gumanitarnij visnik Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi: zbirnik naukovih prac*, Zaporizhzhya: *ZDIA*, Vipusk 57, s. 192-200.
9. Korenevskij, AV & Uzнародов, ИМ 2010. 'Modernizaciya obrazovaniya: individualizaciya i mezhdisciplinarnost (Modernization of education:

- individualization and interdisciplinarity)', *Vysshee obrazovanie v Rossii*, № 11, s. 113 –118.
10. Kremen, VG 2010. *Filosofiya lyudinocentrizmu v osvitnomu prostori* (Philosophy of anthropocentrism in the educational space), Kiyiv: "Znannya" Ukrayini, 519 s.
  11. Murtazina, GH 2013. 'Modernizaciya v obrazovanii: barery i puti iz preodoleniya (Modernization in education: barriers and ways to overcome)', *Izvestiya Rossijskogo gos. ped. un-ta im. A. I. Gercena*, № 162, s. 214-220.
  12. Nazarchuk, AV 2003. *Etika globaliziruyushegosya obshestva* (Ethics of a globalizing society), Moskva : *Direktmedia Pabliishing*, 199 s.
  13. Petrovich, OG 2010. *Sovremennoe rossijskoe vysshee obrazovanie v kontekste globalizacii* (Modern Russian higher education in the context of globalization). Avtoreferat dissertacii kandidata nauk, *Saratovskij gos. un-t im. N.G.Chernyshevskogo*, Saratov, 22 s.
  14. Sarkisyan, TN 2014. 'K voprosu o modernizacii obrazovaniya (On the issue of modernization of education)', *European science review*, № 3-4, s. 89 – 92.
  15. Sisoyeva, SO & Batchenko, NG 2011. 'Visha osvita Ukrayini: realiyi suchasnogo rozvitku (Higher Education in Ukraine: Realities of Modern Development)', *Ministerstvo osviti i nauki, molodi ta sportu Ukrayini, Kiyivskij un-t im. B. Grinchenka, Nac. un-t bioresursiv i prirodozoristuvannya Ukrayini*, Kiyiv: VD EKMO, 368 s.
  16. Yakovec, V 2014. 'Globalizacijni vikliki i strategichni cili reformuvannya osviti Ukrayini (Globalization challenges and strategic goals of reforming education in Ukraine)', *Teoriya ta metodika upravlinnya osvitoyu: elektronne naukove fahove vidannya*, № 3. Dostupno: <http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_16/20.pdf>. [28 Zhovten 2020].

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-7

УДК 274/278:37(73):37(477)

ВПЛИВ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ У СТАНОВЛЕННІ ПРИНЦИПІВ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ США: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

*IMPACT OF "FAITH-BASED" EDUCATIONAL PROTESTANT
INSTITUTIONS IN BUILDING THE PRINCIPLES OF THE US
EDUCATIONAL SYSTEM: LESSONS FOR UKRAINE*

I. В. Кундеренко

Актуальність теми дослідження. Приєднання України до Болонського процесу викликало інтерес до європейських стандартів, натомість увага до стандартів американської системи вищої освіти позбавлена належної уваги, попри факт, що саме американські університети часто посідають провідні місця у світових рейтингах.

Історично саме протестанти закладали основи вищої освіти в США, зокрема флагмани американської освіти – Гарвард та інші університети були створені протестантами. Духовні заклади освіти, створені протестантами на початку свого існування в Україні орієнтувались власне на американські стандарти. Таким чином, будь-які дослідження в цій галузі матимуть наукову новизну.

Постановка проблеми. Низька ступінь вивченості зазначеного предметного поля зумовлює потребу у взаємодії з духовними закладами вищої освіти, вивченні найкращого досвіду та пошуку спроб знайти шляхи масштабування найкращих здобутків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі дослідники вказують на те, що незважаючи на той факт, що більшість університетів Європи були засновані протестантами, у самій Європі до 1980 року не лишилось практично жодного протестантського університету. Окремі дослідники вказують

Urgency of the research. Once Ukraine has joined Bologna process, a lot of scholars started to conduct comparative studies of European educational standards. At the same time American education standards do not get attention they deserve, regardless a fact that it is American Universities often rated in the top in various world ratings.

Historically it was the Protestant Branch of Christianity that laid foundational principles even in the world-recognized Universities like Harvard. "Faith-base" educational institutions founded by the Protestants of Ukraine in their early years applied American educational standards. Thus, any research in this area will have scientific novelty by default.

Target setting. Mentioned subject field is not well-researched and that creates an outstanding need to increase co-operation with "faith-based" higher educational institutions, study their best practices and make attempts to scale the best achievements.

Actual scientific researches and issues analysis. Some individual researchers point out to a fact that although most of Europe's Universities were once founded by Protestant groups, by 1980 practically none of the Protestant Universities are functioning in Europe. Some researchers point to the typical distortions of the well-known

на викривлену подачу відомої фрази щодо “розділового муру між церквою та державою” інші - описують невинуватену тенденцію синонімічного вживання понять “секуляризм” та “атеїзм”. Проте окрім поодиноких досліджень американських стандартів якості освіти, практично жодний дослідник не розглядає український досвід впровадження американських стандартів вищої освіти вітчизняними протестантами з метою масштабування.

Постановка завдання. Ототожнити освітні принципи США, закладені протестантами при створенні засад американської системи, виокремити їх імплементацію в Україні, запропонувати способи масштабування.

Виклад основного матеріалу. Автор виокремлює три типових принципи, які вплинули на освітню систему США та масштабування яких на освітню систему України із врахуванням досвіду духовних ЗВО може бути корисним.

Висновки. Таким чином, практично всі новостворені протестантські ЗВО змогли показати на власному успішному прикладі, що в Україні реально застосування найкращих здобутків американських освітніх стандартів: створення ЗВО, які надають доступну високоякісну освіту без державних дотацій; висування додаткових умов до вступників та викладачів без прояву корупції; формування відповідальної спільноти християнської віри, яка співдіє з суспільством; безкомпромісне дотримання своїх світоглядних переконань та водночас збереження іміджу ЗВО та розбудова адаптивних систем забезпечення якості освіти, яка задовольняє вимоги стейкхолдерів духовної освіти.

На наш погляд, усе вище викладене зумовлює значущість подальшого дослідження духовної освіти з метою масштабування зазначених здобутків.

Ключові слова: духовні ЗВО,

phrase about the “dividing wall between the church and the state” - others describe the unjustified tendency of synonymous use of the terms “secularism” and “atheism”. However, apart from isolated studies of American standards of education quality, virtually no researcher examines the Ukrainian experience of implementing American standards of higher education by domestic Protestants for the purpose of scaling up.

The research objective. Identify basic foundational principles of education laid down by Protestants, recognize their implementation in Ukraine and suggest ways to scale them.

The statement of basic materials. Author is examining three most common typical principles that influenced the educational system of the USA and argues that scaling those principles along with the experience of “faith-based” higher educational institutions may be helpful.

Conclusions. Thus, practically all of the Protestant higher educational institutions were able to demonstrate that it is possible to apply the most valuable principles in Ukrainian realities, such as formation of the higher educational institutions that become providers of high-quality education without subsidy from the State; ability to screen future students during admission and screen faculty without being corrupted; forming responsible and integrated Christian community that interacts with the larger society; uncompromised enactment of the worldview values, keeping schools’ image, constructing adaptive system of education that takes into consideration requests of all the stakeholders of spiritual education.

The author argues that everything stated above proves the significance of the further study of the issue with the purpose of scaling the best achievements.

Keywords: “faith-based” higher

освіта, протестанти, стейкхолдери, | educational institutions, education,
якість освіти | Protestants, quality of education,
stakeholders of education.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Україна приєдналась до Болонського процесу, що передбачає інтеграцію до спільного європейського освітнього та наукового простору, в якому панують єдині критерії та стандарти оцінювання якості цієї сфери. Відтак в Україні цей процес породив збільшення кількості порівняльних досліджень із проблематики управління якістю освіти в Україні та інших країнах європейського освітнього й наукового простору. Водночас простежується зменшення уваги у дослідницькому середовищі до освітньої сфери США в цілому, хоча ЗВО цієї країни часто посідають високі позиції у світових рейтингах університетів.

Зі здобуттям незалежності в Україні масштабно розвивається духовна освіта. Серед значної кількості духовних навчальних закладів домінують ЗВО, засновані протестантськими конфесіями, в яких із часу зародження та становлення практикувалося застосування освітніх стандартів США. Зокрема, щонайменше 100 із 230 закладів духовної освіти, про які сказано в листі МОН України від 5 липня 2018 року, можна назвати протестантськими. На сьогодні ці ЗВО перейшли на стандарти Болонського процесу, водночас зберігши найкращі досягнення періоду становлення в аспекті впровадження освітніх стандартів духовних навчальних закладів США і їх контекстуалізацію в сучасній Україні.

Слід зазначити, що протестанти створили свою власну акредитаційну агенцію – ГО “ЄАТА” (Громадська організація “Євангельська акредитаційна теологічна асоціація” (відома в минулому як “Євро-азійська теологічна асоціація”)), яка, по суті, виконує функції нереалізованого положення ст. 23 Закону України “Про вищу освіту” щодо незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти. Втім на момент написання статті жодна установа не здобула такого статусу.

Отож, ми вважаємо, що варто вивчити процес та аспекти становлення стандартів освіти в США, вплив протестантських навчальних закладів та конфесій на ці стандарти, а також проаналізувати наявний практичний досвід застосування цих стандартів в українських реаліях на прикладі духовних протестантських ЗВО.

Мета статті – проаналізувати кореляцію між основними принципами американських освітніх стандартів та протестантським світоглядом, виокремити ступінь інтеграції цих освітніх стандартів у діяльності українських протестантських духовних ЗВО та ГО “ЄАТА”, що зумовлює **завдання** - виявити напрями та сфери впровадження американських освітніх стандартів в українському контексті на досвіді духовних ЗВО, створених протестантськими конфесіями, без відмови від застосування принципів Болонського процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідник П. Гланзер [15] встановлює факт, що “не зважаючи на те, що Європа породила протестантські університети, в самій Європі до 1980 року не лишилось практично жодного протестантського університету... Насправді новітній Болонський процес, заснований ЄС, продемонстрував потенціал появи нових хвиль секуляризації, зумовлених зацікавленістю у пошуках політичної єдності та острахом релігійного плюралізму. Проте,

незважаючи на ці складності, завзятість протестантів створювати нові освітні заклади лишається незміною перед обличчям цих викликів” [15; 16]. Т. Баклі [12] та інші американські дослідники вказують на викривлену подачу відомої фрази американського політичного діяча, співавтора “Декларації Незалежності” Томаса Джефферсона щодо “розділового муру між церквою та державою”, адже тезу слід розуміти в ключі, що у стосунках з державою жодна конфесія не може мати переваги над іншими. Зарубіжні науковці, зокрема Т. Оуен [22], Дж. Хеймс [17] та інші дослідники описують невиправдану тенденцію синонімічного вживання понять “секулярізм” та “атеїзм”. З огляду на те, що природа понять різна (“атеїзм” стосується світоглядних припущень, а “секулярізм” стосується взаємодії з суспільством) ці поняття слід вважати відмінними за сутністю та розмежовувати.

Серед нечисленних вітчизняних науковців, які вивчали освітній досвід США, варто відзначити О. Калініну [3], яка захистила кандидатську дисертацію з зазначеної теми. Більшість інших сучасних вітчизняних вчених вивчають європейський досвід, вважаємо це зумовлено болонізацією освіти в Україні.

Водночас відмінності між американськими та болонськими стандартами освіти широко вивчені в англійській літературі, утім лише іноді стають предметом досліджень вітчизняних науковців. Український досвід застосування американських освітніх стандартів у протестантських духовних ЗВО практично недосліджений.

Відтак студіювання цієї теми та здійснений нами аналіз є актуальним.

Виклад основного матеріалу.

Міжпредметна складність дослідження. Вивчення історії та ролі духовних закладів освіти, створених протестантами у становленні освітньої системи США на рівні закладання світоглядних принципів на відміну від нормативних документів є міжпредметним та складним дослідженням. На перший погляд, може здатися, що існування зовнішніх подібностей між різними країнами у становленні освітнього процесу свідчить на користь спільних процесів: наприклад Києво-Могилянська академія формувалась свого часу під протекторатом православної церкви [4]. Водночас з цим, хрестоматійним став труд М. Вебера щодо ідеї протестантської трудової етики [1].

Разом з цим, з огляду на неоднорідність протестантів в цілому та на трансформацію протестантських поглядів, не всі протестанти фактично розділяють принципи місійного покликання трансформації суспільства.

Специфіка об'єкта дослідження зумовлює міжпредметність дослідження, що містить богословські, релігієзнавчі та історичні складові. Водночас ми передбачаємо певні складнощі в дослідженні, зумовлені наступними факторами: схильністю в науковому просторі “маргіналізувати” або “маркувати” все релігійне (зокрема й протестантське) як прояв антиінтелектуалізму, або ознаку ненауковості. Така стигматизація (як вихідна історіографія) не дає належним чином оцінити світоглядні традиції, на яких свого часу засновували, приміром, Гарвардський університет. Відтак окремі дослідники наголошують на афіліації духовної освіти в Україні та організації “ЄАТА” від протестантських ЗВО США; низькою поінформованістю про масштабність

впливу протестантів на формування стандартів вищої освіти в США; браком обізнаності про діяльність та здобутки закладів духовної освіти в Україні; дисонансом, викликаним відсутністю власного досвіду взаємодії з духовними ЗВО в Україні.

Наше дослідження ми будемо на принципах плюралізму, історизму, культурологічності, які допомагають об'єктивно корелювати вплив світоглядних принципів протестантизму на генезу освітніх стандартів США та виокремлювати їх застосування у протестантських ЗВО України.

Історичний огляд. Найстаріші ЗВО в США були засновані власне релігійними громадами: 106 із 108-ми перших коледжів у США мали афіліацію з християнськими громадами [25]. Це підтверджує П. Гланзер: “Протестантський напрям християнства, який був народжений в університетському середовищі, стояв у витоків та зростання найбільш відомих університетів світу. Університети світового рівня, зокрема Гарвард, Принстон, Єль, Оксфорд, Кембридж та Единбург були засновані та отримали розвиток як частина однієї із протестантських конфесій” [15]. Наприклад, усесвітньо відомий Гарвардський університет був заснований 1636 року у колись колонії, а нині штаті Массачусетс (США) пуританами з метою клерикального навчання та підготовки служителів, тобто для обслуговування внутрішньо-конфесійних потреб протестантської спільноти.

Аналіз англомовної наукової літератури, присвяченої дослідженню освітнього простору США, указує на значущість для освітнього простору США багатьох процесів, які відбувались власне в штаті Массачусетсі (як однієї із перших 13 колоній, що згодом сформували США) протягом XVII століття та сформували культуру американського освітнього середовища. Дослідники Р. Браун, Г. Хаскінс [11], П. Кембел [13], Д. Белтон [7] підкреслюють різні аспекти (теологічні, історичні, антропологічні та ін.) цієї позиції. Енциклопедія Британика також звертає на увагу [20] на те, що освітня система США в тому вигляді, як ми її знаємо, була сформована в штаті Массачусетсі протягом XVII століття.

Натомість аналіз сучасної україномовної літератури щодо процесів, які відбувались в Массачусетсі в XVII столітті, засвідчує або незацікавленість у подібних дослідженнях, або недостатню обізнаність у царині значущості цих подій на формування освітнього простору США.

Розглянемо важливі віхи виникнення та становлення освітніх стандартів США та їх вплив на українські протестантські духовні ЗВО в 1990-х роках XX ст.

По-перше, поява закону, який гарантував можливість здобуття середньої освіти у XVII столітті. До речі, перша подібна школа була створена 1635 року пуританськими переселенцями, у ній діти здобували освіту, еквівалентну 7–12 рокам навчання [13], серед інших предметів вивчали латинь та давньогрецьку. У 1642 році в Массачусетсі від батьків вимагалось забезпечити, аби всі діти могли читати, а вже у 1647 році з'являється закон про обов'язковість початкової освіти та про її загальну доступність. Ці принципи доступності та обов'язковості освіти заклали пуритани [23]. Зазначений факт щодо провідної ролі протестантів у становленні освітніх традицій США далеко не завжди належним чином висвітлюється в українській науковій літературі. Відтак ми можемо

ототожнити *перший принцип*: церква, яка бачить свою роль у трансформації суспільства, докладає свідомих зусиль, аби зробити високоякісну освіту доступною. Нижче ми розглянемо, як цей принцип був застосований протестантами України, тут лише додаємо, що впровадження цього принципу певною мірою змінило українську спільноту протестантів.

По-друге, на наш погляд, у вітчизняній науковій літературі не достатньо уваги приділяється факту, що більшість перших переселенців у США були власне протестантами, які не лише шукали релігійної свободи, як утікачі з європейських країн, де вони зазнавали переслідувань та остракізму за релігійною ознакою, а були активними громадянами, які формували соціальну відповідальну групу, яка в життєвій практиці керувалася реформатською етикою праці та ставлення до участі в житті суспільства. Водночас сам факт, що перші переселенці у США були не задоволені станом речей у країнах, які вони залишали, варто сприймати як ознаку суспільно активної позиції (яка в класичному розумінні є протестантською тотожністю), а не дескриптором асоціальності. Відоме з історії американське гасло, що призвело до війни за незалежність – “no representation, no taxation” (*немає представництва, немає оподаткування*) – слугує аргументом, що протестанти, які стоять за витоками американської освітньої системи, також стоять за витоками найкращих здобутків американського суспільства в цілому. Звісно, переселенці й запозичували кращий досвід діяльності суспільних інституцій, що діяли в країнах, де вони проживали до переселення в США, але іноді й робили протилежне на рівні суспільних інституцій [11]. Відтак ми можемо виокремити *другий принцип*: усі задіяні сторони освітнього процесу (студенти та викладачі) мають відповідальне ставлення до навчання та викладання, в яких якісне виконання своїх обов'язків розглядається як служіння Богові. Нижче ми простежимо застосування вітчизняними протестантами цього принципу.

По-третє, пуритани сприймали свою роль у суспільстві в ключі місійного покликання трансформації суспільства, а тому створення закладів вищої освіти та поширення друкованої літератури вважалось найбільш оптимальними методами. Отже, вважалось, що освіта формує майбутніх фахівців, а якісна література сприяє розширенню світогляду. Це пояснює високі стандарти вступників до Гарвардського університету. Відтак *третій принцип*: до викладачів та студентів можуть висуватися додаткові вимоги, метою яких є упевнитися у відповідності до поставлених перед ЗВО цілях.

Імплементация зазначених принципів в Україні. Вочевидь усупереч поширеній стереотипній маргіналізації протестантських конфесій, українські протестанти успадкували принцип освітньої парадигми щодо доступності високоякісної освіти та певних очікувань від взаємодії християнської спільноти з суспільством. Це простежується на прикладі найчисельнішої протестантської церкви – Всеукраїнському союзу церков євангельських християн-баптистів. Лише за перших шість років незалежності України цей Союз (станом на 1997 рік) уже заснував 19 духовних ЗВО. У наш час кількість закладів, які підпорядковані ВСЦ ЄХБ, збільшилась, лише таких ЗВО які у назві використовують термін “семінарія” налічується 6. Серед освітніх програм подібних закладів, окрім

звичних “церковне служіння” та “викладач недільної школи”, є такі, що мають соціальне спрямування – “капеланське служіння”, “служіння людям із обмеженим слухом” тощо. Духовна освіта доступна фінансово, кількість духовних закладів є достатньою для задоволення освітніх потреб протестантів, якість освіти підтверджена МОН, оскільки випускники духовних ЗВО, які отримали освіту до осені 2018 року, можуть пройти процес визнання освіти.

Окрім цього вітчизняний науковець – ректор першого українського протестантського ЗВО, що здобув ліцензію МОН – В. Синій підтверджує, що протестанти бачать свою місію як “просвітницько-соціальну терапію, результатом якої мало б бути формування нової соціальності, заснованої на християнських цінностях і принципах” [5]. Очевидно, що сутністю американської протестантської освітньої парадигми є спонукання вірян бути відповідальними особами та формувати впливове відповідальне громадянське суспільство. Унаслідок тісної взаємодії засновників Громадської організації “Євангельська акредитаційна теологічна асоціація” зі своїми колегами з подібною протестантською незалежною акредитаційною агенцією в США вплинув на ГО “ЄАТА” (що було трансльовано у подальшому та духовні ЗВО, яка мали афіліацію з цією агенцією). Студентам та викладачам духовних ЗВО притаманне сумлінне ставлення до своїх обов’язків.

Вплив культури та релігії на окремі види освітньої діяльності, зокрема, підтверджують культурологи, які вивчають вплив нехристиянських релігій на соціальне життя. Наприклад, Ю. Лі та Дж. Флаурд’ю [19] за результатами свого дослідження стверджують, що релігійні вірування в окремих азійських країнах не вважають плагіат чимось хибним. Водночас в Україні власне плагіат стає центром доволі значної частини освітніх скандалів, зокрема у кадрових питаннях. Серед протестантів України натомість плагіат справедливо вважається крадіжкою.

На початку свого існування духовні протестантські ЗВО не мали державного визнання духовної освіти, тому окремі ЗВО та ГО “ЄАТА”, яка належала до мережі протестантських незалежних акредитаційних агенцій, висували додаткові вимоги до вступників та викладацького складу. Факт, що на початку та у середині 1990-х років духовні ЗВО мали високу конкуренцію на вступних конкурсах частково пояснюється цим. Втім, необхідно визнати, що у тих роках співвідношення кількості новостворених духовних ЗВО та охочих навчатися була іншою, що сприяло великому конкурсу серед вступників.

Висновки даного дослідження та перспективи розвитку. Таким чином, на початку свого існування ГО “ЄАТА” та практично всі новостворені протестантські ЗВО орієнтувались на американські стандарти, це створило перевагу – успішне набуття досвіду обслуговування різних конфесійних потреб та побудови незалежної від держави конфесійної освіти, створення агенції оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Відтак протестанти України, які мають ті самі світоглядні принципи, що їх одновірці, які формували принципи освітніх стандартів США, змогли показати на власному успішному прикладі, що в Україні реально застосування найкращих здобутків американських освітніх стандартів: 1)

створення ЗВО, які надають доступну високоякісну освіту без державних дотацій; 2) висування додаткових умов до вступників та викладачів без прояву корупції; 3) формування відповідальної спільноти християнської віри, яка співдіє з суспільством; 4) безкомпромісне дотримання своїх світоглядних переконань та водночас збереження іміджу ЗВО та розбудова адаптивних систем забезпечення якості освіти, яка задовольняє вимоги стейкхолдерів духовної освіти.

На наш погляд, усе вище викладене зумовлює значущість подальшого дослідження духовної освіти з метою масштабування зазначених здобутків.

Усе вищевикладене створює надмету для подальших досліджень – транслявання найкращих здобутків американської освіти, апробованих в контексті України протестантами. На противагу болонському принципу студентоцентрованого навчання, в якому підрахунок ЄКТС – це час, необхідний для досягнення студентом очікуваних результатів навчання, в американській системі підрахунок академічних кредитів націлений на викладача (час, необхідний для викладання заданої теми). А також студентоцентрованість не вимірюється певним відсотком вибіркової освітніх компонентів. Окремі духовні ЗВО, які не ліцензують свою освітню діяльність, а тому не обмежені зайвою зарегульованістю, згідно найбільш передових світових освітніх тенденцій впроваджують унікальні освітні програми, тоді здобуття освіти за такою спеціальністю й тлумачиться як “вибірковість”. Доля вибірових освітніх компонентів у більшості духовних ЗВО не орієнтується на кількісний показник у 25%. Студентоцентрованість навчання натомість досягається іншими засобами – доступністю викладачів та працівників, в цьому духовні ЗВО України успадкували найкращі практики США. Відтак варто вивчати проблематику студентоцентрованості, вибіркової та альтернативні способи досягнення в межах ESG (Стандартів та рекомендацій Європейського простору освіти).

Водночас вважаємо, що перешкодами в проведенні подібних досліджень можна виокремити наступні фактори: 1) в історичний період, протягом якого сформувались основоположні освітні принципи США, розподіл конфесійної або деномінаційної приналежності громадян, суттєво відрізнявся від нинішнього стану речей, окремі деномінації втратили свою впливовість, зокрема пуритани; 2) звичайно в сучасній Україні протестанти представлені різними групами. На жаль, в наслідок репресивного впливу Радянської влади та анти-реформатського анабаптизму, окремі протестантські групи проявляють обережність у взаємодії з суспільством, зокрема інтелектуальною складовою, що зовні сприймається як антиінтелектуалізм, або небажання бути впливовою частиною суспільства. Втім просвітницька, волонтерська та освітня діяльність протестантської спільноти України надихає оптимізм.

Список використаних джерел:

1. Вебер, М 2018. Протестантська Етика і дух капіталізму, Київ: *НАШ формат*.
2. Вовк, ДО 2009. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення, Харків: *Право*.
3. Калініна, ОГ 2015. Система управління якістю освіти у вищих навчальних закладах США. Дисертація кандидата наук, Державний заклад “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 259 с.

4. Національний Університет “Кієво-Могилянська академія” 2020. Історія академії: КМА - 400 років. Доступно : <<https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/istoriya-akademiji>> [15 Жовтень 2020].
5. Синій, В 2020. ‘Теорії про місійне покликання богословської освіти у пострадянському протестантизмі’, *Освітній дискурс*, № 23 (5), с. 78-92. Доступно <DOI 10.33930/ed.2019.5007.23(5)-7> [15 Жовтень 2020].
6. Barrett, R 1996. “Quality” and the Abolition of Standards: arguments against some American prescriptions for the improvement of higher education’, *Quality in Higher Education*, 2 (3), pp. 201–210. Available from: <doi:10.1080/1353832960020303> [15 October 2020].
7. Belton, D 2009. *The Massachusetts Bay Colony Experience: The Puritan Hope*. Available from: <doi:10.2986/tren.001-1161> [15 October 2020].
8. Bloch, RH 2007. ‘Religion and Ideological Change in the American Revolution’, *Religion and American Politics*, pp. 47–60. Available from: <doi:10.1093/acprof:oso/9780195317145.003.0003> [15 October 2020].
9. Bollinger, HD 1953. ‘III: The Contribution of Protestant Foundations to Higher Education’, *Religious Education*, 48 (4), pp. 226–230. Available from: <doi:10.1080/0034408530480404> [15 October 2020].
10. Bourke, T & Carter, J 2016. “There’s nothing standard about standards”: exploring tensions between two standards documents in higher education’, *Journal of Geography in Higher Education*, 40 (3), pp. 409–424. Available from: <doi:10.1080/03098265.2016.1144730> [15 October 2020].
11. Brown, RE & Haskins, GL 1960. ‘Law and Authority in Early Massachusetts: A Study in Tradition and Design’, *Columbia Law Review*, 60 (8), 1205 p. Available from: <doi:10.2307/1120359> [15 October 2020].
12. Buckley, TE 2017. *Thomas Jefferson and the Myth of Separation. Religion and the American Presidency*, pp. 45–57. Available from: <doi:10.1007/978-3-319-62175-3_3> [15 October 2020].
13. Campbell, PF 2015. ‘The Concept of Representation in American Political Development: Lessons of the Massachusetts Bay Puritans’, *Polity*. V. 47, № 1. pp. 33-60. Available from: <<https://doi.org/10.1057/pol.2014.30>> [15 October 2020].
14. Caryl, S 2020. *First Public School in America. National geographic*. Available from: <<https://www.nationalgeographic.org/thisday/apr23/first-public-school-america>> [15 October 2020].
15. Glanzer, PL 2011. ‘Protestant Higher Education Around the Globe: The Worldwide Spread and Contemporary State of Protestant Higher Education’, *International Handbook of Protestant Education*, pp. 599–613. Available from: <doi:10.1007/978-94-007-2387-0_33> [15 October 2020].
16. Glanzer, PL 2011. ‘The Death and Resurrection of Protestant Higher Education in Europe’, *International Handbook of Protestant Education*, pp. 195–223. Available from: <doi:10.1007/978-94-007-2387-0_10> [15 October 2020].
17. Hammes, JA 1975. ‘A Christian Response to Atheistic and Scientific Humanism’, *Journal of Psychology and Theology*, 3 (2), pp. 104–108. Available from: <doi:10.1177/009164717500300205> [15 October 2020].
18. *Historical and Contextual Perspectives on Benchmarking in Higher Education*, 2014. Benchmarking and Threshold Standards in Higher Education, pp. 23–50. Available from: <doi:10.4324/9781315042244-9> [15 October 2020].
19. Li, Y & Flowerdew, J 2018. *What really is the relationship between plagiarism and culture? Student Plagiarism in Higher Education*, pp. 140–156. Available from: <doi:10.4324/9781315166148-10> [15 October 2020]
20. *Massachusetts Bay Colony*, 2020. Encyclopedia Britannica. Available from: <<https://www.britannica.com/place/Massachusetts-Bay-Colony>> [15 October 2020] (eng).

21. Nord, WA 2008. *Taking Religion Seriously in Public Universities. The American University in a Postsecular Age*, pp. 167–186. Available from: <doi:10.1093/acprof:oso/9780195323443.003.0013> [15 October 2020].
22. Owen, T 2010. 'The Atheist Surge: Faith in Science, Secularism, and Atheism', *Theology and Science*, 8 (2), pp. 195–210. Available from: <doi:10.1080/14746701003675561> [15 October 2020].
23. Pierce, F 1867. *History of Grafton, Worcester County, Massachusetts: From Its Early Settlement by the Indians in 1647 to the Present Time. Frederick Pierce*. Available from: <https://play.google.com/store/books/details?id=zZKAAAAIAAJ&rdid=book-zZKAAAAIAAJ&rdot=1> [15 October 2020].
24. Saggio, JJ 2005. 'Catholic Higher Education in Protestant America: The Jesuits and Harvard in the Age of the University (review)', *The Review of Higher Education*, 28 (3), pp. 447–448. Available from: <doi:10.1353/rhe.2005.0024> [15 October 2020].
25. *The Progression of Christian Education in America*, 2020. Christian Education. Available from: <www.christianeducation.com/blog/progression-christian-education-america> [15 October 2020].

References:

1. Veber, M 2018. *Protestantska Etika i duh kapitalizmu (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism)*, Kiyiv: NASH format.
2. Vovk, DO 2009. *Pravo i religiya : zagalnoteoretichni problemi spivvidnoshennya (Law and religion: theoretical issues of relating)*, Xarkiv: Pravo.
3. Kalinina, OG 2015. *Sistema upravlinnya yakistyu osviti u vishih navchalnih zakladah SSHA (Education quality management system in US higher education institutions)*. Disertaciya kandidata nauk, *Derzhavnij zaklad "Luganskij nacionalnij universitet imeni Tarasa Shevchenka"*, 259 s.
4. *Nacionalnij Universitet "Kiyevo-Mogilyanska akademiya" 2020. Istoriya akademiyi: KMA - 400 rokiv (History of the academy: KMA - 400 years)*. Dostupno : <https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/istoriya-akademiji> [15 Zhovten 2020].
5. Sinij, V 2020. 'Teoriyi pro misijne poklikannya bogoslovskoyi osviti u postradyanskomu protestantizmi (Theories on missional call of the theological education in Post-Soviet Protestantism. Educational discourse)', *Osvitnij diskurs*, № 23 (5), s. 78-92. Dostupno <DOI 10.33930/ed.2019.5007.23(5)-7> [15 Zhovten 2020].
6. Barrett, R 1996. "Quality" and the Abolition of Standards: arguments against some American prescriptions for the improvement of higher education', *Quality in Higher Education*, 2 (3), pp. 201–210. Available from: <doi:10.1080/1353832960020303> [15 October 2020].
7. Belton, D 2009. *The Massachusetts Bay Colony Experience: The Puritan Hope*. Available from: <doi:10.2986/tren.001-1161> [15 October 2020].
8. Bloch, RH 2007. 'Religion and Ideological Change in the American Revolution', *Religion and American Politics*, pp. 47–60. Available from: <doi:10.1093/acprof:oso/9780195317145.003.0003> [15 October 2020].
9. Bollinger, HD 1953. 'III: The Contribution of Protestant Foundations to Higher Education', *Religious Education*, 48 (4), pp. 226–230. Available from: <doi:10.1080/0034408530480404> [15 October 2020].
10. Bourke, T & Carter, J 2016. "There's nothing standard about standards": exploring tensions between two standards documents in higher education', *Journal of Geography in Higher Education*, 40 (3), pp. 409–424. Available from: <doi:10.1080/03098265.2016.1144730> [15 October 2020].

11. Brown, RE & Haskins, GL 1960. 'Law and Authority in Early Massachusetts: A Study in Tradition and Design', *Columbia Law Review*, 60 (8), 1205 p. Available from: <doi:10.2307/1120359> [15 October 2020].
12. Buckley, TE 2017. *Thomas Jefferson and the Myth of Separation. Religion and the American Presidency*, pp. 45–57. Available from: <doi:10.1007/978-3-319-62175-3_3> [15 October 2020].
13. Campbell, PF 2015. 'The Concept of Representation in American Political Development: Lessons of the Massachusetts Bay Puritans', *Polity*. V. 47, № 1. pp. 33–60. Available from: <https://doi.org/10.1057/pol.2014.30> [15 October 2020].
14. Caryl, S 2020. *First Public School in America. National geographic*. Available from: <https://www.nationalgeographic.org/thisday/apr23/first-public-school-america> [15 October 2020].
15. Glanzer, PL 2011. 'Protestant Higher Education Around the Globe: The Worldwide Spread and Contemporary State of Protestant Higher Education', *International Handbook of Protestant Education*, pp. 599–613. Available from: <doi:10.1007/978-94-007-2387-0_33> [15 October 2020].
16. Glanzer, PL 2011. 'The Death and Resurrection of Protestant Higher Education in Europe', *International Handbook of Protestant Education*, pp. 195–223. Available from: <doi:10.1007/978-94-007-2387-0_10> [15 October 2020].
17. Hammes, JA 1975. 'A Christian Response to Atheistic and Scientific Humanism', *Journal of Psychology and Theology*, 3 (2), pp. 104–108. Available from: <doi:10.1177/009164717500300205> [15 October 2020].
18. *Historical and Contextual Perspectives on Benchmarking in Higher Education*, 2014. Benchmarking and Threshold Standards in Higher Education, pp. 23–50. Available from: <doi:10.4324/9781315042244-9> [15 October 2020].
19. Li, Y & Flowerdew, J 2018. *What really is the relationship between plagiarism and culture? Student Plagiarism in Higher Education*, pp. 140–156. Available from: <doi:10.4324/9781315166148-10> [15 October 2020]
20. *Massachusetts Bay Colony*, 2020. Encyclopedia Britannica. Available from: <https://www.britannica.com/place/Massachusetts-Bay-Colony> [15 October 2020] (eng).
21. Nord, WA 2008. *Taking Religion Seriously in Public Universities. The American University in a Postsecular Age*, pp. 167–186. Available from: <doi:10.1093/acprof:oso/9780195323443.003.0013> [15 October 2020].
22. Owen, T 2010. 'The Atheist Surge: Faith in Science, Secularism, and Atheism', *Theology and Science*, 8 (2), pp. 195–210. Available from: <doi:10.1080/14746701003675561> [15 October 2020].
23. Pierce, F 1867. *History of Grafton, Worcester County, Massachusetts: From Its Early Settlement by the Indians in 1647 to the Present Time. Frederick Pierce*. Available from: <https://play.google.com/store/books/details?id=zZKAAAAAIAAJ&rdid=book-zZKAAAAAIAAJ&rdot=1> [15 October 2020].
24. Saggio, JJ 2005. 'Catholic Higher Education in Protestant America: The Jesuits and Harvard in the Age of the University (review)', *The Review of Higher Education*, 28 (3), pp. 447–448. Available from: <doi:10.1353/rhe.2005.0024> [15 October 2020].
25. *The Progression of Christian Education in America*, 2020. Christian Education. Available from: <www.christianeducation.com/blog/progression-christian-education-america> [15 October 2020].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Біденко Є. В.** помічник ректора Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail: *bidenko11@ukr.net*
ORCID: *0000-0001-6826-8597*
- Гавриленко Т. Л.** доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка; старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (Київ, Україна)
E-mail: *leonida13@ukr.net*
ORCID: *0000-0001-9412-5805*
- Ковальчук Н. Д.** доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Київський університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
E-mail: *n.kovalchuk@kubg.edu.ua*
ORCID: *0000-0001-5994-9139*
- Кундеренко І. В.** викладач біблійних дисциплін, кафедра богослов'я, Рівненська Духовна Семінарія та Академія (Рівне, Україна)
E-mail: *ivan.kunderenko@gmail.com*
ORCID: *0000-0002-6115-499X*
- Лобанова К. О.** аспірант кафедри історії філософії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
E-mail: *lobanovakateryna@gmail.com*
ORCID: *0000-0002-8177-7940*
- Мар'єнко М. В.** кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (Київ, Україна)
E-mail: *popeltaya@gmail.com*
ORCID: *0000-0002-8087-962X*
- Носенко Ю. Г.** кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (Київ, Україна)

- Овсянкiна Л. А.** *E-mail: nosenko-y@ukr.net*
ORCID: 0000-0002-9149-8208
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Київський університе імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)
E-mail: l.ovsiankina@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0002-6003-6289
- Розлуцька Г. М.** доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, Державний вищий навчальний заклад “Ужгородський національний університет”
(Ужгород, Україна)
E-mail: grozlutska@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9062-5466
- Силадій І. М.** аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна)
E-mail: syladiy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9248-0774
- Сухіх А. С.** кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України
(Київ, Україна)
E-mail: alisam@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8186-1715

AUTHORS

- Yevhen Bidenko** Assistant rector, National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine)
E-mail: bidenko11@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6826-8597
- Tetiana Havrylenko** Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social Work and Educational and Pedagogical Sciences, Taras Shevchenko National University “Chernihiv Collegium”; Senior Researcher of the Department of pedagogical Source Studies and Biography, V. Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
E-mail: leonida13@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9412-5805
- Natalia Kovalchuk** Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Philosophy Department, Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine)
E-mail: n.kovalchuk@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5994-9139
- Ivan Kunderenko** Teacher of biblical classed, Theology Department, Rivne Spiritual Seminary and Academy
(Rivne, Ukraine)
E-mail: ivan.kunderenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6115-499X
- Kateryna Lobanova** Postgraduate student, Department of History of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine)
E-mail: lobanovakateryna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8177-7940
- Maiia Marienko** PhD (in Pedagogics), Senior Researcher, Department of Cloud-Oriented Systems of Education Informatization, Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
E-mail: popelmaya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8087-962X
- Yuliia Nosenko** PhD (in Pedagogics), Senior Researcher, Leading Researcher, Department of Cloud-Oriented Systems of Education Informatization, Institute of Information Technologies and Learning Tools of

- NAES of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
E-mail: *nosenko-y@ukr.net*
ORCID: 0000-0002-9149-8208
- Liudmyla Ovsiankina** Candidate of Philosophical Sciences, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Philosophy Department, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: *l.ovsiankina@kubg.edu.ua*
ORCID: 0000-0002-6003-6289
- Galyna Rozlutska** Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of General pedagogy and High School Pedagogy Department, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)
E-mail: *grozlutska@ukr.net*
ORCID: 0000-0001-9062-5466
- Ivan Syladiy** Postgraduate, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: *syladiy@ukr.net*
ORCID: 0000-0001-9248-0774
- Alisa Sukhikh** PhD (in Pedagogics), Senior Researcher, Department of Cloud-Oriented Systems of Education Informatization, Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
E-mail: *alisam@ukr.net*
ORCID: 0000-0001-8186-1715

ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор- Назва статті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
  - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
  - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
  - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
  - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
  - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
  - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
  - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
  - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
  - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
  - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
  - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
  - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
  - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
    - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
    - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
    - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
    - електронна пошта автора;
    - порожній рядок;
  - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
  - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок;
  - анотація (Time New Roman, 12 пт., курсив) (додаток 2);
  - порожній рядок;
  - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., курсив);
  - Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:
    - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
    - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
    - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
    - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
    - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
    - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
  - порожній рядок;
  - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
  - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
  - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
  - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.
- Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.
- Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.
- Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 27(10), 2020

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 27(10), 2020

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:

ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Підписано до друку 2 листопада 2020 р.
Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 6,4. Наклад 300 пр. Зам. № 204

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>